

# BOVEC IN BOVŠKO

## REGIONALNOGEOGRAFSKA ŠTUDIJA

ANTON MELIK



Bovška pokrajina je ena naših najbolj individualiziranih regij. Razodeva marsikatero svojsko geografsko potezo, bodi v prirodnem, bodi v družbenem področju. V obdobju, ko se je naša domača geografska znanost začela uspešno razvijati, nam je bilo Bovško skoro toliko kot nedostopno, vsekakor pa vsaj na znanstveno proučevanje v tem gorskem svetu ni bilo mogoče misliti. Šele z novo dobo se je stvar spremenila, kakor se je tudi šele sedaj obnovilo v celoti sožitje med to, v bistvu pravzaprav robno našo pokrajino ter ostalim slovenskim svetom. Danes pa je tu odprtih vrsta problemov, ki posegajo prav močno tudi v geografsko območje. In prav resno nas vabijo in privlačujejo k študiju.

Bovško je ena naših najbolj izrazito gorskih, docela alpskih pokrajin, ali vendar je ne smemo smatrati za tipičnega predstavnika našega alpskega sveta. V sebi ima nekaj primorskega, nekatere poteze, ki jih prispeva mediteranski svet in ki od tamkaj pljuskaajo v naše gore v območju tega predela, ki ga domača ljudska nomenklatura imenuje Bovško. A v gospodarski strukturi, v naselbinski geografiji kaže poteze, ki marsikaj razodevajo v jako priostreni obliki. Če le katera od naših slovenskih pokrajin zahteva posebej, takorekoč monografsko geografsko obravnavanje, potem velja to za naš Bovec, za celo pokrajinsko enoto Bovško.

### O reliefu

V prirodnogeografskem pogledu naj opozorimo na nekatere značilnosti Bovškega. Pravzaprav je umestno, da se zavedamo, da smo se s prirodo Bovškega v smislu geografskega raziskovanja pričeli pečati šele primeroma kesno, saj je bilo za novo slovensko geografsko znanost omogočeno posvečati primerno pažnjo dejanskemu stanju in problematiki Bovškega šele po letu 1945—1947. Podpisani sem nekaj malega prispeval k tej tematiki predvsem v letu 1961 v Geografskem zborniku VI (1). Toda inventar prirodnogeografskih problemov Bovškega je izredno bogat in takšne narave, da njega proučevanje more prispevati eno in drugo tudi v obče teoretske diskusije, a hkrati povedati marsikaj tudi tehtnega za praktične potrebe.

Postavimo: splošne poteze in oblike reliefa. Gorski relief je povsod v naših Alpah strmih pobočij. Toda na Bovškem je relief izredno strm tudi v srednjih in nižjih legah, ne samo v višinah. Na Bovškem in sploh v Soških Julijskih Alpah skoro docela manjkajo visoke planote-penepleni, ki so tako značilni za Julijske Alpe v osredju ter na vzhodu pa za jugovzhodne Kamniške Alpe. Najzahodnejše Julijske Alpe in predvsem Bovško je področje zelo globoko vrezanih gorskih dolin, katerih dno je povsod znatno nižje nadmorske višine nego so danje ravnice na vzhodu ter v osredju Slovenskega Alpskega sveta. Soča teče v središču Bovškega, ob izlivu Koritnice in Slatnika, samo 370 m nad morjem, a pri Tolminu, na ustju Tolminke, le 147 m. Kar primerjajmo te hipsografske podatke z razmerjem ob Savi, bodi Bohinjski bodi Dolinski, pa ob Kamniški Bistrici ter Savinji, kakor tudi ob koroških rekah, dravskih pritokih. Povsod tod smo na sploh vsaj okrog 500 m visoko. Zato je reliefna energija Soče in njenih pritokov znatno večja, erozijska moč soških voda mnogo intenzivnejša. Očitno je, da se v tem izraža učinek bližine Jadranskega morja; Soča je mogla svoje erozijsko udejstvovanje uveljavljati za mnogo bolj naglo ter intenzivno, nego pritoki Save ter Drave, ki so jima obema erozijske osnove mnogo bolj oddaljene, bodi absolutna v Črnem morju, bodi relativna v območju Panonske kotline. Soča je v vsem predelu od Alp do objadranske nižine prerezala kvartarno nasipino ter se zajedla v živoskalno njeno podlago, ki jo vidimo razgaljeno v večini struge od Tolminske kotline navzdol do Solkana—Gorice. V območju Bovškega so doline na debelo zatrpane s kvartarnim drobirjem, tako da so mogle glavne reke in njihovi pritoki doseči živoskalno podlago samo v maloštevilnih sektorjih, toda še to povečini po načinu epigenetskih erozijskih pojavov, kakor postavimo v Koritih na Koritnici, pod Spodnjim Logom ter v Klužah nad ustjem Bavšice, na Soči v sektorju nad Lepeno, v Kršincu, na spodnji Uči.

Toda izredno intenzivno rečno erozijo ni uveljavila morfogeneza samo v najnovejši dobi, v kvartarju, marveč je očitno, da je bila takšna tudi že v toku pliocena. Takrat so se oblikovale sedanje glavne doline, ob Soči in Koritnici ter njunih pritokih, ki se povsod odlikujejo po izredni strmini bočij tudi v srednjih in nižjih legah. Tudi v Posočju sestoje Zahodne Julijske Alpe iz sklenjenih mas zgornjetriasnega apnenca ter dolomita; bližina absolutne erozijske osnove ni dovolila, da bi se bilo uveljavilo zakrasevanje, marveč je ostalo omejeno pretežno na razvodna področja med soškimi pritoki ter vodami savskega in dravskega porečja. V teh visokih legah pronica voda deževnica ter snežnica v apniško gorsko maso, ki je spričo tega ostala nerazrezana, nerazgibana. Tako je posebno v masivnem visokem Kaninskem pogorju, v vsem visokem svetu od Kanina do Rombona in na široko v posoškem vzhodnem delu velike Komenske planote, ki se dejansko zaključuje pravzaprav šele s Krnskimi pogorjem. Iz Bovške kotline gredo prehodi proti V in JV neposredno

v ta zakraseli visoki svet, kjer so se ob Komenskem pogorju od nekdanj uveljavljali pastirji Sočani.

Na Bovškem obračajo pozornost nase visoki »škednji«. Z imenom »Škednji« označujejo Bovčani tiste čudne podolgovate rogljem podobne vzpetine, ki jih moremo gledati že iz doline, postavimo iz Bovca, še lepše od Plužen, po gorovju med Rombonom ter Babami za Kaninom, osobito pred Prestreljenikom. To so dejansko ogromne čeri žive skale, ki molijo navzgor s strmimi, v velikem delu navpič-



Podoba 1. »Škednji« na višavju med Kaninom in Prestreljenikom

nimi stenami. Najlepše si moremo ogledati tak škedenj ob turistični stezi, ki drži od Bovca nad Plužnami na Kanin, in sicer blizu planine Gozdec 1303 m, na desno ob poti navzgor. Škedenj je obdan z ravnima stenama, ki tečeta po pobočju navzgor v smeri od JV proti SZ; popolnoma sta ravni, dobesedno navpični, visoki do 100 m, ponekod do 200 m in nemara kje še več. Škedenj je razklan zlasti v zgornjem delu na kose s prečnimi škrbinami, toda ne na gosto. S tem so ponekod ustvarjeni mogočnim stolpom ali celo gradovom podobne tvorbe, prave prirodne bastije.

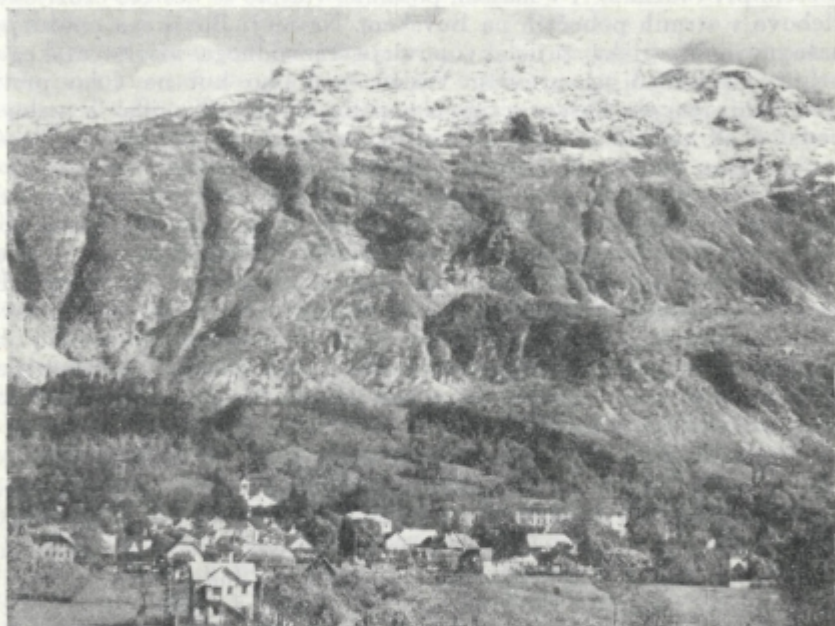
Ti škednji so izoblikovani v kamenini zgornjetriasnega dachsteinskega apnenca, o katerem pripoveduje strokovna karakteristika, da je zgrajen »po večini iz koral poleg diplopor« (Seidl 1907, s. 134). Če se zamislimo v njihovo genezo, smo vsekakor najbolj na pravi poti, ako se spomnimo ob njih na podobne površinske tvorbe v apnencu ter dolomitu, na dolomitne piramide, ki jih poznamo, postavimo, z Olševe, iz Dolžanove soteske in še od marsikod (Igla ob

Savinji pod Solčavo). Pa še več! Ob njih se spomnimo na neštete stožce, ki jih moremo opazovati v vrhovju iz dolomita in apnenca. Kar spomnimo se na lepe močno priostrene stožce ob Prisojniku na severni strani, imenitno vidne ob pogledu s ceste čez Vršič, pa na podobne stožce na zahodu ob Koritniški dolini v vrhoh Jerebice 2122 m itd. itd. Pa ne samo v vrhovju so izoblikovani taki stožci, marveč tudi v nižjih legah. V novejši dobi govorijo in pišejo raziskovalci o stožčastem krasu v tropskem kraškem reliefu, Kegelkarst pri nemških geografih, kakor o docela novem odkritju. Pravzaprav pa ne gre tu za novo odkritje, vsaj ne za tiste, ki poznajo današnji kras v našem zmernotoplem podnebjju. Povsod se že na prvi pogled vidi, da kraški relief nagiba k oblikovanju priostrenih vrhov, bodisi majhnih vršičkov, priostrenih kop v zmernovisokem grebenu, čokatih vzpetin, ki jim je ljudska govornica najčeseča dala ime Kuk ali Kok, Turnc, Glava, Baba, Dedec, itd.; na tisoče in tisoče jih je v našem bodi visokem bodi nizkem kraškem svetu. Pri teh neštetih stožcih v kraškem površju niti ne kaže, da bi morali misliti prav na klimatsko pogojene oblike, marveč je podoba, da je zanje najbolj odločilna struktura apniške in dolomitne kamnine. Izraženo je že bilo mnenje (Seidl, 1907, s. 133), da se na primer pri nastajanju koralnega apnenca, ko rastejo koralne formacije kakor v stebrih v zgornjih legah morja, uveljavljajo stebraste oblike, med tem ko pri preperevanju ter razpadanju iste kamnine pokažejo učinke največje konsistentnosti in najkrepkejše odpornosti v območju istih genetičnih enot, stebrov ali sten. In stožci vseh oblik niso nič drugega kot zgornji konci teh stebrov, tvorb v nastajanju apnenca ter dolomita. Saj preden smo prepričani, da je »Kegelkarst« nemških geografov zares značilna na klimo vezana tvorba tropskega zakrasevanja, bi se morali prepričati, če zares dominira povsod, kjer se v tropih pojavlja v površju apniško-dolomitna kamnina, pa če ni stožčasti kras le krajevni pojav, tako kakor so apniške in dolomitne piramide, pa kuki in koki itd. pa škednji v zmernotoplih pokrajinah. Te, za naše kraške pokrajine značilne reliefne tvorbe bomo težko mogli pripisovati samo posameznim klimatskim obdobjem, skozi katere se je razvijal naš relief. Saj jih imamo vrh tega v vseh višinah od položajev v visoko-gorskem svetu med 1800 m in 2500 m pa do leg v našem najnižjem svetu, kakor so, postavimo, Turnci ob Šmarni gori — Grmadi, Piramide v Dolžanovi soteski ali čeri in kuclji v morski obali.

Škednji v Kaninskem pogorju na primer so razvrščeni v kamninskih zgradbenih nizih, ki se vlečejo v smeri od JV proti SZ. Po našem sedanjem znanju se ta razvrščenost ujema z geološko, petrografsko in tektonsko smerjo gorovja v zgornjem Posočju (prim. geol. dela, karte itd.) Zelo bi bile instruktivne drobne petrografske študije o tem.

Jako moramo naglasiti, da na sploh gore na Bovškem zelo nagibajo k priostrenim vrhovom. Vrh gore Svinjak tik VSV nad

Bovcem zelo vzbujajo pozornost s svojim šilasto priostrenim zaključkom, ki je po preprostem tolmačenju domačinov gori pripomogel do tega imena. V resnici pa ta oblika vrha niti ni izjemna. Ze bližnji Javoršček se završuje ostro, v popku podobnem miniaturnem »svinjskem rilcu«. V bližnji skupini Pelcev vidimo zapored ostrim piramidam podobne gorske vrhove, ki prav tako spominjajo na znameniti Svinjak. Močna prevlada zelo priostrenih gora v vi-



Podoba 2. Erozijski žlebovi v bočju Rombona nad Bovcem

sokih in nižjih položajih je logično v genetični zvezi z zelo močno erozijsko dinamiko v zgornjem Posočju sploh. Saj je z naglim napredovanjem erozije in intenzivnim preperevanjem v genetični zvezi tudi več drugih morfogenetskih pojavov, ki se posebno vidno uveljavljajo na Bovškem.

V območju fluvialne erozije vzbujajo posebno pozornost globoko zajedeni žlebovi, ki jih moremo opazovati na mnogih krajih v pobočjih, bodisi v spodnjih legah, kakor zlasti v srednjih in visokih položajih. Postavimo, nad Bovcem se vidijo v strmem bočju Rombona, torej na južni strani, globoko zarežani, pobočnemu kanjonu podobni žlebovi v vzporednih progah. Očitno je, da jih je izdelala pobočna vodna erozija, ki se je morala obnoviti v primeroma nedavni preteklosti. Ko gledamo iz Bovca dolga, zelo strma severna pobočja podolžnega Polovnika, presenečajo dolgi, malo bolj pro-

storni erozijski žlebovi, ki se spuščajo od bližine ovršja navzdol skozi sicer sklenjen gozd. Koliko so k njihovemu oblikovanju prispevali tudi snežni plazovi, bi bilo treba, da bi dognali s posebnimi drobnimi proučevanji, a podoba je, da je voda deževnica ter snežnica poglavitni faktor te močne pobočne erozije. Podobno strmi, skoro navpični erozijski žlebovi so tudi, postavimo, v steni nad izvirov Gljuna ter njegovega nekdanjega slapa nad zbiralnim jezercem pri Plužnah. A v malem, posamič, vidimo še neštete erozijske žlebove v strmih pobočjih na Bovškem. Na meji Bovškega opozarja nase nova erozijska zajeda v povirju razvodnega visokogorskega hrbita, postavimo na prevalu Vršiču, podobno kot na Črni prsti med Bohinjem ter Baško grapo. Na spodnjem delu Kaninskih podov, nedaleč od turistične poti, se vidijo nenavadno markantne oblike v tleh. Čez planoto se vlečejo erozijsko zarezane globeli, okamenelim žlebom podobne erozijske dolinke, kakor da jih je izdelal potoček v nedavni dobi. Nekatere so celo rahlo vijo. Vse so nenavadno enakomerno malo globoko zarezane v živoskalna tla in vse obdane s strmimi bočji. Zdi se zavisne v svoji genezi od tektonskih zasnov in vsekakor tudi od lege in konsistence apniških skladov. Obnovljene erozijske grape so v višavju zelo pogoste, postavimo ob predilski cesti, že v območju Loške Koritnice. Podoba je, kakor da je bila obnovljena vodna erozija pod učinkovanjem nekega novega morfo-genetskega dogajanja.

Zelo vidna je tudi slaba odpornost kamenin na Bovškem v razmerju do mehaničnega razpadanja in kemičnega preperevanja v zgornjih plasteh kamnine. Sicer je treba podčrtati, da je ta pojav najintenzivnejši v sredogorskih in še nižjih legah, posebno zaznaven v bočju ob Baški grapi, kjer so takorekoč na dnevnem redu usadi in zemeljski plazovi. Celó železnica ima opravka z njimi in v železniških poročilih smo mogli brati o toku zadnjih let o pogostnih takih usadih med Bohinjem in Tolminom; često so pomenili oviro ali celo prekinitev v obratovanju železnice. Na Bovškem je takšnih usadov ter zemeljskih plazov manj, toda povsod v bočju nas opozarjajo naprave za zazidave hudournikov, kako močno je moral biti človek v obdobju zadnjega pol stoletja v borbi z njimi, tako na gosfo so golice v bočju preprežene z umetnimi mrežami za utrditev terena. Pač pa so na Bovškem podori še vedno aktivni. Podor na Javorščku iz leta 1952 je še znan (prim. Planina v G. V. 1952). Opozoriti je, da se njega površina še ni nič preoblikovala in da je tudi rastje komaj kaj malega začelo prodirati na podorno skalovje, pa komaj kaj malega na robih. Spomladi leta 1961 nam je Gozdarski urad v Bovcu javil nov podor v stenah Loške Koritnice, v malo drugačni obliki od tega na Javorščku: nekje v ovršju se je odkrhnul kos gore in zdrvel po strmih gorskih grapah navzdol. Dosegel je še dno veličastne gorske doline Loške Koritnice skoro pod Strmcem in razprostrl v njej v obliki strmega vršaja drobno in debelo skalovje.



O vintgarjih, ki so zelo značilni prav za Bovško, je bilo govora ob drugi priložnosti (1). Tu naj dodam samo, da tudi v nadaljnjem raziskavanju ni bilo mogoče ugotoviti tektonskih vzrokov, ki bi bili s premiki povzročili nastanek korit. Celó v Klužah, kjer je Winkler (9) prav izrecno računal s tektonskim premikom, je droben ogled pokazal, da gre tudi tu za nastanek korit na osnovi epigeneze. V vznožni del Rombonovim strmih vzhodnih pobočij je tu Koritnica zarezala korita, ki so najbrž najveličastnejša in nemara tudi najgloblja.

Kar se moren tiče, naj opozorimo, da so nadaljnje študije pokazale podobne pojave, kakor smo jih imeli v zadnjih letih priložnosti spoznati v Bohinju. Podoba je namreč, da imamo »bohinjski stadij« v bühlski (ammerski) dobi izoblikovan tudi ob Koritnici. V Koritniški dolini je dosedanje proučevanje zaznalo ter vértalo v karto samo morene v srednjem delu doline, nekako pod Strmcem (Desio 8; Brückner III). Res da so tam naloženi ogromni morenski nasipi, tik pod Strmcem, a tudi brž pod tem povprek čez Koritniško dolino. Ni izključeno, da se je semkaj razen izpod Jalovca ter Mangarta zbiral tudi oni led, ki je polzel čez Predil. A tudi če vzamemo, da je pretakanje ledu čez Predil treba še posebej raziskati in izpričati z drobnimi ugotovitvami, gotovo je, da so planjave v višinah ob Mangartu dajale pglavitne mase snega ter ledu. Gotovo je nadalje, da so naloženi znatni morenski nasipi prečno čez dolino Koritnice v predelu pod Spodnjim Logom, a posebno mogočno nekaj kilometrov nižje, zlasti v obližju ustja Móžnice. V dolžini najmanj pet kilometrov se tu vrstijo morenski nasipi prečno čez dolino, visoke, debele tipične svetle apniške morene. Tudi spodnja Móžnica je zatrana z njimi, a tu so posebno v nižjih legah v znatnem obsegu morene preložene v terase ali so vsaj rečne terase izoblikovane v njih. Preloženost morenskega drobirja smo mogli v toku zadnjih let opazovati zlasti v Bohinju, bodisi zgoraj v bočju Pokljuke, ob novi cesti, kakor v nižjih legah, postavimo v veliki stadialni moreni v Stari Fužini. Tu je naravnost presenetljivo, kako je v velikem visokem in širokem nasipu, ki se od vogla Vogarja vleče v polkrogu ob spodnji Mostnici ter ob vasi, morenski material prestavljen, kako so v njem vključene lege drobnih peščenih ter prodnatih slojev. Očitno je, da so takrat, ko je tu ležal jezik stadialnega ledenika, pljuskali valovi vodá, bodi jezera, bodi rečice, bodi hudourniških potokov, ob morensko gradivo ter prelagali in odlagali v njem že prečiščeni in prebrani drobir. Podobno se zdi, da je bila situacija ob sotočju Koritnice ter Móžnice. Vsekakor pa se vidi, da imamo prav tako kot v Bohinjski dolini tudi ob Koritnici bühlski stadij v dveh stopnjah ali celo v treh etapah, pod Strmcem, pod Spodnjim Logom ter ob ustju Móžnice.

Na novo je bilo mogoče dognati ob Koritnici nižje dol še druge morene. To so morene tik severno ob vasi Kal pri Koritnici. Dobro so vidne, daleč po dolini zaznavne, ker ležijo v bočju v nadmorski

višini od 500 do 540 m, med tem ko teče Koritnica tu komaj 410 m nad morjem. Morene pri Kalu nimajo oblike običajnega morenskega nasipa, temveč jim je današnje forme dalo vodno pretakanje. Pozornost vzbujajo po sestavi: v njih je obilo rjavkasto-rumenkaste krede, ki ima veliko veljavo pri domačinih, ker je izvrsten material za gradnje. V toliki meri je strnjena ta kreda, da izvrstno drži vodo in v njej se pojavljajo vodni izvirk, celo prav izdatni, tako da se je ob spodnjem robu izoblikoval potoček, ki se odteka proti Soči. Vse to govori za domnevo, da je morena pri Kalu iz obdobja, za spoznanje starejšega od morenskih nasipov bühlskega-bohinjskega stadija.

Podobno so obsežne morene malo nižje, na levem bregu Soče, ob raztreseni vasi Jablenici. Segajo od nadmorske višine okr. 420 m navzgor dokaj visoko ter nehajo šele nad soškimi terasami na vznožju Javorščka, nedaleč pod večkrat omenjenim podornim skalovjem iz leta 1952. Tudi tu morene nimajo oblike morenskega nasipa, marveč so jim potoki, tekoči od Javorščka, dali fluvialne oblike, ko so jih razorali v hrbitiče in planje, kar je vabilo na porabo za trato. Popolnoma pa manjka kreda v teh morenah. Podoba je, da so nekaj starejše od stadialnih. Mogel pa bi jih naložiti ledenik Koritnice, ko je tu segal v Soško dolino, ki je bila sama že prosta ledu v tem sektorju.

Gotovo pa je tudi, da moren v Jablencah ne moremo spravljati v zvezo s pluzenskim ledenikom, kjer se potrjuje, da so bile v njem zbrane velike mase ledu v glavnem z višavja ob Prestreljeniku ter ob Kaninu, torej nekako iz dveh sosednih visokogorskih področij. Odprto pa mora ostati še vprašanje, koliko je segal jezik tega bühlsko-bohinjskega ledeniškega stadija še čez Radovlje v pravo Soško dolino, kjer so vode v njenem dnu, Soča sama pa Gljun in drugi pritoki odstranili morenski drobir.

Eno najinteresantnejših vprašanj na Bovškem v prirodnem pogledu je stvar z jezeri: kje so bila, kako visoko je segala v njih voda ter kako daleč? Novost je v dejstvu, da so pred nedavnim, v toku zadnjih osmih let, organizirali vrtanje v Soški dolini s ciljem, da doženejo, v koliki debelini in kje se nahajajo v tleh plasti krede, a razen tega v pripravljanju nove hidrocentrale. Že dalje časa kopljejo kredo pri Srpenici in v Srpenici je sedež tega pomembnega podjetja. Ni tedaj majhne važnosti, da se dožene, koliko je te dragocene nekovinske usedline na razpolago in kako ter kje je dosegljiva. Rezultati vrtanj so zelo dragoceni. Pokazali so, da je apneniške krede v Soški dolini ob Srpenici nič manj ko do 100 m na globoko, a višje gori, pri Boki, celo še čez 120 m na debelo (po podatkih Geološkega zavoda v Ljubljani). Do sedaj še nimamo objavljenih teh dragocenih podatkov, ki bi dovoljevali nadaljnje sklepanje glede obsežnosti in starosti nekdanjega jezera. Zakaj da je bilo jezero tista vodna tvorba, v kateri se je usedala kreda pri Srpenici, o tem ne more biti dvoma, same vodne poplave bi pač težko mogle imeti za

učinek tako obsežne, debele in zlasti tako čiste usedline. Želeti bi bilo, da bi čimprej mogli dobiti na razpolago objavljene rezultate vrtanja.

Naj ob tej priložnosti še posebej podčrtamo, kako silno dragoceni so rezultati teh in podobnih vrtanj v naših gorskih dolinah. Po podatkih, ki so mi dali vanje vpogled po prijaznem posredovanju ing. geologa Nosana, na Geološkem zavodu v Ljubljani, segajo že dosedanje vrtine zelo globoko, a ker se vrtanja za pripravljanje nove hidrocentrale nadaljujejo, se nam bo z njimi razodel ves značaj Soške doline v celotni kvartarni zapolnjenosti, vpogled v sestavo in kakovost vseh kvartarnih nasipin ter naplavin pa tudi izoblikovanosti živoskalne podlage. Iz njih se nam bo zrealila oblika predkvartarnega dolinskega dna, njega globočina ter položaj po nadmorski višini. In to so vse problemi, s katerimi si belimo glave v geomorfologiji, in ki jih skušamo osvetliti s pomočjo skromnih vpogledov v redkih golicah. Tu pa jih v veliki meri razodevajo že vrtine tako rekoč mimogrede, ko služijo v druge namene. Zato ne moremo dovolj naglasiti, kako velikansko delo bo za znanost opravljeno, ko bomo dobivali več ali manj sproti objavljene te dragocene rezultate. Že iz dosedanjih vrtanj je razvidno, da je pod aluvijem sedanjega dna Soške doline in pod nadmorsko višino struge reke Soče, vse to v nadmorski višini 335—340 m, za gotovo najmanj okrog 250 m na debelo kvartarne nasipine ter naplavine, bržkone pa še znatno več. Kar računajmo, v kakšno neznatno nadmorsko višino potisnejo ti podatki predpleistocensko dno Soške doline in kako silno zraste s tem tudi potreba, računati tudi z močnimi tektonskimi premiki. Pri Boki leži najvišji sloj jezerske krede 18 m pod površino, a se nadaljuje potem navzdol 122 m na debelo, se pravi, do v nadmorsko višino 213 m. To nadmorsko višino ima dandanes struga Soče v debri med Trnovim ter Kobaridom, ravno na vznožju Dolenjega hriba (prim. 1), se pravi na vznožju velikega podornega skalovja pod Magozdom.

Tako debelih usedlin jezerske krede in tako nizke nadmorske lege si ne moremo predstavljati drugače, kakor da mislimo ob tem na večjo starost jezer, ki se je kreda v njih usedla. A tudi časovno razmerje do podorov se premakne s tem v drugačno luč. Spet ni drugače, kakor da se vživimo v predstavo, da je pripadalo jezero v Soški dolini v precej bolj zgodnjo dobo, pa da so se podori izvršili šele potem, ko je bila kreda že naložena.

Posebno je značilno, da leži kreda pri Srpenici v kraju, kjer jo sedaj kopljejo, zgoraj v bližini ceste skoraj do vrha, ki je 374 m visoko, pa skoro do gladine Soče, ki teče tukaj 314 m nad morjem. Višje gori, nekako severovzhodno od vasi Srpenica, se vidi v bregu Soče kreda razgaljena tik nad vodnim nivojem, pa celo na več krajih. Očitno je, da je tu Soča velik del nekdanje kredne usedline že odplavila. Vrtanje pa je seglo še pod gladino soškega vodnega nivoja in našlo tudi še v teh globočinah kredno še nekaj metrov pod

sedanjim vodnim tokom. Po izpričani situaciji pri Boki se seveda temu nič ne čudimo. Vsekakor pa je debelina krede v izmeri do okrog 60—70 m potrdila domnevo, da so bila jezera v Soški dolini izredno globoka in najbrž tudi jako dolga. Nadaljnje zaključke pa bomo mogli delati šele, ko bomo dobili na vpogled vse to dragoceno gradivo, ki ga je pokazalo vrtanje.

Tako globoki sloji krede vsekakor presenečajo, čeprav moremo danes že reči, da se nam ne zdijo več izjemni. Saj je vrtanje na



Podoba 3. Kluže pri Bovcu. Pogled od severa proti jugu; na desni vznožje Rombona, na levi spodaj Koritnica

Barju pokazalo celoto usedlin, naplavin in nasipin v izmeri čez sto metrov. Kar se tiče krede same, smo je bili dosedaj vajeni le v manjših zaplatah, postavimo na mnogih krajih v vzhodnih Julijskih Alpah, v Radovni, na Pokljuki itd. itd. Do sedaj največji kompleks krede izven Soške doline poznamo iz Bohinja, dasi tamkaj še ni eksaktno dognan z vrtanjem. To je kreda, ki je razgaljena v južnem bočju ob Bohinjskem jezeru, in sicer v grapi malih potočkov med Ribičevim Lazom (Sv. Janezom) in hotelom Pod Voglom (Sv. Duhom), kjer izvirajo v njej vodice ter se odtekajo proti jezeru. Od tod sega kreda v južno smer in je prekrita z debelimi masami morene in raznovrstnega drobirja. V bočju južno od Bohinjskega jezera se pokaže kreda v znatno višji legi, vsekakor v višinah ne manj kot okrog sto metrov visoko in jo moremo spremljati že v površju dokaj na široko. Po srpeniškem primeru jo moremo domnevati tudi v vsej

notranjosti, nemara celo v sklenjeni masi, ne manj kot osemdeset do sto metrov na debelo. Podoba je, da je bohinjska kreda še bolj svetla, skoro bela, pa da bo prihajala za gospodarsko izkoriščanje tako v poštev kot soška. In prav gotovo bodo tudi Bohinjci želeli, da se o njej poučijo bolj natančno s pomočjo vrtanja. Očitno je, da je v Bohinju prvotna Savica z erozijo že odstranila kreda v severnem delu Bohinjske kotline, toda vendar imamo razgaljene dele krede tudi po drugod v takšnih položajih, da moremo domnevati nadaljevanje v prekritem sosedstvu. Takšni večji pojavi krede so, postavimo, tik nad Hudičevim mostom na desni strani Mostnice, kjer se vidi nedaleč od steze in kolovoza. Podobno je razgaljena kreda bolj rjavkaste sestave v dnu Voj, in sicer v strugi Mostnice, kjer je bila omenjena že v dosedanjih razpravah o Vojah. Po dogajanjih o kredi v Soški dolini bi kazalo sedaj te izkušnje izkoristiti tudi v Bohinjski kotlini, ki v tolikih pogledih spominja na Bovec in Soško dolino okrog Bovške kotline, pa dognati, če niso tudi tu v podobnih klimatskih ter hidrografskih pogojih nastale podobno obsežne usedline te dragocene nekovinske surovine. Morebiti se bo mogla iz tega razviti domača eksploatacija večjega stila, tembolj, ko gre za nekoliko različne sestave apniške glinice po posameznih krajih.

### O klimi in rastju

Klima Bovške kotline in Bovškega sploh obrača nase pozornost v marsičem. Res da smo tu v Alpah in da imamo obče alpske poteze v podnebnju, toda obilo se nam razodeva regionalnih posebnosti, ki modificirajo splošni podnebni značaj.

Med temi regionalnimi značilnostmi bi imenoval na prvem mestu znatnejšo sušnost bovškega ozračja. Ne morem se sklicevati v zadostni meri na statistične argumente (25, 155). Eden poglavitnih zelo vidnih izrazov sušnosti je redék pojav megle. Dejstvo, da ima megla tako majhno vlogo v klimi na Bovškem, ima zelo prijetne učinke. Pogosto se zgodi, če se peljemo iz Bovca v Gorico zgodaj zjutraj, da imamo v Bovški kotlini prekrasno jutro s čistim ozračjem in daleč segajočim razgledom, pa gorske vrhove z izrazitimi razločnimi konturami, medtem ko nas že malo pred Kobaridom objame megla in se nas drži v tipični gosti masi vse do malo pod Tolmin. Šele ko se spustimo skozi Čiginj spet v dolino Soče, se pokaže jasno nebo in nas spremlja vse do v Gorico. To se pravi, da v jutrih često gospoduje gosta megla v Tolminski kotlini, segajoč še do okrog Kobarida, medtem ko je Bovško docela brez megle. Če prenesemo to razporedje megle v primerjavo z Ljubljansko kotlinjo, se moremo spominjati pogoste situacije, da je vsa spodnja Ljubljanska kotlina v megli do pod Radovljico, medtem ko smo zgoraj v visoki Deželi ter v Blejskem kotu docela izven nje, v soncu in čistem ozračju.

Ko se vprašujemo po vzrokih te brezmegečnosti, je zelo verjetno, da se moramo ustaviti v premostrivanju vetrovnih razmer, pa da

bomo v njem našli marsikaj, kar nam bo dobro služilo za raztolmačenje.

Bovška kotlina in z njo vred glavni del zgornje Soške doline leži v smeri, v kateri se najbolj pogosto in najbolj krepko uveljavljajo prevladujoči vetrovi Slovenskih Alp. Mislimo s tem na jugozahodni veter, ki v njem najbolj pogosto prodirajo subtropske, vlažne in vroče zračne mase iznad Mediterana čez Alpe v srednjo Evropo. A obenem mislimo na severovzhodne vetrove, ki v obrnjeni smeri nosijo hladni zrak iz celinske notranjosti v toplo Sredozemlje. Ker se smer bovške orografske in reliefne depresije ujema z glavno smerjo zračnega gibanja, je razumljivo, da se veter tu zelo ojači. Posebno pri severovzhodnem vetru se ta pojav zelo krepko uveljavlja; ko ob vremenskem preobratu, na prehodu mrzle fronte, vremensko dogajanje doseže višek, se v Bovški kotlini zelo dobro zaznava, kako kar naenkrat plane hladni zrak čez gore navzdol in dere v obliki silovite burje, često v sunkih, čez spodnjo Koritnico in mimo Bovca proti JZ. Način prodora burje neverjetno natančno spominja na nastop mistrala v južni Franciji ob Rhône, v okolici mesta Arles na prim. Pa tudi na znano burjo v Vipavi ali na Krasu spominja. Znano je, da se izredno pogosto nastopanje megle in toplinske inverzije v Celovski kotlini spravlja v genetično zvezo z inverzijo vetrov; lega JV—Z se pač ne ujema s prevladujočimi vetrovi, kar pospešuje stagnacijo. Bovška kotlina je tako rekoč vsak dan na novo prezračena, zato se odlikuje po čistem zraku, se pravi veliki prozornosti ozračja. Z vsem tem je v zvezi še drug pojav. Bovško kotlino dosežajo prodori severnoatlantskega oceanskega zraka tudi direktno in kadar se to zgodi — pravzaprav je to zelo pogosto — padajo zračne mase strmo čez gore širokega pogorja Kanin—Rombon v Bovško kotlino. Čeprav se to prehajanje severnozahodnega zraka uveljavlja na razne načine modificirano, pa je vendarle zelo pogost učinek, da zavlada ob prehodu fronte v Bovcu zelo čist, lepo prozoren zrak, kar je nedvomno učinek tudi fenskega pojava.

Pozornost vzbuja, da se domačini tako malo zanimajo za krajevne vetrove tipa nočnik. Nikjer nisem naletel na posameznika, ki bi poznal kakšno posebno označbo za te vetrove, temveč samo splošna imena sever, jug in podobno. Brez dvoma je to samo zašlo v pozabo, zakaj da se zelo pogosto pojavlja nočnik v gorskih dolinah na Bovškem, o tem ne moremo dvomiti. Čutimo ga, postavimo, ob lepem vremenu sleherni večer v Bovcu. Zelo dobro se čuti povsod, kjer se odpira na mesto grapa v vnožju Rombona, a tišina v zatišju se uveljavlja povsod tamkaj, kjer nudi zavetje poševno potekajoča vzpetina. Zato so noči tako prijetno hladne, čeprav je bila sončna pripeka čez dan zelo velika. Tu bi bila ustrezna označba za ta večerni veter beseda »plaznik«, ki jo poznajo v Bohinjski Beli in najbrž še marsikje, pa je v Bovcu ne poznajo. V Logu in Loški Koritnici so najboljši pogoji za uveljavljanje nočnika, pa čez dan spodnjega vetra, pa vendar uporabljajo samo besedi jug in sever, ki sta

seveda obenem gospodujoča vetrova v sektorjih splošne in običajne ciklonske ter anticiklonske vetrovne cirkulacije. Podobno je v Trenti, v Soči in po drugod, kjer so izvrstni pogoji za menjavo zraka med dnevom ter nočjo. To se ujema z opazovanji glede nočnika, kakor jih je navedel Janez Planina za Sočo (2, 205, 206). Resnica pa je, da so za nočnik na bohinjskem Koprivniku in v Bohinjski Beli še prav posebno ugodni pogoji v široki in visoki planoti gozdnate Pokljuke, kjer se zmerom sproti dopolnjujejo velike zaloge hladnega zraka, kjer ga zajede v bočju prožijo, da se tako opazno spušča navzdol.

V razporedbi padavin, ki so na Bovškem seveda zelo zelo obilne, imamo še vedno marsikaj nepojasnjena, podobno kot v Bohinju, s katerim Zgornje Posočje tako radi primerjamo. Tam je največja množina moče, ki jo dobivajo vzhodne Julijske Alpe, še vedno izpričana za Savico v Ukancu, torej v dnu kotline nad Bohinjskim jezerom. Domnevali smo, da so padavine v višavju nad zgornjim koncem Bohinja večje kot v dnu kotline in podatki merjenj, ki so jih napravili v zadnjih letih, so pokazali, da so bile te domneve upravičene, čeprav ne v tisti meri, kot so bile postavljene. Zakaj do sedaj doseženi rezultati dopuščajo (po podatkih naše Hidrometeorološke službe) le sklep na nekaj sto milimetrov večje množine padavin na višavah Komne. Tudi na Bovškem so do sedaj izvršena merjenja pokazala, da pade največ dežja ter snega v dnu kotlin ter dolin, in sicer v Bovcu 2764 mm (Reya 1946, Biel 2688 mm), medtem ko dobi moče Kobarid 2801 mm, Soča 2574 mm ter Trenta 2284 mm (20, 25).

Torej tudi na Bovškem je dno največje kotline najbolj namočen kraj v povprečju, kar vsekakor vzbuja pozornost. Mimogrede naj spomnimo, da je nekaj podobnega v geografiji največjih padavin v Črni gori, zakaj Crkvice, ki pomenijo absolutni maksimum, ne stojte morebiti v bočju ali kje visoko v bregeh, temveč na dnu manjše kraške kotlinice v Krivošijah. V tej geografski razporedbi je nekaj še nepojasnjena. Res da dobivajo največ moče kraji v najbolj zahodnih Julijskih Alpah ter v njihovem jugozahodnem predgorju, kjer so Muzci v nadmorski višini 635 m pod pogorjem Muzci s 3709 mm povprečno na leto najbolj namočen kraj. Toda v območju pravih Julijskih Alp vzbujata pozornost obe kotlini, Bohinjska ter Bovška, ki dobivata maksime moče. Pa spet ne morebiti enakomerno v vsem obsegu. V Bohinju na primer dobi Mrzli Studenec na planoti Pokljuke 2627 mm. Drugi kraji v območju Bovške kotline nimajo opazovalnic, vsaj za trdno ne vemo, če je Bovec za njih merjenje res najboljši kraj. Višinske opazovalnice nam bi omogočile primerjavo med množinami padavin v dolinah ter v gorskih legah. Edina opazovalnica, ki nam v tem pogledu dovoljuje nekoliko vpogleda v to razmerje, so Ravne v južnem predgorju Bohinjskih gora v nadmorski višini 752 m. Tam so namerili povprečno 2985 mm na leto, kar pomeni sicer nekaj več kot v Bovcu namerjena množina, a še vedno manj kot Savica v dnu Bohinja. Nedvomno bodo bodoče opazoval-

nice v višjih gorskih legah v zgornjem Posočju boljše pojasnile razmerje med dolinskimi ter višinskimi padavinskimi množinami. A po primerjavi z Bohinjem smo upravičeni domnevati, da se bodo tudi v Posočju pokazala podobna nesorazmerja, ki vsekakor še niso razčiščena. Podoba je, da je geografska razporedba orografskih padavin vseeno bolj komplicirana in kompleksna stvar, nego smo si jo mogli predstavljati samo s stopnjevanjem moče tako rekoč po izohipsah. Zdi se, da je pravo tolmačenje treba iskati v prirodi meteoroloških pojavov, predvsem v turbulentnem zračnem gibanju, v vihnem dogajanju prehoda polarne fronte čez gorovje. Kakor da se turbulentne enote, ki se pri tem tvorijo, v nastajanju in oblikovanju vežejo na kotline; nemara so veliki zračni vrtinci v genetični zvezi s tvorjenjem ogromnih kumulov, ki nastajajo v območju frontnih prodiranj, mešanj ter nevihtnih dogajanj, bodisi na prehodu čez ravnine, bodisi ob prehodu čez gorovja. Najbrž o vsem tem ne bomo mogli prej dobiti dovolj dobre, kaj šele prepričljive in dokumentirane predstave, dokler ne bomo s konkretnim opazovanjem doznali, če se veliki kumuli ne oblikujejo najčeseče nad tistimi terenskimi osnovami, morebiti jezeri, kotlinami ali drugačnimi tvorbami, ki so za zametek in za začetek turbulentnih enot najbolj ustrezni in ki se nad njimi najbolj pogosto koncentrirata dinamika turbulentnega učinkovanja ter z njo povezane nevihtne, viharne in padavinske intenzivnosti. Nemara bi se nam šele s tem razjasnilo marsikaj, kar predstavlja problematiko geografske razporedbe padavin ter njihove intenzivnosti, pa množine moče same. Samo z označbo orografskih padavin se ne moremo zadovoljiti.

Kolikor najbolj mogoče drobno znanje o obliki in množini padavin v gorskih predelih Bovškega in podobno seveda v vsem Posočju, pa sploh v vseh Julijskih Alpah, nam je potrebno iz več razlogov. Prvič je zgornje Posočje znano po velikih možnostih za izrabo vodne energije, po eni strani, ker se naša pokrajina odlikuje po tako izredno velikih množinah padavin, po drugi pa po tem, ker padajo tu velike množine dežja v zelo kratkem času, kar proži zelo naglo in intenzivno denudacijo, pa seveda prav tako zelo močno in naglo erozijo. Vse, kar smo skušali v toku naših razmotrivanj opozoriti glede izredno močnih in naglih učinkov geomorfološkega preoblikovanja v zgornjem Posočju, je v največji meri učinek prav tega meteorološkega pojava, hudih, pogostnih, izredno učinkovitih nalivov. In ker tako močno prevladujejo velike strmine v tukajšnjih gorah, se učinki nalivov silno stopnjujejo ter pomenijo tako rekoč vsak dan se ponavljajoče preoblikovanje reliefa. Nemara ne bi bilo napak, ako bi prav tem pojavom v naših bodočih študijah posvetili čimveč pozornosti. Nemara je prav področje gorskih pokrajin v zgornjem Posočju kakor valašč prikladno za eksperimentalno proučevanje teh pojavov, važnih ne le za teoretsko geomorfologijo, marveč nič manj neposredno za praktično uporabo, bodisi v stremljenju po izkoristitvi vodnih sil v energetske namene, kakor v de-



javnosti za zazidavo hudournikov, za očuvanje kulturne površine itd. Mogli bi osnovati neka, rekli bi lahko, rezervatna področja, v katerih bi specialno ugotavljali recimo: na pet, na deset in na večjo serijo let učinke denudacije ter erozije, drugod akumulacije itd.

Vegetacija na Bovškem, kakršno imamo dandanes, je učinek prvič danih klimatskih ter paleoklimatskih razmer in drugič posledica uveljavljanja družbenih faktorjev. Poglavitna njena značilnost je dejstvo, da so gozdovi tu manj gosti, manj sklenjeni. Posebno v Bovški kotlini se zelo opazi, kako so veliki deli pobočij goli, porasli le slabo in na redko. Bovško kakor vse zgornje Posočje je v sosedstvu Mediterana, kjer manjka lesa in manjka gozda, pa kjer je v poletnih mesecih slabo za pašo. Sem je že zgodaj silil človek z ravnine in od ravnine, bodi zaradi lesa, bodi zaradi paše. In posledica vsega tega je, da je gozdna odeja dobila vrzeli, ki so se v toku stoletij večale. Še danes je splošno razširjeno mnenje, kako veliko so v gozdu škodovala koze in z zadoščenjem kažejo, postavimo, v Rombonu zaplate, ki jih že obraščajo lise novega, mladega gozdnega drevja, posajenega in posejanega v najnovejši dobi. K uničevanju gozda so zelo veliko pripomogli gozdni požari, ki jih še sedanjí ljudje pomnijo iz nedavnih časov, podobno kot v Bohinju.

Podpisani sem že ob raznih priložnostih naglašal, kako važna domača žival je koza, posebno za manjšo, za ekonomsko šibko domačijo. Smatram, da bi se mogla briga za te šibke prebivalce združiti z borbo za očuvanje in obnovo gozda, in sicer na ta način, da bi povsod ob vaseh uvedli posebno zemljiško kategorijo, ki bi bili kozji pašniki. Ogradili bi manjše partije hoste, grmovja in slabega gozda ter jih deklarirali za kozje pašnike, tako kot smo uredili za zemljiške parcele, planinske in navadne pašnike, pa košenice sredi gozda itd. Izven teh kozjih pašnikov velja absolutna prepoved za kozjo pašo. Strokovnjakom ne bo težko določiti, kako veliki morejo biti takšni kozji pašniki, saj je mogoče izračunati, koliko zemljišča potrebuje koza za prežvljanje. In to zemljišče bi mogli odbrati ustrezno v pogojih, ki za pravi lepi gozd prihajajo najmanj v poštev.

Značilno je, da so na Bovškem v pasu na zgornji meji gozdnih arealov v znatni meri ne iglavci, temveč bukovje in sploh listavci. Podoba je, da je to že mediteranski vpliv. Če gremo na Kanin, na Rombon itd., so med zadnjimi drevesi močno zastopane bukve. Če gremo iz Bovca na Krn po Krnskem pogorju, je v strmem bočju največ rušje iz bukovne in le malo iz borovega drevja. Seveda je podobno tudi v ostalih Tolminskih Julijskih Alpah, ob Baški grapi, v Spodnjih Bohinjskih gorah, na Poreznu itd.

V Bovški kotlini zelo opozori nase razloček v prevladujočem drevju po različnih kamninah. V jurskih ter krednih vododržnih skladih, postavimo od Kluž pa do Gljuna in Plužen, vidimo največ jelše, prave črne jelše, pa ob njih druge listovce z jesenom, lipo, itd., v zelo bujni rasti in med njimi obilo robid z obilnimi robidnicami. In sicer je tako tudi po zelo strmem bočju, ne morebiti le

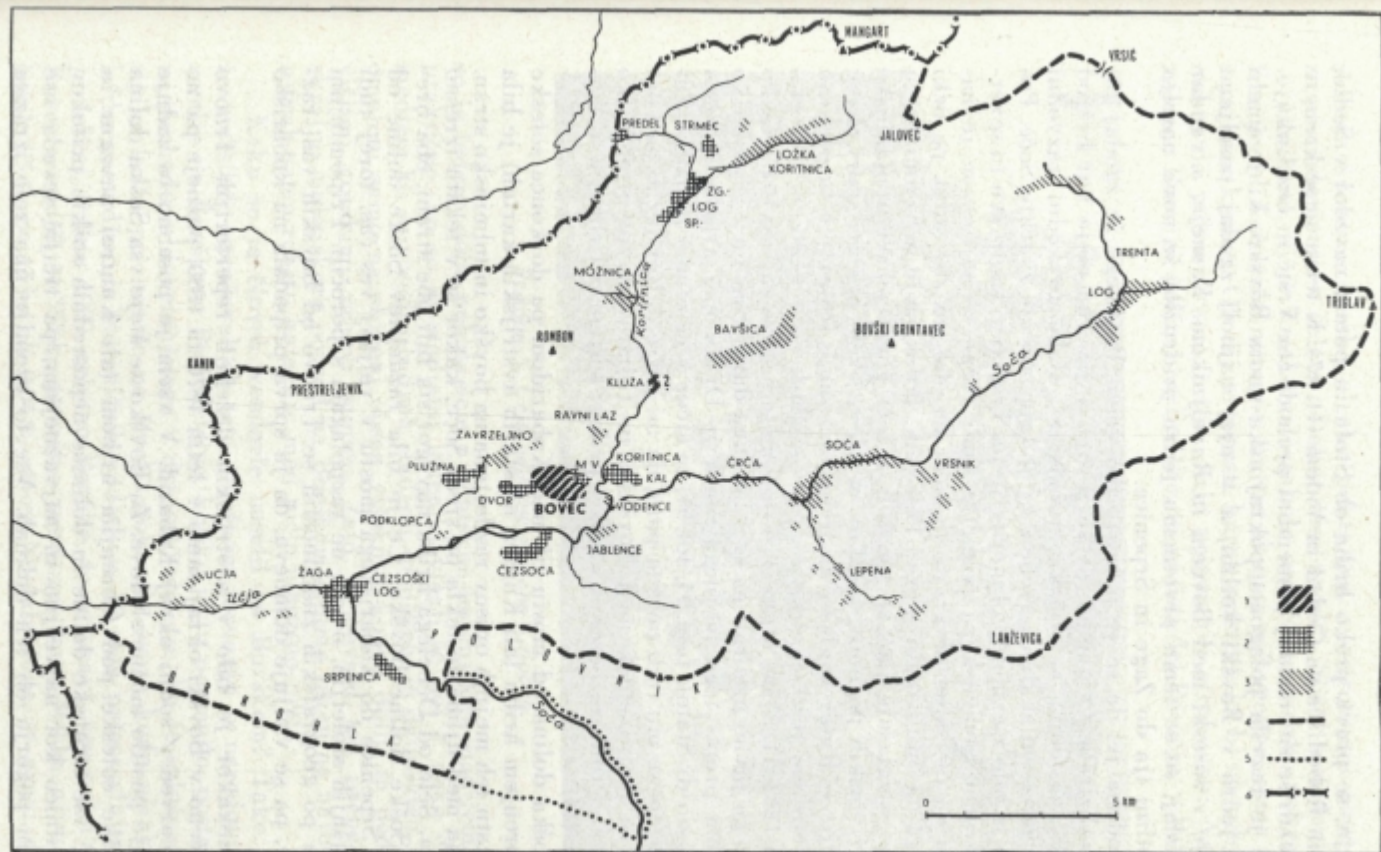
po ravnem. Na takšnih tleh dela rastje vtis zelo bujnega uspevanja, kakor raste bujno tudi trava ter uspeva njiva na takšnih tleh, k čemur seveda pripomore ogromno tudi vodno bogastvo. Saj v tem pasu mrgoli močnih vodnih izvirkov, majhnih in velikih. Tu je zajeta voda za bovški vodovod, v tem pasu ali tik ob njem začenjajo veliki kraški izvirkovi, z Gljunom, ki so ga v italijanski dobi izkoristili za hidrocentralo, a pri tem uničili slap.

### Osnovna karakteristika Bovškega

A poglavitno, s čimer Bovško obrača nase pozornost, je v sektorjih, v katerih je človek najbolj vplival na pokrajino, spreminjal njeno lice ter končno ustvaril stanje, kako ga imamo danes, stanje, ki posebno v naših dneh razodeva znamenja velikega spreminjanja. To so pred vsem naselja in domačije, to je gospodarsko stanje, ki doživlja največje predrugačitve, naravnost revolucionarne spremembe kakor podobno tudi demogeografske razmere, ki so osvetlile celotno ekonomsko situacijo in razodele silo in velikost gospodarskega dogajanja. V teh pogledih je Bovško dandanes ena tistih naših pokrajin, ki zahteva najresnejšo pozornost, pažnjo zlasti tudi od geografa, pa kliče po študiju in tudi po nasvetih ter pomoči.

Ceprav je spadalo Bovško v okvir fevdalnopolitične-upravne enote Tolminskega, je imelo vendarle v mnogočem posebne, samo bovške skupnosti, kakor se nam predstavljajo iz opisov in študij Rutarja, Kosa in drugih zgodovinarjev. Razodeva se nam še danes v marsičem, v demogeografskih značilnostih, ki se v njih izraža bovška individualnost.

V naslednjih razmotrivanjih bo potrebno, da se naslonimo na znanje o nekaterih od teh svojstev in značilnosti. Na njih sloni tudi pokrajinska označba Bovško, ki vsekakor ni samo izvrstna prirodna, marveč tudi družbena enota, je proizvod stoletnega razvoja v posebnih družbeno pogojenih svojstvih. Temu primerno so se razvile pokrajinske posebnosti, ki jih moremo imenovati bovške. Za najstarejšo dobo srednjega veka je izpričano, da ime Bovec nikakor ni pomenilo samo naselja, današnjega mesta odnosno prejšnjega trga Bovec, marveč tudi ali morebiti celo pred vsem okolico, se pravi pokrajino ali okraj Bovec (contrata Pletii, in Pletio, Plecz, in Plezo) kasneje zlasti tudi gospostvo (dominium) (12—15). Ta pokrajina ali okraj je v soglasju vseh starih listinskih virov obsegal pred vsem vso Bovško kotlino. Podoba je, da je imel celo zelo ustaljeni obseg, nekako tako, kakor ga je kotlini v vseh smereh odmerila takorekoč priroda sama. Da je bilo tako, smemo ali celo moramo sklepati po dejstvu, da se je na primer meja z območjem pravega Tolminskega izoblikovala zelo zgodaj in se neverjetno trdoživo držala skozi stolletja. Ta Bovška pokrajina je bila izrazito prehodno ozemlje, kjer je držala po dolgem glavna pot ob Soči navzgor ter ob Koritnici čez Predel na Koroško, pa z bližnjico od Srpence preko Stolovega



Podoba 4. Karta Boveškega

1. najstarejše poseljeno središče; 2. nekaj kasneje ustanovljena naselja; 3. najkasneje poseljeni kraji; 4. meje Boveškega; 5. prvotna meja Boveškega; 6. sedanja državna meja

pogorja, se pravi, preko hriba ob Stolu in potem navzdol v Sedlo, Loge in Robedišče na Čedad in Videm (11, 67). K temu so se kasneje pridružili še sicer manj pomembni prehodi čez Vršič in čez Luknjo. Tu se je razvila polagoma pokrajinska enota Bovško, ki je imelo svoje jedro v Bovški kotlini, a v njej najbolj zgodaj poseljeno osredje v soseski med Bovcem in Raveljnikom. Kasneje, a vendar že zgodaj, so se temu prvotnemu jedru pridružila še nova naselja po kotlini tja do Žage in Srpenice.

Podoba je, da se je pokrajinska enota Bovškega že zgodaj individualizirala. Očitno je, da se je njena severna meja kar brž od začetka naslonila na visoki in masivni, slabo prehodni razvodni hrbet, povečini skalnati greben, ki obdaja porečje zgoruje Soče. Podobno je bilo z vzhodno obmejitvijo na Triglavu, Kanjavcu in severnem koncu Komenskega pogorja. Tudi južna obmejitev se je naslonila na prirodno pregrajo, in sicer na obe izraziti dolgi, pa ozki pogorji, na Stolovo gorovje in Polovnik. Potek meje so vedno znova uradno razglašali, pač ker so bili v tem gorskem svetu planinske paše, živinskih pogonov, senikov in prestaj zelo pogosti spori okrog razmejitve. Rutar naglaša, da je bil opis meje sestavljen in prebran v slovenskem jeziku; objavil ga je slovenskega v kratkem izvlečku iz leta 1738 (11, 235). Najstarejši opis meje navaja za leto 1647. Vsako leto so ga javno prebrali na sv. Florijana dan v Srpenici. Prof. Milko Kos ima prepis tega mejnega opisa iz Državnega arhiva v Trstu (Archivio di Stato), fasc. 95, fol. 51, in sicer v celotnem besedilu. Zahvaljujem se mu tudi po tem potu, da mi ga je dal prijazno na vpgled. Ta mejni potek med Bovškim in Tolminskim je prof. Milko Kos podal tudi na posebni karti v prilogi knjige o Urbarjih v Primorju (14).

Soška dolina od mostu tik nad Kobaridom pa do konca soteske ob Gorenjem hribu (ali Kuntri, na starih avstrijskih kartah) je bila po tekstu teh mejnih opisov razdeljena na bovško in tolminsko stran. A meja med njima je tekla po sredi Soče, kakor se v tekstu izrecno navaja. Šele od Debelega hriba navzgor sta bili obe strani, oba bregova Soške doline bovška. Če je bila razdelitev Soške doline od izpod Srpenice do kobariškega mostu v veljavi ves čas, torej tudi v prejšnjih stoletjih, o tem ne razpolagam s poročili. Pripominjam pa, da po geografskih značilnostih se Trnovo od bovških vasi razlikuje, pa se vsiljuje domneva, da je sprva pripadala na kobariško stran.

Vsekakor je bilo v avstrijskih deželnih repertorijih Trnovo vključeno v Bovški okraj samo v letih 1870 in 1880, pozneje pa ne več, marveč v sodni okraj Kobarid. V vsem je posebno to zadnje obdobje pustilo močne sledove. Za Bovško se šteje vsa Soška dolina od soške soteske pod Gorenjim hribom (ali Kuntro) navzgor in drugič vse stranske doline in dolinice neposrednih soških pritokov s Koritnico kot največjim in najvažnejšim, pa tretjič seveda vse gore in pogorja ob teh dolinah. Vse to ozemlje ima zelo izrazita

skupna svojstva gorske alpske pokrajine, s prirodnimi pogoji, ki za gospodarjenje v celem nikakor niso ugodni. Slišal sem domačina — Goričana, ki je kratkomalo takole označil to gorsko pokrajino: Kar je od Kobarida navzgor, ni vse skupaj nič vredno, sama beračija, sam kamen. Ob tej preprosti karakteristiki, ki bi ob njej, namesto da polemiziramo z njo, raje pripomnili strokovno: Najbolj zgornje Posočje, pokrajina Bovško, to je tisti del Posočja, v katerem



Podoba 5. Celó smokve rastejo v Bovcu

se je ledena doba nehala šele z bühlskim-bohinjskim stadijem, vsaj praktično, ko so se stadialni ledeniki vlegli še dol v neke doline, medtem ko so v zadnjih dveh stadijih, gšniškem in daunskem, ostali omejeni samo na skrčeni obseg visoko v koncu dolin in pod najvišjimi gorskimi vrhovi samimi. Zato je povsod tod prepereline skrajno malo, skoro povsod na Bovškem vidimo razen na najboljših njivah samo robato kamenje med pičlo množino prsti.

Kako se je človek vendarle naselil na Bovškem? Tako se je že marsikdo spraševal ob tem splošnem tarnanju o nerodovitnosti zemlje na Bovškem. Poljedelstvo, koliko je tu pomenilo, postavimo, na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje, ko je splošna kmetijska kriza pri nas že na široko pokazala svoje hude učinke. To lahko razvidimo iz statističnih podatkov, ki nam pripovedujejo, da je takrat, v letu 1900, celotno Bovškō, to se pravi, ves sodni okraj Bovec v svojih 36.353 ha površine premogel samo 560 ha njiv, to je borih 1,5 % pa 13 ha ali 0,04 % vrtov. Neobdavčene, se pravi, docela

neproduktivne, skalnate površine je bilo takrat na Bovškem nič manj kot 10.916 ha ali 30,0 % celotne površine. Takratna davčna politika je smatrala za gozd 10.358 ha ali 28,5 %, medtem ko so v kategorijo pašnikov, dolinskih in planinskih, prisodili skupaj 11.478 ha ali 31,6 % celotne površine. Za travnik so šteli 3028 ha, se pravi, 8,3 % vsega površja.

K tej pred dobrega pol stoletja uradno analizirani ekonomski karakteristiki bovške zemlje je treba pripomniti marsikaj kritičnega. Ti planinski pašniki so bili v veliki meri slaba skalnata ali vsaj kamnita paša, slab gozd na skalnatih tleh v hudih strminah, pa košenice na skalnatih bočjih, ne pa resnični travniki. Ni čuda, da je klasifikacija bovškega zemljišča v socialistični dobi pokazala precej drugačno podobo. V letu 1958 so na vsem Bovškem priznali za travnik samo 547 ha ali 1,5 %, a za košenice 6408 ha ali 5,1 %. Njiv so našli samo še 290 ha, ali 0,8 %. Za pašnik, normalni in planinski, so priznali 6048 ha, to se pravi 17,5 %. Zato je sedaj za gozdno zemljo deklarirane več površine, namreč 16.715 ha ali 45,5 %, toda to seveda niso lepi gozdni sestavi, marveč bodo takšni šele v desetletjih po sistematičnem prizadevanju. Delež nerodovitnega ozemlja je ostal skoraj isti, 10.875 ha ali 29,6 %. Toda leta 1960 v revidirani klasifikaciji, ki je vsekakor bližja realnemu stanju, so razglasili 13.605 ha ali 37,1 % za nerodovito površino, pa samo 1232 ha ali 3,4 % za košenice ter 771 ha ali 2,1 % za travnik in le 3013 ha ali 8,2 % za pašnik, bodi spodaj, bodi v planinah. Ker so vključili slabe pašnike in košenice v gozdno zemljo, se je njen delež povečal na 17.899 ha ali 48,8 %. Pripomniti pa kaže, da je to v marsičem bolj perspektivna klasifikacija, a hkrati konstatacija, kako borno zemljo premore Bovško. Areal njiv se je zmanjšal v letu 1960 na 168 ha ali 0,5 %, 11 ha pa je izkazanih v sadovnjakih. Celotni areal Bovškega je izkazan v letih 1958—1960 s 36.702 ha.

To je celotni inventar bovškega zemljiškega bogastva, ki ga je imel človek na Bovškem na razpolago in s katerim gospodari dandanes. A prav ob današnji ekonomski situaciji je primerno, da se zamislimo, s kakšnimi ekonomskimi viri je razpolagal človek, ko se je udomačil na Bovškem, v tej deželi kamenja, gora in gozda, hudo-urniških voda in gorskih poti. Kaj ga je privabilo, da se je naselil tu in kaj mu je omogočilo, da je vztrajal na tej kamniti zemlji do naših časov in kaj ga more pregovoriti dandanes, da ostane tod?

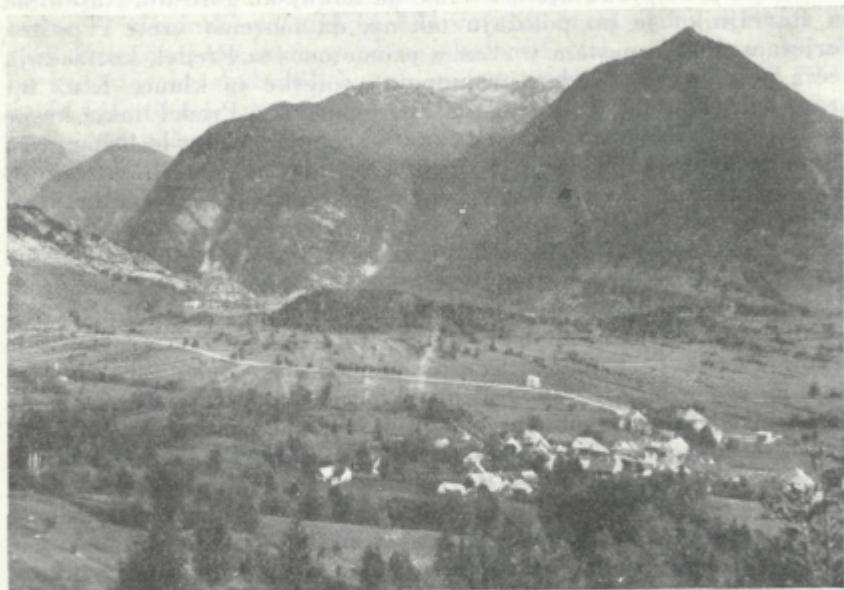
### O poselitvi Bovškega

Po našem dosedanjem znanju je bilo najstarejše izpričano naselje na Bovškem — na Raveljniku. To je nizko brdo v vzhodnem delu Bovške kotline, sredi široke iz prodne nasipine sestoječe ravnine. Tudi vodni izvirki so v bližini, in sicer na vznožju Rombona, tja do Bovca in še daleč čez. A vrh tega teče tik spodaj v tesni debri čista, bistra gorska voda Koritnica. Toda čeprav je za poljedelstvo

in živinorejo, torej za gospodarsko osnovo v kmetijstvu kraj kar dosti pripraven, vendar se vsiljujejo ob tem še druga pretehtavanja. Tik pod Raveljnikom je še danes pomembno cestno razpotje. Tod mimo je speljana po Soški dolini navzgor skozi Bovec glavna cesta, ki se prav ob Raveljniku obrne proti severu ter teče po Koritniški dolini gor čez Predel v Trbiž in v Koroško deželo. Pod Raveljnikom se od nje, prav na ovinku, cepi cesta v Trento in v moderni dobi preko nje čez Vršič na Kranjsko goro itd. Naselbina na Raveljniku je po položaju takšna, da moremo vzeti v poštev verjetnost, da je nastala v zvezi s prometom čez Predel, kot zadnja večja postojanka, preden pride pot v soteske in klance Kluž ter prevala. Zgodovinarji tožijo, da so o poti čez Predel tako kesne vesti (11—16). Nemara je bila ta pot v srednjem veku le primeroma kesno obnovljena, medtem ko je bila v funkciji že v ilirskih, keltskih ter rimskih časih, kakor smemo sklepati po izkopaninah na Raveljniku.

Drugo najiminenitnejše naselje, ki je v Bovški kotlini izpričano za stare čase, je Bovec sam. Njega ime se soglasno smatra za pred-slovensko, v predpostavki, da so njega imena Bovec ali Bolec (Rutar je pisal dosledno Bolec), Plezzo in Flitsch samo inačice iste prvotne krajevne označbe. Ker je sprva Bovec pomenil vso pokrajino, ne samo naselje (11—14), ni izključeno, da se je naselbina na Raveljniku imenovala Bovec, dasi moramo poudariti, da za to hipotezo nimamo prav nobenega konkretnega argumenta. Položaj Bovca je v mnogočem podoben legi Raveljnika: široka ravnina je ob njem, sposobna za obdelovanje, a mnogo boljše kakovosti, pa z vodo še boljše založena. Zlasti je važno, da je prsti — prepereline v vsem vznožju Rombona meter do poldrug meter na debelo, kar seveda zelo stopnjuje rodovitnost zemlje. Očitno je, da izvira ta lepa prst iz preperevanja jurskih ter krednih kamenin, ki sestavljajo površje v severnem robnem delu Bovške kotline; odplakovanje je naplavljaljo obilo te prsti v položno nagnjenem vznožju na robni del ravnine. Na pravi ravnini, onstran Gereša (ali Malovaškega potoka) je prepereline bistveno manj, komaj nekaj dm na debelo in povsod v njivi in travniku je preobilo kamenja. Osnova je tamkaj sama prodna nasipina. Krednojurski pas na vznožju se odlikuje po obilici vodnih izvirkov in trajno tekočih potočkov. Prvi naselniki v Bovcu so tedaj imenitno izbrali prostor za svoje naselje. Manjka samo strateško oporišče, zato se zdi, da moramo računati s krepko medsebojno povezavo med Bovcem in Raveljnikom: kakor da je imelo prebivalstvo rodovitnega vznožja Rombona svoje naselbinsko središče v kraju sedanjega Bovca, a na Raveljniku svojo utrjeno oporišče, tako rekoč grad za primer nevarnosti in za obvlado ter kontrolo poti čez Predel. V fevdalni in kesnejši dobi so fevdalni gospodarji Bovca imeli svoje strateško oporišče v gradu in utrdbah ob Klužah in Rutar imenuje trdnjavo v Klužah kratkomalo »bovški grad« (5, 129). Isti Rutar navaja, da so Benečani, ki so bili takrat gospo-

darji Bovškega (Ib 29), začeli v 15. stoletju sotesko ob Koritnici pri Klužah utrjevati zoper turško nevarnost (I b. 129). Bovčani so imeli na primer po letu 1500 svoje posebne glavarje, ki so bili podrejeni neposredno fevdalnemu gospodarju, ne preko deželnih fevdalnih oblastnij (11,83). Da so imeli ti fevdalni glavarji sedež zdaj v samem Bovecu, zdaj v trdnjavi — gradu v Klužah, o tem bi mogli sklepati že po nekih poročilih pri Rutarju (11, 104 sl.). Neznano je, kateri



Podoba 6. *Pogled na Bovško pokrajino iz predpajne dobe*

V ospredju del Boveca, v sredi brdo Raveljnik (z gozdom), desno od nje drugo brdo Stržišče (tudi z gozdom). Desno zadaj Javoršček še brez podora. Bovec je še brez vojašnic

oblastnik je imel svoj dvor ob starem Bovecu, kakor bi smeli domnevati po imenu za vas Dvor, ki stoji ob cesti neposredno na zahod od Boveca, omenjena že leta 1256. V tem pogledu je glede Boveca še marsikaj nejasnega iz zgodovine.

Poročajo, da se je poznala vzhodno od župne cerkve, zadaj za šolskim poslopjem, sled okopov, ki so morebiti pomenili ostanek prvotnega bovškega gradu (3, 436).

Razvaline stare gotiške cerkve Sv. Lenarta, nedaleč od Kluž, tik nad cesto na Bovec, pomenijo, da je računati vsekakor z obstojem nekdanjih zgradb v tem fevdalnem krajevnem naseljskem sistemu (3, 460).

Končno vzbuja tudi pozornost, da je znamenita starinska cerkva D. M. na Polju, ki ima prav tako gotiške gradbene osnove,



imela funkcije farne cerkve za Bovec vse do 18. stoletja. V tej sicer mali cerkvi so bile imenitne freske, ki pa jih je na žalost razen majhnega ostanka uničila prva svetovna vojna (3, 436–437).

Pripomniti kaže še naslednje: V pristnih, verodostojnih listinah se Bovec prvokrat imenuje leta 1174 (>in loco qui dicitur Fliz< Kos, Gradivo IV, sub 546). Potem se Bovec še večkrat imenuje, a najimenitnejša je navedba iz leta 1191, ki priča, da so svetni fevdalci prodali čedajskemu proštu v Bovcu (>in loco, ubi dicitur in Flizo<, Kos IV, s. v. 795) štiri kmetije in pol ter en mlin s hišami, polji, travniki in pašniki v gorah in na ravnini. Ta listina nam izpričuje, da so že takrat, v drugi polovici XII. stoletja, na Bovškem imeli planine, zakaj da ne morejo biti pašniki v gorah nič drugega kot planine, je jasno. Ta bovški mlin bi mogel stati na enem od bovških potočkov, toda je malo verjetno, ker so zelo slabotni. Zato kaže bolj misliti na starodavni mlin v Vodencah, na spodnji Koritnici, kjer dela še dandanes in kjer zemljišče pripada še vedno v območje Bovca, dasi je dokaj oddaljeno.

Vsekakor smemo računati, da so bila najstarejša naselja na Bovškem v prostoru okrog Raveljnika in Bovca, morebiti v celem eno skupno trajno naselje. Vsa ostala naselja na Bovškem so kesnejša in v njih moramo že na prvi pogled razlikovati dve kategoriji, ki sta si med seboj dokaj močno različni.

Prvo, vsekakor najstarejšo kategorijo naselij poznamo že ob prvem pogledu po tem, da so to primeroma ne velike vasi, bolj vasice, toda vse tesno sklenjenega tipa. To so vasi Plužna, slabih pet kilometrov zahodno od Bovca, vasi Kal in Koritnica, podobno daleč na vzhod od Bovca, pa vas Čezsoča in Čezsoški Log, obe na levi strani Soče, ter Srpenica. Te vasi imajo skupnost tesno sklenjenih naselij, so pa med seboj nekoliko različne, postavimo, v tločrtu.

Plužna na primer presenečajo po svojem tločrtu, ki razodeva razpoložnost domov skoro v štirikotniku okrog središčnega prostora, ki je v njem vodnjak. Samo severna stran tega štirikotnika je bolj slabo izražena, o ostalih treh pa ne moremo dvomiti. Najmočnejša je južna stranica, a zadaj za njo se tesno tiščijo še novo prirasle hiše, naslonjene na slabotno cestico, ki drži v dolino na veliko cesto.

Koritnica (Bovška) je tesno sklenjena vasica v gruči, najbližja izlivu Koritnice v Sočo, kar ji je pripomoglo do imena. Komaj nekaj sto metrov vzhodno od nje stoji v docela enakem prirodnem okolju vas Kal v tesno sklenjenem kupu brez reda ob vodnem izvirku. Vse te tri vasice, Plužna, Kal in Koritnica so v robnem področju Bovške kotline, v ugodnem ozemlju v območju jurskih ter krednih vododržnih kamenin, z obilno prstjo in preperelino, dobrimi vodnimi izvirkami neposredno v bližini in normalno namočenimi tratami ter njivami v neposredni okolici.

Dvor je vas, ki ima še delež na vseh istih prirodnih svojstvih, kakor sam Bovec. Ob tem naj opozorim, da se na vzhodni konec

prvotnega Bovca naslanja dokaj znatna enota tesno sklenjenih domov, ki se imenujejo *Mala vas*. Očitno je, da je Mala vas nastala kasneje kot novo naselje, ki se je tesno priključilo k Bovcu, še mnogo bolj ko Dvor na zahodnem koncu. Tako Dvor kot Mala vas razpolagata z dobrim poljedelskim zemljiščem.

Čezsoča je kompleksen tip vasi. Predvsem je važno dejstvo, da tu nismo več zgoraj na terasah, v zgornjih robnih področjih



Podoba 7. *Plužna, hiše sredi vasi*

Soške doline, temveč v njenem aluvialnem dnu, v nekoliko napetem robnem pasu danje ravnice. Rečni nivo je le za nekaj malega nižji in računati smemo ali celo moramo, da so tu pred stoletji povodnji še delale preglavice. Čezsoča sestoji iz treh delov: iz Spodnje vasi, ki stoji na terasi, popolnoma varna pred povodnjijo, tesno sklenjena, iz Srednje vasi, kjer je farna cerkev in Zadrufni dom, pa iz Zgornje vasi na vzhodu. Najbolj razvlečena je Zgornja vas, ki se v zadnjih hišah vleče skoro do mostu čez Sočo, a tudi Srednja vas ni kaj prida koncentrirana. Vse kaže, da je bila prvotno Spodnja vas začetno naselje, srednji ter zgornji del pa sta priraščala kasneje.

Čezsoški Log stoji prav tako v aluvialni danji ravnini, in sicer v tesno sklenjenem kupu, v malo napetem delu danje ravnine; nekatere očitno mlajše domačije so postavljene posamič zgoraj na terasi tik ob vznožju Polovnika.

Še dve znatnejši vasi sta v Bovški kotlini, Žaga in Srpenica. Najbolj oddaljena je Srpenica; stoji zgoraj na glavni terasi,

skoro 40 m nad nivojem Soče, povodnji potemtakem nikdar niso imele nevarnosti zanj. Srpenica je znatnejša vas, saj je imela 129 hiš že leta 1910. Postavljena je podolgem ob cesti, toda sedanja glavna cesta, ki je betonirana, je novejša. Prav dobro se še vidi stara cesta, ki drži čez polje in po sredi skozi vas in tudi cerkev, ki ima še gotiška okna, stoji ob njej. Ta stara cesta je tedaj organsični del prvotne vasi. Vendar ne bi bilo tu upravičeno govoriti o obcestni



Podoba 8. *Vas Log Čezsoški na vznožju Polovnika*

vasi, kakor jih poznamo recimo na Dravskem polju ali na Kočevskem in še marsikje, v Dobropoljah, postavimo, v Ribnici itd., ki se nam razodevajo kot kolonizacijske vasi, kot načrtno ob cesti razporejene. Tudi gredo v Srpenici ozke prečne ulice pravokotno čez staro cesto in ob njih so na gosto kmetske domačije. Vsekakor je to kategorija posebnega tipa obcestnih vasi, manj pravilnega, a vendar ne takega, da bi delal vtis, kakor da so se hiše spontano, polagoma razporejale ob cesti. Obcestne vasi tega tipa niso na Slovenskem redek pojav, v mnogih naših pokrajinah imamo opravka z njimi. Brž prihodnja vas, Trnovo, ki se že ne šteje več med bovška naselja, je v vsem obsegu podobna obcestna vas. Prav gotovo pa ju moramo šteti v kategorijo tesno sklenjenih vasi.

Žaga stoji v razgibanem delu dolinskega dna, tam kjer glavna cesta ponovi oster zavoj Soče in doline v kolenu. Vas ni tesno sklenjena, temveč je iz raztresenih hiš, ki se ponekod zgostijo v manjše skupine. Razlikujejojo Spodnjo ali Prvo Žago ter Zgornjo Žago. Vsi

deli Žage pa stojijo dokaj visoko nad aluvialno danjo ravnico, segajoč na terase. Najbolj markanten element v reliefu je tu rečica Uča, ki priteče iznad Rezije z onstran meje in se tu izliva v Sočo. Podoba je, da je prav ta Uča odločila marsikaj v razvoju tukajšnje vasi. Soča je povsod tod mnogo preburna reka, da bi si ljudje upali z mlini in žagami nanjo, še mlini na pretakah so le malokje napravljeni ob njej. Pač pa so dragoceni pritoki, ki so vendarle manj hudourniški in na katerih je bilo bolj varno namestiti mlina ter kesneje žage. Malo pod Kobaridom imamo vas Mlinsko. Brez dvoma se je tako zgodilo tudi z Žago. Na Učo so bili očitno že zgodaj namestili mlina in jih kesneje opremili še z žagami. Tu smo vrh tega ob velikih cesti, tu se je še posebej izplačalo mleti žito, saj je bila posebno velika potreba po kruhu. In podobno je z lesom, tu, v sosedstvu Mediterana so bili vedno v potrebi po hlodih in deskah in žage so bile potrebne kot mlini. In tu so bili ob velikih cesti in mnogih njenih klancih vedno potrebni ljudje za pomoč ob tovarjenju in prenašanju, pa pozneje ob vožnji s priprego. Potreba je bila tudi po mnogih mostovih. Kar spomnimo se na Kluže; Rutar celo spominja, da so bile trdnjave tam sprva lesene (3,9). In končno je bil ob Uči gor že star prehod v Rezijo in še dalje na drugo veliko cesto ob Beli. Povoda dovolj, da so našli tu življenjski obstoj ljudje, ki se niso naslanjali samo na kmetijstvo, marveč na pisane možnosti uspevanja, ki jih je nudil promet. In naglašamo: Žaga ni sklenjeno naselje, temveč raztreseno in sestavljeno največ iz manjših skupin hiš ob cesti in po terasah. Vse to govori za mlajši, za postopni nastanek tega naselja, ki se ga je najbrž šele polagoma prijel sedanje skupno ime. Ni izključeno, da so sprva ta kraj imenovali Učo ali na Uči, dokler ni prevladovalo imenovanje po najmarkantnejši značilnosti vasi, po žagi ali žagah, kakor marsikje po Slovenskem. In zelo veliko ljudi tod se piše za Žagarje. In sosedje radi karakterizirajo ljudi iz tega kraja, kako so razgibani, poudetni, vneti brž za novost, skratka, nasprotno od konservativnega.

Rečico v Žagi smo tu ves čas imenovali Učo. Zelo je opazno, priznati je treba, kako kolebamo v pisavi tega krajevnega imena. Najbolj prevladuje pisava Učeja, ki se ujema s pisavo v italijanskem Uccia (furlanskem Uçee. Občutek imamo, da je v tej krajevni označbi osnova besede slovenska, oblika pisave pa ne. Če človek izprašuje ljudi domačine, dobi vedno znova odgovor, da je to potok Učeja. Vprašani pa začne po navadi omahovati, ko vprašaš, kako rečejo po domače. Nekateri naglašajo, da se potok imenuje Učeja — zgoraj, kjer teče po italijanskem ozemlju, v bližini Rezije ali celo v območju Rezije same. Nekateri posamezniki dajo odgovor, da doma sami med seboj zares včasih vodi pravijo Uča, a sliši se tudi Učja. Če smo na pravi poti, ko domnevamo, da je v vodnem imenu osnova isto, kar postavimo v imenu vasi Učja ves, pa Vovčji potok in podobno, potem ne moremo dvomiti, da se v teh odgovorih zasveti pravilni osnutek prvotnega imena za rečico. Lingvisti bodo mogli

razložiti, kako je prišlo v italijanščini (in furlanščini) do pisave Uceca in kako se je ta zavlekla v našo rabo, tudi uradno pa v šole in časopise in knjige. Ker je Uča dolgo pomenila mejo, je verjetno, da bomo mogli dobiti na razpolago iz listin tudi zapise rečnega imena iz starih časov. Rutar imenuje in navaja enega iz leta 1738, in sicer ko citira slovenski mejni opis... »od bieliga Potocha noter v' vodo utzka (Rutar tolmači v oklepaju Učēja), od utzke noter v' belichi camen...« (11, str. 233—234). Ne bo težko najti še starejše zapise. Vsekakor bi se ime po volceh zelo dobro ujemalo s prirodnim značajem te tesne deberske gorske doline.

Prof. Francé Bezljaj se v II. delu tudi za geografijo dragocene knjige Slovenska vodna imena, iz leta 1961, drži pisave Učēja (v oklepaju: tudi Učji Potok ali Učēja). Glede razlage od besede volk pravi, da je glasoslovno mogoča, ni pa popolnoma gotova.

Tik onstran sedanje jugoslovansko-italijanske meje je vasica z imenom Učēja, in sicer tamkaj, kjer se Beli potok izteka v našo rečico Učėjo, po našem mnenju Učjo ali Učo. Brez dvoma je ime vasi po vodi in da spada v kategorijo zelo pogostnih krajevnih imen, nastalih v povirju rečice. In za prebivalce te vasi pripovedujejo, da jih imenujejo kratkomalo Rezijane. Toda obenem navajajo, da govorijo vendarle po svoje, pa da niso pravi Rezijani. Svojim mladim na primer rečejo »ovčanski« fantje, pa »ovčanska« dekleta, »namesto da bi dejali »učanski«. Ali je ta »ovčanski« iz prvotnega »vovčanskega«? Vsekakor je te stvari še vredno premisliti in pretehtati. V Milka Kosa prepisu mejne črte med Bovškim ter Tolminskim iz leta 1769 se ta potok imenuje »aqua Butshea«.

Da so te vasi starejše, pripovedujejo tudi druga znamenja. V Srpenci imajo cerkev, ki je sezidana lepo iz rezanega kamna, a v njej je ohranjeno še gotiško okno. Mimogrede: gotiško osnovo ima tudi stara cerkvena D. M. na Polju pri Bovcu, docela v gotiki zgrajena je bila tudi cerkev Sv. Lenarta pri Kluzah, ki je zdaj v razvalinah. Tudi stara mala cerkvena v Strmcu je imela gotiške oboke. Cerkvice, male z značilnim majhnim romanskim zvonikom, imajo tudi vasi Plužna in Kal pri Koritnici. Gotiški arhitekturni sledovi se vidijo tudi v farni cerkvi v Bovcu.

V zgodovinskih virih se imenuje Čezsoča v urbarju iz leta 1338 (Kos, 14, str. 84). Prav takrat je imenovana vas Log in Žaga (Čezsoški) (Loch iuxta Segam in contrata Plecii ultra Isontium, ib. 84.) (Navedeno v urbarju za leta 1377.)

Plužna se imenuje že v urbarju iz 1257 (Kos, 15, 278), (»In contrata de Plezio, in villa de Plusina«).

Zelo zgodaj se imenuje tudi Dvor ob Bovcu, in sicer že leta 1256, ko Rihemberski podelijo tri kmetije samostanu Rožac v Dvoru (Curia in Plecz, Kos, 14, 13).

Izven teh vasi imamo v Bovški kotlini še eno kategorijo naselij, ki so od doslej obravnavanih bistveno različna v več pogledih. Najlažje jih predstavimo, če začnemo njihovo karakteristiko s kraji v

neposredni okolici Bovca. Severnozahodno nad Bovcem so domačije raztresene na široko po višavi, a zajema jih skupno ime Za Vrzelnó. Razložene so po bočju in bregih, ki so izoblikovani še v jurskih ter krednih kameninah in kažejo lepe zelene trate in dobro urejene njive med njimi, a v zahodnem delu so postavljene po morenskih rebrih, ki je med njimi razgaljenega obilo morenskega kamenja, se-gajočega tja v bližino Plužen. Po stezah in kolovozih med temi doma-

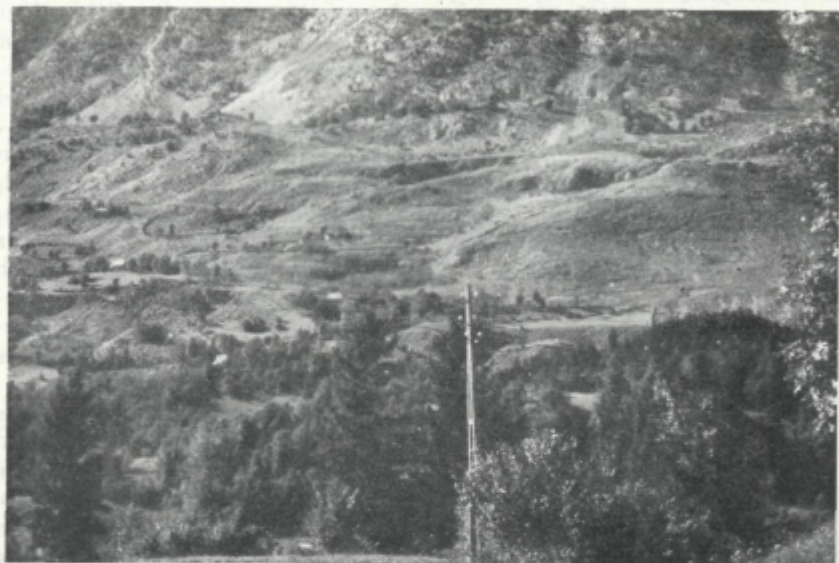


Podoba 9. Pogled na vas Koritnico pri Bovcu

čijami gredo poti v planino Krnico 1240 m in Goričičó 1335 m. Toda niso vse te hiše stalno obljudene. V nekaterih ljudje bivajo ter delajo v njih le čez poletne tedne, na zimo pa se vrnejo v Bovec ter živijo v njem vse do poljskih in živinorejskih del spomladi ali v začetku poletja. V tem primeru to ni prava kmečka domačija, marveč je le »prestaja«. Že na prvi pogled je razvidno iz tega, da je to stanje in razmerje podobno tistemu, kakor smo ga spoznali v Bohinju na Koprivniku pa v Pokrovcu ter Ravnah nad njim, pa na Uskovnici in na Šeh ter v Praprotnici nad bohinjško Srednjo vasjo. Podobno kot v Zavrzelnem je v Ravnem Lazu severnovzhodno od Bovca, na vznožnih višavah ob Rombonu. Raztresene kmetije in tudi prestaje imamo še ponekod na terasah in kopah v obodu Bovške kotline. Nižje dol, na levi strani Soče, nasproti Srpenici in Trnovemu imamo celo naselje prestaj Preveljk, ki so se zanje nekđaj silno prepirali in pravdali Trnovci z Drežničani (Rutar, 11).

Iz teh navedb moramo vsaj do neke mere zanesljivo sklepati na potek poselitve v Bovški kotlini. Najstarejše naselbinsko jedro se je

nahajalo v robu ravnine med Raveljnikom ter Bovcem, s središčem v Bovcu samem, naslonjeno na najstarejše arheološke sledove. Po prehodu v slovensko dobo se je očitno naseljenost razširila bolj intenzivno na vso kotlino. Najprej na pedološko najboljše robne predele, pripravne tako za poljedelstvo kakor za živinorejo, in sicer vse v obliki nevelikih, a trdno sklenjenih vasi Plužna, Dvor, Mala vas, Kal, Koritnica in Srpenica, malo kasneje nemara Čezsoča, s prvotnim



Podoba 10. Pogled na razloženo naselje Ravni Laz na vznožju Rombona

jedrom v nje Spodnji vasi, pa Čezsoški Log, še kasneje in polagoma Žaga, kjer je vsekakor prevladovala nekmetijska osnova, to je zaposlenost v prometu in v mlinih ter žagah. Mnogo kasneje se je pojavilo naseljevanje na slabšem višjem robnem zemljišču Zavrzelnu in Ravni laz, ki je očitno sprva služilo samo za pašo in kasneje za košenice ter šele nazadnje tudi za njive, pa s tem vezano tudi za sprva le sezonsko naselitev, šele kasneje deloma tudi za trajno bivališče. V tej novejši dobi se je šele uveljavilo tudi naseljevanje posamič, v posameznih kmetijah izven starih sklenjenih naselij, v Jablencah in Vodencah (kjer ni izključeno, da se skriva v krajevnom imenu še staroslovanska označba po mlinih-vodenicah ob spodnji Koritnici, ki so pomenili privlačnost za samotno naselitev. Slično Podturo in Podklopčani ter Podčelom in v Žviki, na Ravnah, kjer je očitno, da je pomenil promet na veliki cesti privlačnost za naselitev. Da gre v vsem tem za postopno kasnejšo naselitev, pričajo tudi krajevna imena, ki so vseskozi slovenska, povečini tudi lahko razumljiva, dasi

nekatera potrebna še drobne strokovne genetične razlage. Med orografskimi (Kamin je očitno poimenovan iz Režije) imeni obrača pozornost nase Rombon, ki se dviga ob najstarejšem naselbinskem jedru, ki pa je zanj splošno v rabi tudi domače ime Veliki vrh, med hidrografskega pa Gljun in Boka z Bočičem. Naselja, kjer se trajno naseljene domačije mešajo s prestajami, so nedvomno v genetični zvezi z živinorejskim in pastirskim gospodarstvom, osobito z brigo za nabavljanje sena, z načinom za krmljenje živine v zimski dobi. V ostalem pa je podoba, da se je potek razseljevanja v Bovški kotlini vršil na osnovi prevlade poljedelstva, zakaj za našete manjše, a trdno sklenjene vasi so izbirali kraje, kjer dobro uspevajo njive. Takšne zaključke potrjujejo tudi analize zemljiške strukture in tipi zemljiške razporeditve, kakor se nam razodevajo v Ilešičevih študijah (27, str. 210, 25). Bovec in vasi okrog Bovca imajo svoje poljsko zemljišče razporejeno v sistemu nepravilnih, tako imenovanih grudastih delcev, a prav tako tudi še Plužna in Kal ter Koritnica, zlasti pa Čezsoča, najtipičnejša med njimi (27, str. 218). Spodnji ter Zgornji Log imata svoje polje razporejeno po sistemu »progastih grud«. V Srpenci gospoduje prav tako kot okrog Bovca razporejenost poljskih parcel v sistemu grudastih delcev, a v Žagi se ob mešanju z nepravilnimi oblikami vendarle uveljavlja sistem delcev (27, 220).

Ostalo Bovško, ki pripada gorskemu svetu izven Bovške kotline, je bistveno drugačnega značaja, bodi po svojem reliefu in prirodni kakovosti zemljišča, kakor po poteku poselitve ter po nekdanji in tudi sedanji ekonomski strukturi. Na te razločke moramo prav posebno opozoriti, saj leži v njih ključ tudi za bodoče gospodarske perspektive Bovškega, pa za kompleksne temelje v programih načrtnega gospodarstva.

Ta preostali del Bovškega, to je predvsem zgornja Soška dolina s stranskimi zatrepnimi dolinami v Lepeni, v Vrsniku, v Zadnjici in Zapodnjem v zgornji Trenti, pa Koritniška dolina prav tako s stranskimi zatrepnimi gorskimi kočnami v Bavšici in Móznici ter do neke mere še stranska dolinica ob Uči. Ta tako rekoč vnanji del Bovškega ima skupne poglobitve prirodne geografske in družbene značilnosti, zelo malo med seboj različne. To so v glavnem tipične visokogorske doline s silno pičlimi množinami obdelovalne zemlje, s skoraj komaj še omembe vrednimi areali njiv ter vrtov, s silno slabo, zelo s kamenjem pomešano prstjo-preperelino. To je gorski svet, ki je pripraven edinole za pašo, pa še to le za pičlo, za siromašno pašo.

Pogosto smo že zapisali domnevo, da je ves ta predel vnanjega Bovškega pomenil sprva nič drugega kot planinsko pašno področje Bovčanov. Cela vrsta razlogov govori za to domnevo in hkrati se cel kup argumentov sam od sebe postavlja pred nas ter nam potrjuje takšno tolmačenje. Bovčani in njihove zgodaj ustanovljene vasi v območju kotline so razpolagale s precejšnjim arealom dosti dobre obdelovalne zemlje, toda za planinsko pašo so morali iskati ustrež-



nega zemljišča izven kotline. Planine Bovčanov imamo visoko v bočju in na terasah ob Bovški kotlini na vseh straneh od Kanina in Kobariškega stola pa do Rombona in do Javorščka. Drugo planinsko področje so gorske doline ob zgornji Soči in Koritnici ter nekatere planje v bočju visoko nad dolinskim dnom. Očitno so povsod tod sprva pasli Bovčani, najbrž najprej skupno, pozneje pa tako, da so si pašna področja pod fevdalnim vodstvom med seboj razdelile posamezne bovčanske vasi. Morebiti se posrečijo še novi vpogledi v stare



Podoba 11. Trenta s tipičnimi bovškimi hišami

listinske vire ter v urbarje, da si pridobimo dokumentnega potrdila za naznačene domneve. Mislim, da se nekaj tega skriva že v listini, ki naj bi se nanašala na leto okrog 1086, ki pa operira s stanjem, kakor more biti po kritični analizi zgodovinarja dr. Fr. Kosa zanesljivo veljavno šele za obdobje 15. in 16. stoletja (12, III., str. 224). Za našo argumentiranje so podatki važni v obeh primerih. V tej listini beremo: ... Goritiae comes dedit et donavit supra scripto monasterio (namreč Rožac) contratam de Pletio (t. j. Bovec) cum omnibus adjacentibus montibus alpibus et pertinentiis, quorum montium fines sive termini versus Tarvisiam ... itd. Naj je ta listina veljavna samo za stanje v 15. in 16. stoletju, za naše domneve je važno, da so k Bovcu v naznačenem smislu šteli gore in planine na široko v gorskem svetu okrog Bovške kotline.

Značilno je tudi in z našimi domnevami v popolnem skladu, da se planine na Bovškem v listinskih navedbah pojavljajo že zelo zgodaj.

Za leto 1328 in potem za leto 1403 se imenuje v posesti oglejskega patrijarha planina Trebiščina, ki jo imamo v nadmorski viniši 1401 m še dandanes, in sicer južno nad Logom v Trenti (Kos, 14, str. 13). O planinski paši v gorah okrog Krna so listinski podatki že za 12. in 13. stoletje, kakor tudi o sporih zaradi planinske paše (Kos, 14, str. 32). Ne more biti dvoma, da ni bilo drugače glede planin na Bovškem, pa da je pač slučaj, da se ti listinski zapisi niso ohranili ali morebiti ne objavili, ali pa da nam ne eno ne drugo ni znano. V Rutarjevi Zgodovini Tolminskega beremo listinsko omembo planin na Bovškem šele za 16. stoletje. (Goričica, Krnica, Gozdec, Globota, Brušica, Polovnik, Golobar, Zagreben) (Rutar, 11, 146).

Nemara ni odveč, če ob koncu še enkrat opozorimo, da imamo navedbo planinskih pašnikov v gorah tudi že v eni najstarejših listin z omembo Bovca iz 12. stoletja, dasi ni zvezana s posebnim imenom. Pustiti moramo odprto, ali so bili ti planinski pašniki na Rombonu, ki je Bovcu najbližji in kjer so še v naši dobi planine Bovčanov, ali pa v Bavšici, kjer se je pozneje ob planinskih pašnikih razvilo trajno obljudeno naselje, ki pa je ostalo do leta 1953 vključeno ves čas v skupno območje trga, danes mesta Bovec.

Vsekakor so Bovčani v teh gorskih dolinah sprva imeli svojo planinsko pašo. Očitno je, da so, postavimo, v zgornji Soški dolini uporabljali za pašo le svet do okoliša sedanjega središča vasi Soče, ki je nad njo planina nad Sočo, saj kaže ta formulacija, da je bil sprva ta kraj izviru Soče najbližje naselje: Očitno je, da je bila Trenta vključena v bovško gospodarstvo šele kasneje, a zelo je verjetno, da so jo izkoriščali za planino že pred začetkom železnega rudarstva ter fužinarstva, to je pred 16. stoletjem (Rutar, 11, str. 162). Te planine so bile od Bovca dokaj oddaljene, a v glavnem ne težko dostopne po dolinah. V njih so bili kakor nalašč pogoji za uporabo prestaj, ki jih imajo na splošno tudi še dandanes, v Trenti, v Soči (Planina 2), v Moženci in v Loški Koritnici itd. Prestaje pomenijo zgradbe iz kamna ali iz lesa, v katerih zberejo čez poletje seno, tisto seno, ki so ga odnekdaj s toliko muko in zares z največjimi napori nabrali, našli ter nakosili po gorskih planjah, ga posušili in shranili v senikih ali svisljih. Niso ga pa zvozili domov, kakor delajo marsikje še dandanes, vzemimo v Bohinju, ampak so raje pozimi živino pustili tamkaj pa jo prignali v hleve ob senikih in jo krmili s senom toliko časa, da ga je zmanjkalo, na kar so se s čredo živine, nemara največje ovac, prestavili na drugo, na sosedno prestajo. — Ko opisuje vas Sočo, navaja Janez Planina tudi prestaje, ki jih imenuje najpomembnejše gospodarsko poslopje ter naglaša, da jih je v območju vasi Soča vsaj še enkrat toliko kot hiš (2, str. 225). Naglaša, da je prestaja v glavnem kombinacija hleva in senika. K temu so dodali še možnost za vsaj obdobjo bivanje človeka, pa imamo prehod v bohinjski tip prestaje, v »hišico«, ki je docela omogočila prehod v trajno poselitev nižje ležečih planin. — Ob sebi je umljivo, da so

kmalu ob hlevu in seniku uredili vsaj skromno bivališče za ljudi, ki so poleti napravljali seno, pozimi pa krmili in selili živino. Sprva nedvomno tod v dolinah ni bilo njiv, napravili so si jih šele kasneje, za tiste tedne poleti, ko so bivali zgoraj; pridelovali so na njih le tiste pridelke, ki naglo dozoriijo v kratkem poletju in se morejo brez predelave sproti porabiti. To so v glavnem čompa ali krompir, pa



Podoba 12. *Srpenica, sredi vasi ob prvotni glavni cesti*

malo zelja, repe in še nemara kaj podobnega, kakor se moremo še dandanes prepričati marsikje v Trenti.

To je nedvomno poglavitni gospodarski razvoj v gorskih dolinah Bovčanov. Polagoma se je začelo dogajati, da so se nekatere družine ali deli družinskih članov držali po dalj časa v planinski prestaji, pa jo povečali in se nemara končno za trajno naselili v njej. Tako so nemara napravili mladi pari in s tem ustregli obenem preveliki družini, ki je še ostala na domu v Bovcu. Saj smo mogli še pred nekaj desetletji spremljati podoben gospodarski ter prebivalstveni razvoj v planinah s planinskimi njivami okrog bohinjkega Koprivnika ter Gorjuš pa na Uskovnici itd. In nove družine ob nekdanjih prestajah so polagoma začele poskušati s kmetijstvom tudi na širše, s sejanjem in pridelovanjem žita itd. A naseljenci ob nekdanjih prestajah so polagoma začutili pomanjkanje zemljišča za kmetovanje, pa celo za pašo in so začeli ustanavljati v višavah, zgoraj na terasah in v kni-  
cah, nove planine.

Da je razvoj potekal zares na ta način, o tem nam priča že dejstvo, da imamo še dandanes v gorskih dolinah Bovškega ohranjene skupaj v medsebojni pomešanosti zaporedne razvojne stopnje tega gospodarskega razvoja. Postavimo, mešajo se prestaje in trajno naseljene domačije, kakor je bil govor o tem že v karakteristiki naselij Ravni Laz in Zavrzelno, pa tudi v Ložki Koritnici in v Móżenci je tako in še marsikje.



Podoba 13. Spodnji Log (spredaj) in Zgornji Log pod Mangartom

V glavnem je tedaj ta vnanji Bovški svet poseljen na živinorejski osnovi in za poljedelstvo nima prirodnih pogojev. Saj so domala v vse te gorske doline še pred 26.000 leti segali ledeniki, zato povsod v tleh prevladuje kamenje z obilico moren, pa zelo zelo pičla preperelina. In ne smemo pozabiti, da so vsa ta iz planin nastala naselja v dnu gorskih dolin, kjer je sončna osvetljava zelo zelo pičla, posebno v dolinah z usmerjenostjo V—Z, kakor so Soška dolina od ustja Koritnice do Loga v Trenti, Móżnica in Bavšica ter do neke mere Zgornja Trenta in Uča. Le malo na boljšem so poldnevniško izoblikovane gorske doline z Loško Koritnico, pa Lepena ter Vrsnik in Trentarsko Zapodne. Dobro se zavedajo domačini, kaj pomeni več sončne svetlobe in pripeke, zato so od nekdaj težili kmetje v dolinskih legah, da si dokupijo vsaj nekaj košenic tudi v visokih legah, zlasti v prisojeh in si s tem krepko izboljšajo svojo živinorejo. Za polje seveda vse to ne prihaja kaj prida v poštev, saj Bovško gorskih vasi v višavah, izven dolinskega dna, sploh ne poznajo. Na Bovškem

ni vasi v višavah, kakor so Koprivnik, Gorjuše ter Podjelje v Bohinju, toda zato v Julijskih Alpah ni vasi v dnu gorskih dolin, kakor so Voje in Ukanc v Bohinju, pa Krma, Kot ter Vrata in Planica, od katerih so samo zadnje tri nad višinskim nivojem bovških trajno poseljenih dolin. Nimamo sicer že objavljenih raziskav, odkdaj so poseljene za trajno te doline, a vse kaže, da se je to zgodilo šele zelo kasno, skoro gotovo da šele od 16. ali celo od 17. stoletja dalje.

Potrebno je, da se ob kratkem ustavimo še posebej ob Koritniški dolini. Ta ima čisto poseben položaj v marsičem spricho dejstva, da drži tod skozi velika cesta čez Predel proti Trbižu in dalje. Kakor je bila predelska cesta osnovnega pomena za zgodnjo poseljenost Bovške kotline ter za nastanek Bovca in Raveljnika, tako je imela za učinek modifikacijo naseljenosti v spodnji Koritniški dolini. Kar za pet naselij moremo za trdno reči, da jih je prehod čez Predel priklical v življenje. To so prvič malo naselje ob prevalu na Predelu, pretežno iz prometnogeografskih zgradb, vendar tudi z nekaterimi na kmetijskoživinorejski osnovi. Drugo so Kluže na vhodu v sotesko, docela strateška zgradba, prava trdnjava skozi stoletja, kakor podobno utrdbe pod Predelom. Potem sta tu dva Loga, Spodnji in Zgornji, pa še posebej Strmec. Kakor že ime pove, je nastala prva naselbina na agrarni osnovi na prvih rodovitnih tratih nad morenami ob Koritnici, vsekakor v glavnem na živinorejski osnovi, kakor priča tudi neposredno sosedstvo na obeh bregovih Koritnice, kjer so domačije sredi trat in njiv vstran od ceste, malo višje pa tudi že prve prestaje. Toda ob cesti so se tesno sklenile hiše, ki se le napol držijo obdelovalne zemlje. Te hiše so v toku stoletij nastajale ob cesti in očitno je, da jih je semkaj privabil zaslužek pri prometu v velikih klancih. Oba, Spodnji Log in Zgornji Log, sta postavljena podolgem, dosti tesno sklenjeno ob cesti, tako da jima skorajda gre označba obcestne vasi. Toda ta obcestna vas je zopet različna bodisi od klasičnih cestnih vasi, kakor tudi od Srpenice in Trnovega, dasi je tema dvema najbolj podobna. Vmes med hišami je več značilnih starinskih zgradb, od katerih se nekaterim še pozna ali pa je znano iz tradicije, da so bile velika gostišča ter furmanski domovi. Primerjati jih moramo tedaj obcestnim naseljem ob veliki cesti med Ljubljano in Postojno ter Trstom. Posebej stoji ob predelski cesti osamljeno izven pravega Loga ob Koritnici, okrog 983 m visoko, vas Strmec, vas, ki je doživela strašno uničenje v času okupacije, a si je le do neke mere opomogla. V stari avstrijski upravni književnosti je za vse te tri v rabi skupna označba Spodnji, Srednji ter Strmec ali Zgornji Log, po vzorcu stare avstrijske tradicije Unter-, Mittel- ter Ober Breth, kar so prevzeli Italijani ter jih samo preoblekli v Bretto di Soto, di Mezzo in di Sopra. Naši domačini so v starem in prav tako danes vedno razlikovali med Spodnjim ter Zgornjim Logom, ki sta se razvila v zametku iz agrarnega naselja, a doživela oba svoj pglavitni razvoj v zaposlovanju na cesti in njenem prometu. Položaj Strmca nima z

dolinskim v obeh Logih nič skupnega, marveč je Strmec nastal čisto posebej iz hiš dobesedno ob cesti, kjer ima ta ovinek, ki pomeni počivališče med bolj strmim spodnjim ter bolj položnim zgornjim delom prevala. Strmec ni imel niti v svojem zametku kakšne povezave z agrarnim gospodarstvom, marveč je bila takšna povezava kasnejša, pač nastala do neke mere, vedno pa zelo šibko sekundarno, iz zadrege v času kolebanja zasluzka na prevalni cesti. Naše poimeno-



Podoba 14. Strmec sedaj

vanje je docela v skladu s takšnim razvojem, zato je umestno, da se ga držimo tudi mi in je v skladu z uradno upravno rabo.

Strmec je moral nastati že zelo zgodaj, kakor moramo sklepati po dejstvu, da imajo v vasi cerkvico v gotiškem stilu. Vendar je utemeljeno naziranje, da so ustanovili Strmec kasneje ko oba Loga v dnu Koritniške doline. Sicer bi si težko mogli misliti zablodo, da so Strmec začeli v italijanskem in nemškem imenovati Zgornji Log, saj dejansko z obema Logoma v dolini po prirodnih osnovah nima nič skupnega. Skupnost z njima je najbrž samo navezanost gospodarskega udejstvovanja na predelsko cesto ter pomoč in sodelovanje v prometu na njej. Toda po slovenskem imenu samem ne bi bilo treba sklepati, da je mlajše od obeh Logov. Če je izvor italijanskega (furlanskega?) imena Bretto in za njim nemškega Breth zares v zvezi s »prato«, označbe za travnik, kakor beremo pri Rutarju (11, str. 219), je med temi tremi krajevnimi imeni v prirodnih zasnovah za poimenovanje preveč razlik med obema Logoma ter Strmcem.

## Bovec

Ta kratek pregled, kakor se nam razodeva iz geografskih značilnosti poteka poselitve ter kulture Bovškega, nam je pokazal, da je imel Bovec v tem ekonomskem in prebivalstvenem razvoju zelo pomembno, naravno vodilno vlogo. Zato je najbolj primerno, da si zdaj ogledamo Bovec sam ter premotrimo, kako se v njem izražajo odsevi te zgodovinske vloge, kakšna je njegova gospodarska in pre-



Podoba 15. Ostrgače, bovške ostrnice, Zavrzelno

bivalstvena struktura, ki pričakujemo, da se v njej razodevajo odsevi preteklosti.

Bovec dandanašnji, Bovec naših dni, to je sila zanimiva stvar. Ima naslov mesta, čeprav šele od leta 1953. Ko pa hodimo po tem zanimivem mestu, tako bogato okrašenem z rožami, z najrazličnejšimi cveticami in okrasnimi grmiči ter drevesci, razpostavljenimi bodisi pred hišami, po stopniščih in stopnicah ter gajnkah, pa na oknih in kjer je še kaj primernega prostora, se razodene pogledom, domala ob sleherni hiši po nekaj ob zid prislonjenih ostrnic, v bovškem govoru ostrgače imenovanih. Ostrgače, to so okleščeni vršički dreves, posebno smreke, toda okleščeni v obliki ostrog, tako da ostane vsake veje še nekaj pedi ohranjene ob deblu. Ostrgače služijo človeku, da jih pelje ven na travnik ali njivo, jih tam zasadi v zemljo, pa obesi nanje sušeče se seno ali deteljo. To so kratkomalo priprave za sušenje, kakor jih uporabljajo v mnogih krajih, le da

jih po drugod imenujejo ostrve ali ostrnice. Ostrgače ob hišah v Bovcu, to pomeni, da imajo Bovčani travnike, košenice in njive, pa da imajo ob steni ostrgače zato, da jih včasih zapeljejo na travnik ali polje in jih poobesijo s sušočim se senom ali deteljo. To pomeni tedaj, da so Bovčani taki meščani, ki imajo še opravka s kmetijstvom.

Ako se še naprej ogledujemo okrog zidov, kjer slonijo ostrgače, se nam razodene še marsikaj drugega. Ob prislonjenih ostrgačah se odpirajo vrata in za njimi se nam razodene hlev in se prikaže živina. Torej so Bovčani tudi živinorejci in so kmetje. Kadar je semanji dan, moremo videti po Bovcu pogosto tipične scene: možak žene ali vleče kravo ali telico ali tele po mestnih ulicah, a zadaj gre docela po mestno napravljena ali hči ali žena ali teta in s palico ali šibo poganja živinčce. Pa gredo tako skozi mesto, po tesnih ulicah, na semanji prostor, razodevajoč, da se tu tesno vežejo kmetski in mestni elementi.

Pa kaj elementi! Vsa struktura mestnega prebivalstva je takšna, da se takoj vidi, da bivajo tu skupaj kmetje in meščani. Pa ne morebiti samo redki zadnji prestavniki kmetov, temveč mnogo kmetov in primeroma malo pravih meščanov. V teh pogledih je Bovec izjema med našimi mesti, v marsičem opozarja nase po docela svojskih potezah, ki pomenijo samosvoje stanje in velik razloček v primerjavi z drugimi našimi mestnimi naselji. Te svojske poteze so izražene bodisi v notranji strukturi mesta, v zaposlenosti njegovega prebivalstva, kakor tudi in to še prav posebno, v zunanosti mestnega naselja, v njega hišah in celotnem značaju domačij. Pravzaprav ravno v značaju, v zunanji podobi domačij Bovec najprej razodene svoje značilne poteze.

Vse to nam svetuje, da najprej predstavimo Bovec v naselbinskem pogledu, ali na kratko, z bovško hišo.

Kaj je to, bovška hiša? Moramo priznati, da smo ji v naši strokovni literaturi posvetili premalo pozornosti. Omenili smo jo, kadar smo opisovali Trento, karakterizirali njene poglobitve značilnosti, smatrajoč jo za nekako kombinacijo alpske in mediteranske hiše. In prav ta tip, ki smo se v njim po navadi najprej seznanili v Trenti, imamo in ogledujemo v Bovcu, zato je docela in dvakrat upravičena označba »bovška« hiša.

Toda priznati moramo, da smo ji delali krivico, ker smo jo dejansko toliko kot omalovaževali. Nismo je šteli kot poseben, zelo markanten tip naše alpske hiše, marveč smo se zadovoljili z navedbo, da se v njej izraža močna kombinacija z mediteranskimi vplivi (Slov. I, str. 576). Odtlej se je šele začela možnost, da jo proučujemo v terenu in se zamislimo v njej sestavo, v notranjo strukturo in celotno podobo, pa vrh tega v veliko razširjenost. Tako da moremo danes konstatirati ter zaključiti: bovška hiša je tip zase med hišami na Slovenskem, je zelo izrazit, jako samosvoj tip, nemara dokaj kompleksnega razvoja, ki zahteva še intenzivne proučitve. Saj se v njem poleg kamina, ki so ga v starejši dobi najbolj naglašali, razodevajo



tudi poteze, ki kažejo bolj na dimnico nego na kamin. Čisto določno moremo očrtati razsežnost tega hišnega tipa ter karakterizirati njeno sosedstveno razmerje med bohinjskim in dolinskim tipom slovenske alpske hiše, kakor tudi razmejitev z mediteransko hišo.

Bovško hišo opisuje Janez Planina, ko podaja analizo Soče. Naglašja, da v kuhinji danes povečini stoji štedilnik, vendar pa. pripoveduje, še ni daleč čas, ko so v vseh soških hišah kuhali še na



Podoba 16. Tipi bovške hiše v Bovcu ob glavni cesti

odprtih ognjiščih. Ognjišča so danes še ohranjena, izključno na njih kuhajo danes še v petih hišah. Nekaj soških hiš ima grajen dimnik izven hiše, zato da se lesena streha zavaruje pred ognjem (2, str. 224). — Pogosto stoji poleg hiše še majhna lesena stavba z odprtim ognjiščem, na katerem kuhajo poleti, ko je v hišah prevroče (2, str. 225) — Podobno tudi v drugih krajih opozarjajo na tiste hiše, ki so v vasi še ohranile odprto ognjišče in še kuhajo na njem. Tako postavimo je v Bavšici hiša Zorč še danes dimnica.

Poglavitna karakteristika bovške hiše je v naslednjem. Bovška hiša ima z alpsko skupno potezo, da je visoka. In sicer gre najčešče v višino tako, da bi jo mogli imenovati enonadstropno (o sila interesantni varianti v Srpenici kasneje posebej). V glavnem so v njeni notranji strukturi zapopadeni trije deli: spodaj, reči moremo: v pritličju, so hlevi in kletni prostori. Zgoraj, v nadstropju, so stanovanjski prostori. Končno so na vrhu, v podstrešju, prostori in shrambe za seno, slamo itd.

Za vertikalno komunikacijo služijo stopnice, ki so vedno na zunanji strani zgradbe. Glavne stopnice vodijo na fasadni strani, in sicer vzporedno z glavno hišno steno. V višini stropa je vrh stopnic, ki je poudarjen z večjim ali manjšim planim prostorom ob vhodu v notranjost, pogosto pa je ob njih urejen srednje dolg hodnik, tudi tu gajnk imenovan. Tako stopnice, kot ploščad in gajnk, vse je po navadi obdano na zunanji strani z ograjo, a na njej imajo, zlasti



Podoba 17. Na Bovškem polju. Seno v rjuhah peljejo domov v Bovec

v večjih, pomembnejših krajih in pri boljše situiranih domačijah, razpostavljene rože in okrasne rastje. Kakor je bovška hiša povečini zidana in na zunaj pobeljena, tako so tudi stopnice najččešče zidane, ter imajo tudi ograjo zidano. V bolj odročnih krajih pa imajo po navadi vse to iz lesa.

Zelo preseneča prehod v podstrešje. Tega posredujejo le redko za trajno nameščene stopnice, najččešče lesene. Povečini pa imajo v ta namen postavljene premakljive stopnice, lestvi podobne, vendarle širše od njih in ne iz lojtrnikov ter klinov. Te premakljive zgornje stopnice postavijo na prve trdne stopnice v nadstropju in imajo s tem dostop pod streho skozi lino v horizontali, bolj redko v vertikali. Zelo pa je treba ob tem opozoriti, kako važne so pri spravljaju sena »rjuhe«. Ko posušijo seno, ga vedno spravljajo v rjuhe. V rjuhah povezanega ga često nosijo s travnika ali košenice, ga nosijo bodi po ravnem ali navkreber ali po bočju navzdol. In kadar vozijo seno domov, ga vozijo v rjuhah dobro povezanega,

bodisi na ročnih večjih vozičkih, osrednjeslovenskim cizam podobnih (pod. 35) ali, kar je običajno, na vozeh, toda vedno v rjuhah. In zato tudi v podstrešje ne mečejo morebiti sena z vilami, temveč ga nosijo pod streho prav tako v rjuhah, seveda po opisanih stopnicah. V posamezno rjuho spravijo 40—50 kil sena, redko več, a največ kakih 70—80 kil. Nositi rjuhe sena, je tedaj dokaj težko, naporno delo. Tako popolnoma v prevladi je uporaba rjuh, da merijo množino sena, kar so ga nakosili in nasušili, s številom rjuh, pa tudi velikost



Podoba 18. Bovec — pogorišče v letu 1903

travnika, senožeti ali košenice, merijo s številom rjuh, ki jih bodo dobili na njih.

Naprava in funkcija stopnic, ploščadi ter hodnikov zahteva mnogo strehe. Zato je na čelni strani streha pomaknjena daleč naprej, da gre širjava podstreška običajno v metre, vsekakor pa mora biti znatna. Podstrešek s stopnicami itd. je zmerom na podolžni sprednji strani hiše.

Skoncema, na ožji strani, ima bovška hiša običajno ne velik čop, vendar ne vedno, pogosto se vidi tudi hiša brez njega.

Zelo pogosto stoji bovška hiša v bregu, v položnem bočju. Ponekod, vendar bolj redko, se vidi na vhodu v skedenj, ki je urejen v pritličju ob hlevih, vzvoz ali most po bohinjskem primeru. Položaj v rahlo napetem bočju olajšuje razvrstitev funkcijskih treh delov bovške hiše v treh etažah. Na ta način morejo pridobiti za višino hleva nekaj prostora s tem, da stopi živina ob vhodu za stopnico ali dve navzdol. To potezo ohrani zgradba bovške hiše tudi tam, kjer

stoji na ravnem, tako da je urejenih na vhodu dvojce ali celo troje stopnic (najčešče pa vsaj ena) ki mora živina po njih v hlev in ven iz njega.

Najinteresantnejšo varianto urejenosti spodnje, tedaj hlevske etaže imajo v Srpenici. Tam prevladujejo primeroma nevelike, bodi neobsežne kot nevisoke hiše, ki so seveda docela bovškega tipa. Toda opozarjajo nase s posebnostjo, da stojе vse docela na ravnem, pa imajo spričo tega potrebo, da so uredili hlev ter vhod vanj na naslednji način. Vhod v hlev posredujejo stopnice, štiri ali celo pet, izjemoma celo šest stopnic. Tako da mora krava ali druga žival po štiri, pet stopnic navzdol, in prav tako navzgor, kadar gre ven. Človek se težko sprijazni s takšnim vhodom za živino, a domačini pripovedujejo, da je živina popolnoma privajena temu in gre ali ven ali noter po stopnicah, kakor da je to nekaj docela navadnega in vsakdanjega. Dosegli pa so s tem, da so hlevu pridobili prostor tudi v višino, ko so ga tako rekoč potisnili v tla, v podzemlje. Da po drugod ni videti takšnih hlevov z vhodnimi stopnicami, si morebiti zadosti razložimo z dejstvom, da je malo vasi na Bovškem, kjer bi hiše bile postavljene docela na ravnem, kakor je v Srpenici.

Naglasiti je treba, da se bovška hiša v poglavitnih svojih značilnostih drži zelo trdoživo. V Bovcu na primer je bil vmes velik požar, ki je prizadel zelo veliko hiš. Bilo je to leta 1903; po srečnem naključju moremo pokazati fotografsko sliko tega pogorišča.\*

Po požaru so seveda Bovec obnovili, in sicer največ tako, da so na ožganih temeljih spet pozidali hiše. Tločrta so se pri tem le malokje kaj lotili. Vendar nekaj so ga le na novo regulirali. Na sliki pogorišča se vidi ob hišah 1 in 2 del štirikotnega trga, a na njem obilo ljudi in drevo na sredi. Ta trg (>plac<) ni le ostal, temveč so

\* Fotografski posnetek Bovca po požaru v letu 1903 je naredil prvi bovški fotoamater Mihelič samo kak dan pozneje — požar je nastal dne 8. avgusta. Se dandanes se Bovčani pogovarjajo o tem, da je požar nastal, ker so ogenj zanetili otroci; upepeljenih je bilo nič manj kot 75 hiš in 12 gospodarskih poslopij — ob štetju leta 1900, torej tri leta poprej, je zapisano, da je štel Bovec v trgu samem takrat 388 hiš.

Fotografski posnetek je bil narejen s stolpa sedanje župne cerkve, ki stoji na vzvišenem severnem robu mesta. Zato nudi prav dober pregled čez pogorišče. Za orientacijo naj navedemo nekatere krajevne podatke. S številko 1 je zaznamovana hiša na spodnjem, to je južnem kraju trga, kjer je danes knjigarna. Pravokotno od tod, na zahodnem kraju istega trga je s št. 2 zaznamovana nekdanja cerkva Sv. Rozalija, ki je bila tudi starejša zgradba, kakor moremo sklepati že po dobro vidnem romanskem zvoniku. Ta cerkva je bila za časa bombardiranja v toku prve svetovne vojne porušena in je niso več obnovili (3); na istem prostoru je danes kinodvorana. Tako rekoč sredi pogorišča stoji obsežno poslopje, označeno s številko 3, to je kaplanija, sedanje župnišče, ki je ostalo nepoškodovano in se mu vidi streha s korci. S številko 4 je zaznamovana hiša, ki jo je zadnje zajel požar; to je hiša Bovčana Karla Pirca, ki stoji še danes nasproti hotelu Kanin, pekarija in Turistična pisarna sta sedaj v njej. Ta isti Karl Pire je založil to razglednico, ki je prišla po prijaznosti njegove hčere, Darinke Kravanja, v moje roke.

ga podaljšali proti severu do župne cerkve, kjer je na tej podobi vidna še mestoma ožja vijugasta cesta s samimi pogorišči. Tu so preuredili ves prostor med prvotnim trgom ter župno cerkvijo, kjer se v vsej dolžini danes razprostira prostor razširjenega trga.

Nato je prišla prva svetovna vojna, v kateri so zadele Bovec še hujše nesreče. Čez Bovec je šla s svojim razdejanjem italijansko-



Podoba 19. Bovec ob nekdanjem tržnem prostoru s prevlado urbanskih hiš

avstrijska fronta in se celo za dolgo dobo ustalila ob njem v poteku od vrha Rombona čez Raveljnik in na Javoršček. To je pomenilo, da je bil tudi Bovec obstreljevan, bombardiran, da so požari gospodarili v njem in vsakovrstna druga razdejanja (3, 453 sl.). Po vojni so obnovili močno prizadeti Bovec, kakor so ga obnovili tudi po velikem požaru v letu 1905. Marsikaj so spremenili, postavimo, v zgradbah okoli cerkve. Vendar v celem je ostal tločrt naselja v starih osnovah. Ker so bile zgradbe s starimi hišami vred v glavnem zidane, predvsem spodaj in v srednji etaži, a več lesenega v podstrešju, obnova v hišah ni povzročala večjih predrugačitev. Nimamo sicer drobnega opisa o tem, kako so izvršili obnovo, vendar podoba je ta, da so zgradbe obnovili v starem stilu, ohranjujoč staro lice.

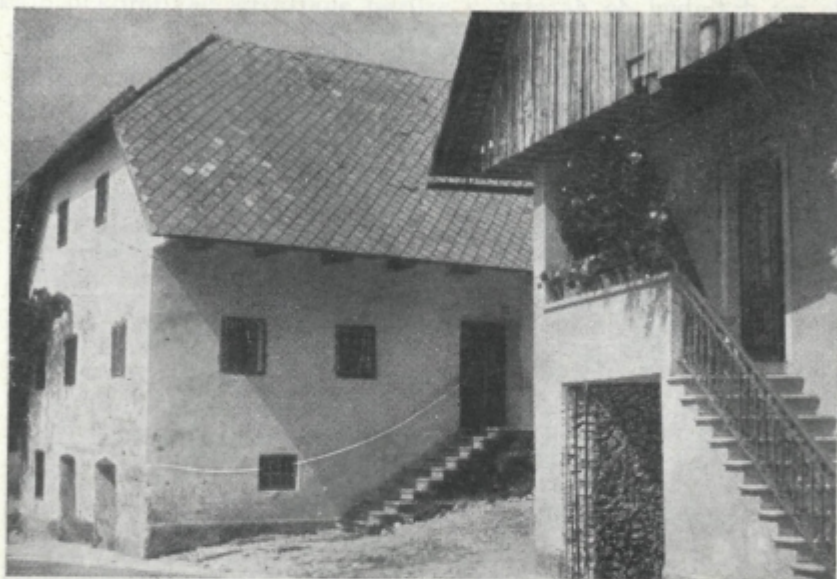
Do istih rezultatov pridemo, če primerjamo sedanje hiše v vaseh Bovške kotline in kmečke hiše na vzhod od Kršovca gor v Soški

dolini, kjer jih vojna sploh ni prizadela. Zelo je značilno, da so hiše v Lepeni, sploh v vasi Soča, presenetljivo natančno podobne onim po vaseh v Bovški kotlini, čez katere je šla vojna vihra. Očitno je, da je obnova po vojnem razdejanju bila izvedena zelo konservativno, pa da so kmetije svoje zgradbe obnavljale močno po starih vzorcih. Res da so marsikje spremembe, postavimo v Čezsoči, kjer je videti precej zgradb ne več v starem stilu. Največ je tega ob veliki cesti, kjer vidimo, postavimo, v Srpenici, v Žagi itd. ob izravnani betonirani cesti novejše hiše mediteranskega tipa ali vsaj bolj urbanizirane, nego so tipične bovške zgradbe. Postavimo, v stari gostilni pri Žvikarju nedaleč od Boke je gospodarsko poslopje še starinsko, a gostilniška hiša je mediteranska. Vidimo tudi kombinacijo obeh, kakor se nam predstavi takoj ob cesti št. 1 in 2 v Žagi.

Zelo zanimiva dejstva se nam razodenejo ob ugotavljanju geografske razprostranjenosti bovške hiše. V treh pogledih preseneča ta geografska razprostranjenost, ali vsaj obrača pozornost nase. Prvič po veliki sklenjenosti v razprostranstvu tipa bovške hiše. Drugič po dejstvu, da se razprostranjenost bovške hiše tako izredno točno ujema z obsegom tradicionalnega obsega Bovškega, historičnega in sedanjega. Ter tretjič po dejstvu, da kaže tako malo prehodov v sosednje hišne tipe.

Takoj ko pridemo čez Vršič ali čez Luknjo iz Vrat v območje trentarskih naselij, bodi Zapodnem in v Zgornji Trenti sploh, bodisi v Zadnjici ter v Logu, imamo same tipe bovške hiše brez znamenj prehoda iz dolinske alpske hiše, ki je, postavimo, okrog Kranjske gore tako izrazita. Bovška hiša dominira v vsem območju vasi Soče, pa z Vrsnikom in Lepeno vred. Bovška hiša popolnoma dominira v vsej Bovški kotlini, od Koritnice—Kala čez Čezsočo in Čezsoški Log, kakor čez Bovec v Plužna v smeri na Žago. Ob prvem bolj površnem ogledu smo imeli vtis, da se v Žagi in še bolj v Srpenici bovška hiša meša z mediteranskimi hišami, ki da celo že prevladujejo. A to je bila prehitra presoja. Ob drobnem pregledu se pokaže, da imamo, postavimo, v Srpenici še popolno prevlado bovške hiše z zgoraj karakterizirano zanimivo varianto podzemskega hleva, in sicer v vsej stari pravi Srpenici ob stari cesti ter v uličah ob njej. Samo ob novi cesti so prirasle nekatere zlasti večje hiše, ki so mediteranskega značaja, in sicer kobariškega tipa. Očitno je, da so to novejše zgradbe, ki so nastale ob novi cesti v novejši dobi. Podobno je v obeh Žagah: samo novejše hiše so kobariškega tipa, prav tako v glavnem ob veliki cesti, a raztresene hiše zadaj za glavno cesto in zgoraj po terasah so bovške. In prav take vidimo tudi nekatere novejše ob veliki cesti, ki se mešajo med predstavnike kobariškega tipa, ki se ponavljajo ob veliki cesti tudi posamič dalje proti Bovcu. Šele s Trnovim so mediteranske hiše kobariškega tipa zares dominantne, medtem ko moramo tako Žago kot Srpenico šteti trdno v območje bovške hiše, kljub nekaterim novejšim priseljencem ob veliki cesti.

Podobno je stanje v Logu. Tudi tu so v Loški Koritnici ter v raztresenih kmetijah okrog obeh Logov tipični predstavniki bovške hiše, toda v sklenjenem obcestnem delu obeh Logov so prevladale nekako nivelirane novejšje hiše, kakor jih je ustvarilo živahnije gospodarsko in prebivalstveno življenje ob veliki cesti, ne da bi pravzaprav mogli govoriti o pravih mediteranskih hišah. Vmes med njimi ter neposredno ob njih imamo tudi ob veliki cesti posamezne



Podoba 20. *To hišo označujejo Bovčani kot eno najbolj starinskih*

docela tipične bovške hiše. Docela enako je tudi zgoraj v Strmeu, kjer prevladujejo nekakšne nivelirane novejšje hiše brez izrazite tipizacije, v kolikor se seveda po velikem razdejanju okupacijske dobe sploh še more razpravljati o prvotnih hišnih tipih. Edino tukaj je mogoče govoriti o gradbenih vplivih iz sosednjih, vsekakor nekdanj koroških krajev okrog Rablja in Trbiža, toda bolj v smeri nivelirane, netipične novejšje hiše. Vplivni faktor je tudi tu promet po veliki cesti, ki vpliva izenačujoče.

Tudi v razmerju do bohinskega hišnega tipa ni opaziti nikarkršnih prehodnih znamenj niti sledov kakega medsebojnega vpliva. Res je, vmes je visoko in zelo masivno gorovje ter visoke planote Komne, toda tudi čez te in ob njih je bilo v toku stoletij obilo stikov med trentarskimi, soškimi in sploh bovškimi pastirji ter živinorejci in bohinskimi sosedi.

Kobariški tip mediteranske hiše se docela razlikuje od bovškega. Po mestno visoka je kobariška hiša tudi v Trnovem in v vaseh Koba-

riškega kota itd. O medsebojnem vplivu bi mogli govoriti, ko gledamo široko podstrešje v kobariški hiši na sprednji strani, pa tu, tam se ponavljajočih stopnicah na vnanji strani, včasih tudi z gajnki in ploščadjo vrh stopnic in morebiti še kaj malega. Toda v celem je podoba, da sta se razvijali vsaka po svoje v svojem področju in zlasti da se drži bovška hiša trdno onega okvira, ki smo ga spoznali v ugotovitvi zunanjih meja Bovškega predela, historične in sedanje



Podoba 21. Hiše bovškega tipa v Mali vasi, v vzhodnem delu Bovca

Bovške pokrajine. Ni pa izključeno, da je bila bovška hiša sprva bolj razširjena v srednjem Posočju.

Ob tem je potrebno še dodati nekatere značilnosti. Na Bovškem nikjer ne sušijo v kozolcu in nikjer ne poznajo kozolca, ne masivnega, združenega s shrambo za seno ali poljedelsko orodje, ne primitivnega kozolca samca ali na kozla, niti pokritega niti brez strehe. Na Bovškem vse sušijo na ostrgačah. Res je, da nam je to lažje razumljivo, ko se spominjamo, da je bilo v teh gorskih dolinah pridelovanje žita šele zelo kasno in vrh tega slabo uvedeno. Toda v Bovški kotlini v ožjem smislu je bilo že zgodaj doma pravo poljedelstvo. Vrh tega imajo kozolec v sosedstvu domala na vseh straneh, bodisi v Dolini severno od Vršiča, Predela ter Luknje ter v Ziljski dolini. Imajo ga v Bohinju in še kako obilno. Imajo ga celo neposredno v južnem sosedstvu, kjer se v Soški dolini južno od Kobarida začenja razprostranjenost »kozla«, to je primitivnega in lahko prenosljivega kozolca brez strehe. A zadaj za njim se začenja sklenjeno



območje velikega kozolca z znamenitimi belimi zidanimi stebri v srednjem in vzhodnem Posočju. Pa vendar na Bovškem ni sledu o kozolcu niti o njega najprimitivnejših oblikah, ki so domače celo prav blizu od tod na jugu, že v obrobju mediteranskega sveta. Vse to moramo smatrati za znamenje, da se je Bovško razvijalo zelo samosvoje.

V dekorativnem pogledu je bovška hiša dokaj preprosta. Manjkajo dekorativne izrezljane partije v ograjah ob hodnikih ter ob



Podoba 22. *Tip dvojne hiše v Bovcu*

linah, kakor so značilne za Bohinj in za Dolino, namesto tega za devamo le na pičlo dekorativno opremo v obliki vzporednih lat, pretežno ne širokih. Manjkajo tudi znameniti bohinjski nageljni. Toda namesto tega imamo bogato nadomestilo v izredni množini vsakovrstnih rož, cvetic, okrasnih grmičev in dekorativnih drevesc z oleandri vred: bogastvo v teh oblikah okrasja zares preseneča in v tem se more komaj kakšna pokrajina na Slovenskem primerjati z Bovškim. Edino to moramo pripomniti, da se bogastvo cvetja in okrasnega zelenja nadaljuje z Bovškega brez presledka ob Soči navzdol, skozi Trnovo v Kobarid in še dalje.

Notranja izenačenost bovške hiše po vsem dosti obsežnem ozemlju obrača pozornost nase in pripoveduje o intenzivni notranji sklenjenosti vsega tega ozemlja, o intenzivnem občevanju med kraji Bovškega danes in skozi stoletja. Kar imamo razločkov posameznosti hiše po tem ozemlju, se tičejo individualne aplikacije tradicije, kar pa osnovnih elementov ne prizadene.

V zaključku je potreba, da posebej pogledamo, kako je z bovško hišo v Bovcu samem, v tem tisočletnem gospodarskem, upravnem in sploh prebivalstvenem središču Bovškega.

Prvo in glavno, kar nas pri tem zelo preseneča, je dejstvo, da tip bovške hiše, kakor popolnoma dominira po vaseh Bovškega, izrazito prevladuje tudi v mestu Bovcu samem. Od vseh hiš, kar jih šteje Bovec — in bilo jih je na prehodu v naše stoletje nič manj kot 285 z 1137 prebivalci, torej samo z malo manj kot s 4 ljudmi na hišo povprečno (Rep. 1910) — jih pripada bovškemu opisanemu tipu prav gotovo večina, nemara celo znatna. Nimamo na žalost na razpolago drobnega štetja o tem. Kamorkoli pregleduješ po Bovcu, povsod so same take hiše, kakor jih vidiš po vaseh Bovške pokrajine. Hiše, ki niso tega »bovškega tipa«, marveč so urbane zunanosti, pa obljudene s prebivalci, ki živijo v urbanskih poklicih, s stanovanjskimi prostori, kakor so, recimo, normalni za naša mesta, takšnih hiš je v Bovcu primeroma malo. Koncentrirane so na prostor ob veliki cesti od zahodnega do vzhodnega konca sedanjega Bovca, pa na prostor od glavne ceste do sedanje farne cerkve na vznožju Rombona, ki bi ga mogli nekako karakterizirati za glavni trg, kar je v spodnjem koncu sprva zares bil. Razen tega imamo urbane hiše posamič na robu mesta, bodi ob glavni cesti, bodi ob stranskih cestah, na Čezsočo, ob cesti proti Plužnam, pa seveda stare vojašnice iz italijanske ere zgoraj vzhodno od farne cerkve ali spodaj na ravnini v smeri na Raveljnik, ki so sedaj, te zadnje namreč, izkoriščene za namestitve novih industrijskih podjetij. Po očrtanih značilnostih moremo takoj na prvi pogled ločiti ruralnim v bistvu docela slične »bovške« hiše od pravih urbanskih, ki teh svojstev agrarne zasnove nimajo.

Iz dosedanjih naših razmotrivanj je razvidno, da potemtakem v Bovcu temeljito prevladujejo hiše, ki imajo agrarno zasnovo, ki so dejansko prave kmetske hiše. Že na zunaj se Bovcu pozna, da je res tako. V spodnjih etažah so v teh »bovških« hišah zares hlevi, v zgornjih stanovanjski prostori, a pod streho shramba za seno itd. Res da se v posameznostih izkoriščanje prostorov spreminja, da se hlevi opuščajo in da je v njih namesto živine raznovrstna ropotija, stara krama ali kaj podobnega. Podobno je marsikje v podstrežju namesto sena prazno ali po malem kakšna ropotija. Res da so tu, tam urejene spodaj delavnice, da so v stanovanjski etaži izboljšani ali celo modernizirani prostori za bivanje ljudi. Toda marsikje je ostalo v polni meri ohranjeno staro stanje, da so spodaj hlevi, pa da spravljajo v podstrežje rjuhe sena itd. V celem pa je tako, da je Bovec v večini v svoji naselbinski strukturi ohranil presenetljivo močno značaj velike vasi.

Isto potrjuje gospodarski značaj. Poklicna statistika nam poveduje, da je v Bovcu še dandanes mnogo prebivalcev kmetijskega poklica. Res da jih je komaj 10 % takšnih, ki se v celem popolnoma

vzdržujejo z dohodki iz kmetijstva, toda ostali imajo vsaj še po kakšno njivo, pa senožet, košenico ali travnik, pa krmijo in oskrbujejo v hlevu kravo ali telico ali drugačno žival. In sleherni dan moremo opazovati na ulicah in cestah Bovca, da se posamezni peljejo na travnik ali na njivo na delo, da peljejo domov seno v rjuhah ali pridelek s polja, ali da ženejo živinče na semenj ali da se del družine seli na prestajo gor na Zavrzelno ali kam drugam. Še dandanes so



Podoba 25. Vrtni zid z vrati nekdanje Jonkove domačije v Bovcu

tedaj živi pred nami mnogi znaki, ki pričajo in zgovorno pripovedujejo, da je Bovec dejansko — velika vas, posebno pa, da je bil Bovec skozi stoletja velika vas, prva med enakimi, dasi manjšimi v Bovški kotlini. Ne more biti prav nikakega dvoma, da je bila v kmetijstvu celotna gospodarska osnova prebivalstva v Bovcu, pri čemer nam vse to določneje odseva iz podatkov o številu in značaju kmetijskih »bovških« hiš v sedanjem Bovcu, nego iz statističnih podatkov za razmerje prebivalcev po poklicu. Zakaj razmerje v številu hiš agrarnega ter urbanskega značaja nam najbolj prepričevalno razodeva pravi značaj vsega dosedanjega naselja Bovec. In če je kak statističen račun instruktiven, je navedba, da je v letu 1910 v takratnem trgu Bovcu v ožjem smislu prišlo prebivalcev na eno hišo — samo še nekaj manj kot štirje. To ni gostota v urbanskih marveč v kmetijskih domih.

Še ena stvar je za značaj domačij v Bovcu silno značilna. Ta posebnost bovške domačije zelo opozarja nase: to so mogočni zidovi, ki obdajajo dom in njega vrt. Kjer ni mogoče zaradi spremembe

v ceste in ulice, da bi bilo vse skup obdano z zidom, dom in vrt, tamkaj je vrt posebej obzidan z dokaj visokim, znatno debelim zidom. Vanj vodijo široka in visoka vrata, ponekod, v večjih domih kar impozantna, a vedno s primerno ozko strešico nad vrati. Takšne od domačije ločene, v celem z zidom obdane vrtove vidimo zlasti na južni strani Bovca, v tistih področjih, kjer teče glavna cesta, ki se od nje še na gosto cepijo stranske ulice in ceste. V tem področju



Podoba 24. Vrtni zidovi okrog na pol opuščenega vrta v Bovcu

so vrtovi zelo veliki, zato tudi zidovi, ki jih obdajajo, visoki in masivni. Zidovi niso opremljeni s kakimi linami ali stranskimi vrati; dobro se vidi težnja, da jih obdržijo v sklenjenem obsegu, pa tudi vrata da ohranijo v dobrem stanju. Ob sebi se razume pri tem, da je nova doba začela prizadevati tudi te znamenite bovške vrtove, pa trdne zidove in vrata vanje; marsikje jih je zadelo zanemarjenje. Značilno pa je, da imajo tudi najboljše oskrbovana vrata v zidu bovških vrtov malo dekorativnega. Največ, kar se vidi tu, so ozke zmerno debele late, ki so nameščene vzporedno.

Ti zidovi ob bivših domačijah ali vsaj vrtovih manjkajo malo-kje, seveda predvsem v najgosteje zazidanih delih Bovca. Očitno je, da so dediščina iz velike davnine. Podobno jih vidimo tudi po vaseh, posebno po večjih, zlasti seveda pri večjih, gospodarsko močnejših kmetijah. Posebno je značilno, da vidimo podobne zidove tudi ob tistih domačijah, ki so raztresene okrog Bovca, postavimo, v Ravnih Lazih, v razloženi vasici Za Vrzelnjo, pa marsikje po drugod; vidimo

jih tudi okrog prestaj. Povsod je zid skrbno izdelan, zares zidan in lepo izglašen, toliko bolj, kolikor bolj so pod vplivom bližine Bovca. Podoba je, da so ti zidovi samo varianta starodavnega običaja, da so določene prostore zavarovali pred nekontroliranim prehajanjem živine. Živina bi mogla povzročati obilo neprijetnosti, seveda tudi škodo; saj je v Bovcu in sploh na Bovškem vrtnarstvo zelo v čišlih in v vrtnih gredah obilo sadežev, ki so deležni zelo opazne skrbne



Podoba 25. Kmečka hiša v Soči hišna št. 2

nege. Zato se zdi, da smemo reči: Tudi ti obzidani vrtovi nam pripovedujejo o dediščini krepko prevladujoče živinoreje, ki je bila očitno dominantna gospodarska panoga v kmetijstvu Bovškega. In prav tako v Bovcu samem. Največje domačije v Bovcu imajo največje obzidane vrtove. In zelo je značilno, da je tudi sicer manj obsežen vrt ob župnišču, ki stoji sredi Bovca, še dandanes obdan s prav lepim debelim zidom, in prav tako tudi s tipičnimi velikimi vrtnimi vrati. In še to moremo zapisati: ko je kmetija prenehala ali jo je nemara zadelo le začasno nazadovanje, je ostal vrt v celoti obzidan, čeprav v njem ni več sadežev (fot. 23, 24).

Ob teh navedbah naj tudi na tem mestu opozorimo na čudovito kulturo rož ali cvetic in vsakovrstnih okrasnih rastlin, importiranih in domačih. Nasadi cvetic in okrasnih rastlin manjkajo malokje in v njih je pravzaprav osnova za prelepo tradicijo, ki jo moramo ob sleherni priložnosti znova visoko povzdigniti v pohvali, tradicijo, da mora biti dom v Bovcu zmerom v cvetju.

Bovec ni trg, ali po današnji upravni opredelitvi — ni mesto, ki bi bilo kdajkoli v historični preteklosti ustanovljeno kot tržno naselje, bodi trg, bodi mesto. Nasprotno, poglavje o tržnih pravicah je zelo zamotano in vsekakor še precej »zavije v temo«. Saj niti ni trdno, kdaj in kako je dobil pravice in naslov trga. Še v 19. stoletju koleba v popisih dežele ali statističnih virih označba naselja, ali trg ali vas in še vedno ga včasih imenujejo samo vas, postavimo še v letu 1826. Pač pa je znano zgodovinsko dejstvo, da so za Marije Terezije Bovčanom podelili pravice krošnjarjenja. Toda ne morebiti samo prebivalcem naselja Bovec, temveč tudi drugim krajem v Bovškem glavarstvu. Tradicija ve še, da so imeli podeljene po vaseh različne krošnjarske pravice. Vaščani iz Srpenice so smeli krošnjariti z vsakovrstnim blagom. Bovčani so imeli pravico krošnjariti z drobnjavo, sukancem... itd.

V dejstvu, da so Bovčanom podelili pravico krošnjarstva, je izrečena zelo važna ocena gospodarskih osnov ter stanja na Bovškem: je in ostane vredna drobne gospodarskozgodovinske analize. V sklopu naših razmotrivanj naj samo opozorimo na geografske učinke. V določenih obdobjih leta, naj je bilo to na spomlad ali naj je bilo to na jesen, so odšli z Bovškega s krošnjarsko opremo po svetu ter so se vračali šele po neki dobi. Od tega, s kakšnim izkupičkom so se vračali, je zaviselo nadaljnje gospodarsko uspevanje. Jasno pa se razvidi: kmetijstvo samo jim ni zadoščalo, da bi jim bil zagotovljen življenjski obstoj.

Tudi po teh ekonomskih dejstvih iz preteklosti odseva docela določeno, da je bil Bovec tudi v teh pogledih izjema med našimi starimi trgi ter mesti, pa da je imel docela svojevrstno gospodarsko strukturo in popolnoma svojski ekonomski ter prebivalstveni razvoj. Ni bila naša namera, da pojasnujemo ter nadalje razglabljammo v drobnem ves ta razvoj okrog Bovca, smatramo pa, da je ta interesantni izredni primer vreden, da ga iz zgodovinskih virov osvetlimo kar najbolj se da. V dosedanem smo poskusili, dognati poglobljena razvojna dejstva po geografski metodi, s pomočjo geografsko razvidnih ter prirodno ali družbeno danih dejstev ter činiteljev. Vse to v namenu, da se dokopljemo do zadostnih kriterijev za ustvaritev perspektivnih pregledov, za pobudo in koncipiranje programov načrtnega gospodarstva, ki jih nujno zahteva stanje v sedanjem razdobju revolucionarnega prehoda iz starega v novo.

Zdi se, da smo upravičeni za zaključek v naslednjem. Bovec ni bil v preteklosti nikako urbano naselje, ki bi prednjačilo celotni pokrajini. Marveč je bil le prvi med enakimi, saj je bil agrarno vodilno naselje. Podoba je, da je sam iz sebe ustvarjal nove naselbine, v uvodnem pregledu naznačene manjše vasi sklenjenega tipa, pa da zato ni potreboval niti vabil naseljencev od drugod. Bovčani so razpolagali s širokimi možnostmi v živinorejskem gospodarstvu, ker so razpolagali s prostranimi planinskimi pašniki, katerih mnoge so v kesnejši dobi porabljali tudi za naselitev. Zato je poselitev

Bovškega v toku stoletij, zdi se tako, vezana na skupen prvotni izvor iz jedra pokrajine nad južnem vznožju Rombona. Izenačenost primikov na Bovškem v vsem obsegu nam svetuje takšno tolmačenje. Seveda pa je bil nagli prebivalstveni razvoj v novejši dobi dovolj krepka osnova, da so se stvorile manjše prebivalstvene enote v posameznih, zlasti bolj izoliranih področjih te široke regije. Iz sosednjih predelov je prišlo največ ljudi na Bovško po veliki cesti čez



Podoba 26. Vas Trnovo, ob glavni cesti. Primer mediteranske hiše kobariškega tipa in množice oleandrov ter drugega okrasnega rastja in cvetic

Predel, bodi od severa in čez Koroško, bodi od juga. Tako vsaj moremo sklepati po priimkih, ki so raztreseni med starimi bovškimi imeni.

Očrtani razvoj Bovca je nekaj izjemnega, če ga primerjamo s tem, kar nam je znanega iz nastanka ter razvoja osrednjeslovenskih urbanskih krajev. Najbrž pa ni tako zelo izjemen ta razvoj, ako ga vzporedimo na primorsko stran, in ga primerjamo z mesti na ostalem Goriškem ter na obalah Tržaškega zaliva. Po dejstvu, da je bilo zelo veliko meščanov agrarne gospodarske osnove v stari Gorici, se moremo smatrati opozorjene, da v tej smeri iščemo z nadaljnjimi proučevanji, kako bi dognali odgovore na naša vprašanja.

Kako da si je Bovec pridobil tako malo urbanskega v toku svojega vsekakor dolgega obstoja, in sicer obstoja na važni prometni poti? Saj se moramo ob njem spomniti na druge naše mestne okraje, ki so imeli svoj sedež na vznožju velikih daljnovodnih poti, postavimo do neke mere na Kamnik izpred mnogih stoletij, ko sta

skozenj držali vsaj dve močni prometni žili: pot po Tuhinjski dolini čez Kozjak in pot skozi Črno čez Črnivec. Še boljša je primerjava s Tržičem, ki stoji docela enako pod Ljubeljem, kakor je Bovec postavljen pod Predelom. Kamnik stoji v dnu, a na sotočju Kamniške Bistrice in Nevljice. Tržič stoji prav tako v dnu na sotočju Bistrice in Mošenika, ki so vse zelo vodnate, strmo in trajno živahno tekoče. Nič ni bilo težkega, da so postavili že davno pred stoletji ob teh



Podoba 27. *Zaga hišna št. 1; hiša bovškega tipa*

vodah mline in žage pa druge naprave z vodnimi kolesi, da so ljudem gnale »mehove« in vse drugo. Ali bolj konkretno povedano: V Tržiču in Kamniku so bile gorske vode tisto obratno sredstvo, ki je povzročilo ali točneje: omogočilo, da so se ob njih naselili rokodelci in obrtniki, pa si tam napravili svoje delavnice in fužine. Pa še razpeljali so vodo iz alpskih rek ter rečic po prétakah, da so mogli ob njih namestiti čim več rokodelskih ter obrtniških delavnic. In napredovanje ter pomnožitev rokodelcev in obrtnikov, to je bil napredek Kamnika in Tržiča in vseh podobnih srednjeveških trgov ter mest, to je bila osnova za uspevajočo trgovino in končno za uspevanje in naglo rast urbanskih naselij.

A Bovec? Ne, z Bovcem ni bilo tako. Vseh teh prirodnih pogojev za delo in za uveljavljanje rokodelcev ter obrtnikov, kakor jih je imel stari Kamnik in nič manj stari Tržič, v Bovcu ni bilo. Bovec današnji in srednjeveški stoji podobno nedaleč na južnem vznožju starodavnega prelaza čez alpsko pogorje. Toda za čudo, Bovec ne



stoji ob močnih gorskih vodotokih kakor Kamnik in Tržič, marveč stoji na sušni ravnini, vstran od Koritnice in vstran od Soče. Obe ti dve reki tečeta z burnim tokom, ki pomeni v obeh jako močno vodno silo, tako da bi mogla gnati koles, turbin in fužin ne manj ko voda v Kamniku in Tržiču skupaj. Toda Bovca niso postavili ob ti dve vodi, ki se stekata samo nekaj malega kilometrov od tod, temveč na rob ravnine, na vznožju Rombona, kjer v bogatih vododržnih jurških ter krednih kamninah izvira obilica studencev. Voda je sicer trajno tekoča, vendar ne takšna, da bi bila vabljava za mline, turbine ter fužine. Kako da niso v starih fevdalnih časih, pa ne prej ne pozneje, mislili na to, da bi bili Bovec postavili tako, da bi bilo v njem vabljivo tudi za rokodelce ter obrtnike?

Res, kako da se ni to zgodilo? Kako naj odgovorimo na to zelo upravičeno vprašanje? Kar moremo reči, je pred vsem opozoritev, da teče Koritnica v vsej Bovški kotlini po zelo tesni debri, vrezani globoko v nasuto ravnino. In prav tako globoko teče Soča, sicer ne po debri, a vendar po danji ravnici, ki ni prvovrstnih kvalitet in tudi ne kaj prida prostorna. Ne ob Soči, ne ob Koritnici ni pogojev za mline, fužine in prétake; kvečjemu v območju vasi Čezsoča ali Čezsoški Log bi bilo mogoče govoriti o čem takem, toda ob pomanjkanju pripravnega prostora za naselje ter ob nevarnosti prehudih sunkov vodnega toka in prepogostih povodnjih. Tisti, ki so ustanavljali Bovec, očitno niso mislili na urbano naselje. Pač pa jim je bila vodilna briga za kmetijstvo, za obdelovanje polja in za gojenje živine, za trajne zaloge vode, kar vse je na razpolago v ravnini med Raveljnikom ter vznožjem Rombona, kjer je izpričano najstarejše naselje Bovške kotline in odtelej vedno vodilni kraj v vsej Bovški kotlini. V Kamniku in v Tržiču inamemo v načrtu in v drugih okoliščinah znamenja načrtno ustanovljenega urbanskega naselja, pri Bovcu nas prav nobena stvar ne navaja na pojmovanje, da bi bil tu trg ustanovljen po načrtu.

Kar se tiče strateških nagibov, ki so pri nas in seveda drugod v srednjem veku, pa tudi v starejših časih, najbolj odločali o namestitvi trgov in mest, tudi pri Kamniku ter Tržiču, je zelo instruktivno, kako je tudi v tem pogledu z Bovcem drugače. Res da imamo tu položaj izredne strateške važnosti, prav gotovo ne manj ko v Kamniku in Tržiču, toda ta strateški položaj je kompleksne narave. Med tem ko so v Kamniku utrditvene zgradbe na hribu, na priostrenem brdu, v Starem in v Malem gradu, zagotovile kontrolo nad prehodom skozi sotesko, pa je v Bovcu, — ne ob naselju samem, marveč v Klužah, ob pričetku prave soteske med Bovcem ter Predelom, tisti strateški ključ, ki zapira in odpira prehode. Svojo strateško funkcijo je imel tedaj Bovec v Klužah. Ne vemo sicer, kakšne strateške funkcije so imele Kluže v antiki in sploh v predslovenski dobi, kakor tudi ne za zgodnji srednji vek. V nam znanih listinah je o njih govora še le izredno kesno, šele za dobo okrog 16. stoletja, ko je šlo v vojnah za posest tega važnega prehoda (Rutar, 11). Da

pa so bile že zelo zgodaj te postojanke v soteski zavarovane in utrjene, moremo sklepati celo že po slovenskem imenu za nje »V Klužah«. V poročilih v Rutarjevi Zgodovini Tolminskega se nič kolikrat ponavlja imenovanje teh Kluž, in sicer navadno v označbi »Bovški grad v Klužah« (na prim. 11, s. 99, 140). In vidimo večkrat v teh starih listinah, da je glavar Bovškega bival v Klužah, pa sploh, da je bila fevdalna oblast Bovškega glavarja združena s posestjo nad tem Gradom v Klužah.



Podoba 28. Zaga hišna št. 2; kombinacija bovške in mediteranske hiše

To bi se reklo nekako tako, kakor da je strateški sektor Bovca — v Klužah, v tamkajšnjem trdnem gradu, ki ga je bilo mogoče zlahka urediti v mogočno trdnjavo. Na žalost imamo na razpolago nenavadno malo poročil o tem gradu ali trdnjavi v Klužah, kakor jih tudi ni o razvoju Kluž skozi stoletja. A pozornost vzbuja dejstvo, da se vidijo dobro ohranjene razvaline večje gotiške cerkve na desni strani Koritnice nedaleč od Kluž. Ta cerkev je bržkone iz 15. stol., torej iz obdobja, ko je še jako malo listinskih vesti o Klužah. Ali ne bi mogli po tej stari cerkvi sklepati, da je bilo pod Klužami v bližini še več zgradb in v njih naseljenih ljudi, ki sta jih priklicala semkaj grad in utrdba v začetku soteske, pa fevdalni glavar in vsekakor večja ali manjša posadka vojaškega značaja? Nemara bi natančnejše pregledovanje v zemljišču odkrilo omembe vredne sledove. Za večje grajsko naselje pa tu zares ni bilo dobrih prirodnih pogojev. Vrh tega si moramo predstavljati, da

so vselej v toku vojnih dogodkov, obleganj in vojaških prehodov zgradbe rušili.

Nemara je strateški moment imel vlogo v nastanku prazgodovinskega naselja na Raveljniku, izpričanega z arheološkimi razkopavanji. Toda za srednji vek o nadaljevanju strateške funkcije na Raveljniku ne poznamo poročil niti sledov.



Podoba 29. *Vrsno. Starinska hiša, kombinacija kobariškega in bovškega tipa*

Kar se tiče Bovca samega, imamo poročila, da je glavar bivaltu, vsaj včasih, najbrž v bolj mirnih časih. Dosedanji opisovalci Boveca so sklepali po poročilih o starinskih arhitekturnih sledovih, da je stal v Bovcu grad tik vzhodno ob bovški farni cerkvi (3, s. 436). Tudi neka listinska poročila za 17. stol. pripovedujejo o bivališču bovškega glavarja v zgradbi tik vzhodno ob cerkvi. Kako je z vsem tem bilo natančneje, kje so bivali fevdalci v območju Boveca, je znanega zelo malo. Brez dvoma pa pove nekaj o tem ime za bližnjo vas Dvor, ki se dandanes računa že k Bovcu. Koga dvor naj bi bil nekdanj tukaj, o tem nam niso na razpolago poročila. Tudi ne vemo, ali je treba popolnoma zavrniti možnost, da so v tem Dvoru imeli svoj delež opati Rožaškega samostana ali njih predstavniki, kadar

so prišli pogledat v Bovec. Saj se v vseh starih poročilih naglaša, da je velika večina kmetij in prebivalcev Bovške kotline bila podložna Rožaškemu samostanu.

Torej tudi strateško vlogo, ki so jo imeli domala vsi stari urbanski kraji, je imel Bovec le posredno. Zato se tudi ne čudimo, da nič ne slišimo o nekdanjih utrdbah v Bovcu samem, da ni sledu o mestnem obzidju ali vsaj stolpih, dasi je res pri trgih kaj takega zelo redko. Vendar Bovec stoji in je stal na veliki cesti najbližjega prehoda od morja v Tržaškem zalivu na Koroško.

Vse to skupaj nam pripoveduje, da je mogel imeti Bovec urbanskih funkcij kaj malo. Preostanejo nam samo še tiste oblike gospodarske dejavnosti, ki so za zamenjavanje osnovnih potrebščin kmetskim prebivalcem Bovške kotline in osnovnih uvoznih stvari za vaše prebivalce. Razen tega običajno izdelovanje rokodelskih ter obrtniških proizvodov, kakor jih je na povprek potrebovala in izdelovala naša vas. Vsega tega pa je moglo biti bore malo.

Pač pa je znatnejši sektor tiste dejavnosti, ki jo proži in potrebuje promet na veliki cesti. Ta sektor, oskrbovanje prometa čez Predel in pomoč pri tem, to je ostalo v Bovcu v vsakem primeru. Tega pa je moralo biti zelo zelo veliko. Saj še dandanes zadenete ne redko v Bovcu na ljudi, ki so še vozili pošto na velike daljave, ko je bila železnica dosegljiva le v Trbižu, v Kranjski gori in v Mojstrani, pa v Gorici. Te zgodbe se čujejo danes kar že malo romantično, skoraj kot zgodbe iz turških časov. Toda sodelovanje v prometni funkciji — za to pomoč pravzaprav ni treba pravih urbanskih oblik ekonomske dejavnosti, marveč skoroda bolj vaških. Saj gre za priprego, za pomoč z živino, za krmo živini, pa seveda za prenočišča, za večja gostišča, velike hleve, za povsod znane »furmanske domove« in podobno. Te stvari pač ni potreba, da bi bile koncentrirane v enem kraju, temveč je še bolje, če so razporejene vzdolž ob cesti. Zato se ne čudimo, da jih vidimo postavimo tudi v Logu, Zgornjem in Spodnjem, pa v Strmcu, pa na Predelu samem. V Bovcu samem niti ni kaj prida dediščine iz furmanskih časov v obliki velikih gostinskih zgradb in obratov.

Vse to nam govorno pripoveduje, da Bovec ni bil ustanovljen kot urbano naselje in nam tudi razodeva, da se Bovec ni intenzivno razvijal v urbanski kraj. Nastal je kot agrarno naselje in je ohranil ruralni značaj skozi dolga stoletja. Urbanskega je privzel jako malo, bodi v prebivalstvu, bodi v urbanskih zgradbah. Dominantna je ostala dejansko ves čas kmetska domačija. Zato se tudi ne čudimo, da se je Bovec tako kesno dokopal do uradnega naziva »trg«. Pravzaprav so vsi historični viri zelo skopi s poročili o tem in še vedno ne moremo postreči s poročilom, od kdaj ima Bovec pravico, da se imenuje trg. Naslov mesta so mu prisodili šele v naši novi dobi.

Zelo interesantno bi bilo dognati kaj več o tem, kaj vse je prispevalo, da se je Bovec tako trdoživo držal v prevladi agrarne dejavnosti, pa da se stare fevdalne oblasti niso bolj trudile v smeri

urbanizacije, kakor imamo sicer pogosto priliko spoznati pri drugih trgih in mestih. Koliko gre pri tem odgovornosti, ali če smemo reči, krivde za tak razvoj v cerkvenih fevdalnih oblastnikih?

Bovško je bilo podložno samostanu v Rožacu; tako je veljalo za veliko večino kmetijskih podložnikov, le prav malo jih je bilo, bolj posamič, podložnih drugim fevdalcem (11; 12; 14). Rožac je



Podoba 30. Srpenica. Hiša kobariškega mediteranskega tipa ob novi veliki cesti

kraj v robu Furlanske ravnine, tik zapadno od Brd. Slovenske vasi v Brdih so oddaljene od samostana komaj nekaj kilometrov. Videli smo, da je Bovško ohranilo mnogo starih in starinskih stvari, da je — postavimo — s svojo hišo in domačijo zelo individualizirana geografska enota. Ali so se pletli kakšni specifični odnošaji med Bovškim ter gospodarskimi, prebivalstvenimi ali etnografskimi značilnostmi Rožaškega ambienta? Ali je bilo v dobi zgoščanja prebivalstva in ustanavljanja novih naselij na Bovškem kaj vplivov, morda kaj doseljencev od Rožaca ali njega sosesčine? Če prav vemo, rožaški urbarji, o katerih govorijo v književnosti, še niso objavljeni. Morda bi nam razodeli kaj zanimivega, kar bi osvetlilo nekatera vprašanja, ki se postavljajo ob premotrivanju svojstev Bovškega.

Vsekakor smo tu na stičišču mnogostoletnih stikov različnih fevdalnih, političnih, gospodarskih in prebivalstvenih sistemov, pa tudi prirodnih razmejanz. Morda se vse to odraža tudi v sedanjem stanju Bovškega.

Ves ta, ob kratkem naznačeni razvoj Bovca se zrcali iz statističnih prebivalstvenih podatkov. Pri tem se razodevajo zelo interesantna razmerja. Postavimo, v zadnjem avstrijskem štetju v letu



Podoba 51. Hiše v Spodnjem Logu

1910 se pokaže, da je štel Bovec kot števna enota takratnega trga 1545 prebivalcev. Toda k trgu, se pravi, k tej števeni enoti Bovca, so šteli tudi bližnje kraje Za Vrzelno in Ravni Laz, ki sta oba razmeščena sicer tik nad — tedanjim — trgom, a vendar v docela kmetiskem površju, kjer so med stalno obljudenimi domačijami tudi prestaje, pa Vódenca, s petimi domačijami ob spodnji Koritnici, z mlini (morebiti se v krajevnem imenu skriva osnova stare slovenske označbe »Vodenica« za mline?), pa nekaj raztresenih hiš v Ravnah, t. j. ob cesti kroti Klužam, ki tudi spadajo k Bovcu. Pa končno je takrat še spadala v Bovec tudi cela Bavščica s svojimi 18 domačijami in 97 prebivalci, ki je docela kmetijski kraj, nekdanja planina. Sam pravi Bovec je štel takrat le 1137 ljudi, biva-jočih v 285 hišah. Podoba je, da se v tej teritorialni razsežnosti kraja Bovec zrcali nekdanje področje gospodarjenja Bovčanov, ki so jim pripadale tudi planine v Rombonu.

Gospodarski značaj Bovčanov se zrcali tudi v podatkih o naseljenosti hiš. V letu 1910 je prišlo v Bovcu 4,1 ljudi na eno hišo,

a v letu 1869 samo 3,6. Absolutno vzeto pa je bilo v Bovcu v obsegu kraja v letu 1869 1463 prebivalcev, leta 1880 1379, leta 1890 1420, a v letu 1900 1378 prebivalcev. Vedno so demografska poročila pripovedovala o mnogih ljudeh, ki so začasno zdoma, kot krošnjariji in sploh sezonski odseljenci.

To je bil obseg starega trškega naselja Bovec v zadnjem avstrijskem obdobju. V naši socialistični dobi smo obseg temu naselju, ki ima po letu 1953 naslov mesta, nekaj malega spremenili. Iz številne enote mestnega naselja Bovec smo izločili Bavšico, ki je imela v letu 1910 18 hiš ter 96 prebivalcev, a v letu 1890, ko je v statističnem repertoriju prvokrat izkazana kot posebna enota, 20 hiš ter 82 prebivalcev. Bavšica je zares toliko oddaljena od Boyca in v vseh pogledih različno, gorsko, kmetско in celo napol planinsko naselje, da bi bilo narobe, če bi jo pustili uvrščeno v mesto. Nasproti pa stoji Dvor tik ob mestu, ob glavni cesti in je docela v redu, da smo ga vključili vanj. Dvor je imel v letu 1910 78 hiš ter 225 ljudi, a v letu 1869 276 prebivalcev. S tem imamo osnovo, da primerjamo prebivalstveni obseg ter rast Bovca v starih avstrijskih časih in v naši najnovejši dobi.

Bovec v letu 1869, in sicer brez Bavšice, pa z Dvorom, je imel skupaj 1657 prebivalcev, a v letu 1880 1514, v letu 1890 1579 ljudi, v letu 1900 1487 ter v letu 1910 1473 ljudi.

S tem moremo s starim primerjati povojni Bovec, ki izkazuje za leto 1953 prebivalcev 1252 in 414 hiš. Naglašamo še enkrat: ta Bovec obsega tudi kraje Dvor, Ravne, Ravni Laz, Vodence, Za Šijo in Za Vrzelnjo, in v njem pridejo povprečno natančno 3 ljudje na eno hišo. V nazadovanju števila prebivalcev in obljudenosti hiš se nam prepričevalno zrcali populacijsko nazadovanje Bovca, za časa prevlade kmetijskega gospodarstva in pred začetkom industrializacije, ki se je na Bovškem dejansko začela šele v zadnjih letih in statistično pokazala svoje prve učinke v štetju za leto 1961. V istem obsegu ima Bovec v letu 1961 1312 prebivalcev, torej za 60 ali slabih 5 % več ko v letu 1953. Toda to se pravi, da se je z novo industrializacijo šele ustavilo nazadovanje. Zakaj če primerjamo leto 1961 z rezultati štetja letu 1910, se nam pokaže, da je Bovec v toku pol stoletja nazadoval za 155 ljudi, torej za 10,5 %. Treba je torej, da se Bovec še naprej krepko razvije v smeri industrializacije in turistike ter nekih obrti, in s tem dokončno zamenja obdobje stagnacije z novo dobo gospodarskega uspevanja.

Ako pa primerjamo Bovec iz leta 1961 z Bovcem iz leta 1869, se nam pokaže, da ima dandanes 345 ljudi manj, se pravi, da je nazadoval za 20,8 %.

Za celotni pregled, kako se je razvijalo, kako je napredovalo in nazadovalo prebivalstvo Bovškega, imamo na razpolago statistične podatke za nekdanji sodni okraj Bovec, a za najnovejše obdobje za bivšo občino Bovec, ki je bila šele v drugi polovici leta 1961

vključena s Kobaridom vred v občino Tolmin. Pripomniti pa je treba, da je v času štetja v letu 1869, 1880 in 1890 Bovški sodni okraj obsegal tudi vas in katastrsko občino Trnovo, ki je bila nato uvrščena v sodni okraj Kobarid, kamor je spadala vso naslednjo dobo Seveda smo vse to upoštevali v naših preračunavanjih.

V letu 1869 so našeli na Bovškem 6201 prebivalca, v letu 1880 5648, leta 1890 5816, leta 1900 5568 ter leta 1910 5621 prebivalcev.



Podoba 32. V Srpenici: hiše bovskega tipa s hlevom v kletni namestitvi

To pomeni za vse zadnje štiridesetletje avstrijske dobe nazadovanje prebivalstva za 580 ljudi, se pravi, za 9,3 %. A dejansko je bilo to nazadovanje doseženo že v prvem desetletju, kasneje pa se je v resnici držala na Bovškem stagnacija v rasti prebivalstva.

V obdobju italijanskega gospostva je bilo naštetih: v štetju leta 1921 na istem Bovškem 5187 ljudi, v letu 1931 5434, a leta 1936 5277 prebivalcev. To pomeni za dobo 1910 do 1936 nazadovanje za 344 ali za 6,1 %.

Po osvoboditvi je bilo na istem ozemlju na Bovškem naštetih: v letu 1948 4221 ljudi, v letu 1953 4190 in v letu 1961 3963 prebivalcev. To pomeni od leta 1936 do 1961 nazadovanje za nič manj ko 1314 ljudi ali za 25,0 %.

V vsem obdobju od novega leta 1870 — štetje v letu 1869 je bilo na dan 31. decembra — do 31. marca 1961 se je prebivalstvo Bovškega skrčilo od 6201 na 3963, se pravi, za nič manj ko za eno celo tretjino, ali natančno za —36,1 %. Zaporedne številke nam pripovedujejo, da



je prebivalstvo nazadovalo v vseh obdobjih, dasi ne čisto enakomerno. Vendar najhujši padec v številu prebivalstva imamo v zadnjem obdobju, bodi kot izraz silnih žrtev v dobi strahot druge svetovne vojne, bodi zaradi odseljevanja v industrijsko močnejše razvite predele.



Podoba 35. Rabeljski rudar, ki hodi iz Zgornjega Loga na delo v rudnik

Vsekakor spada Bovško v prebivalstvenem pogledu med najhujše prizadete pokrajine na Slovenskem, kar nam potrjuje, da so tu prirodni in družbeni pogoji bili v vsem obdobju dobrih devetdeset let za gospodarjenje zelo neugodni.

### Današnja gospodarska problematika Bovškega

Ko se nazadnje lotimo problematike sedanjega stanja gospodarstva na Bovškem pa njega perspektiv, se postavijo pred nas velika dejstva, ki nam v mogočni osvetlitvi pokažejo, da je nova doba z veliko gospodarsko revolucijo sprožila silen prevrat domala v vseh področjih gospodarstva in družbenih dogajanj.

Bovško je bilo še do nedavna, do leta 1961, organizirano v skupni upravi mestne občine Bovec, odtlej pa pripada s Kobaridom in Tolminom v skupno občino Tolmin, med tem ko je v Bovcu ostal le krajevni odbor. V stari občini-komuni Bovec je bilo še v letu 1953 nič manj ko 70—80 % prebivalstva kmetijskega poklica. Očitno izhaja iz tega podatka, da je postalo nujno, da se mora začeti uveljav-



Podoba 34

*Bovčan se pelje na travnik s kolesom*  
Na glavi ima v škufo navezane rjuhe za sprav-  
ljanje sena. Avgust 1961

ljati težnja usmerjanja k industrializaciji. In res se je uveljavilo odtekanje k industriji ter končno industrializacija sama.

Oblike, v katerih se uveljavljajo ti procesi, so zavzele v marsičem, vsaj ponekod, že kar prepaden razvoj in kažejo že katastrofalno naglico prevrata. Ker na Bovškem do nedavna sploh še ni bilo industrijskih podjetij, so mladi ljudje iz bovških vasi iskali ter našli dela v bližnjih, pa tudi oddaljenih industrijah, pred vsem séveda na Jesenicah, pa v Kranju in v Ljubljani in tudi drugod. Uveljavilo se je krepko odseljevanje posebno mladih ljudi z Bovškega v naglo naraščajočih množicah, tako naglo in v toliko ve-

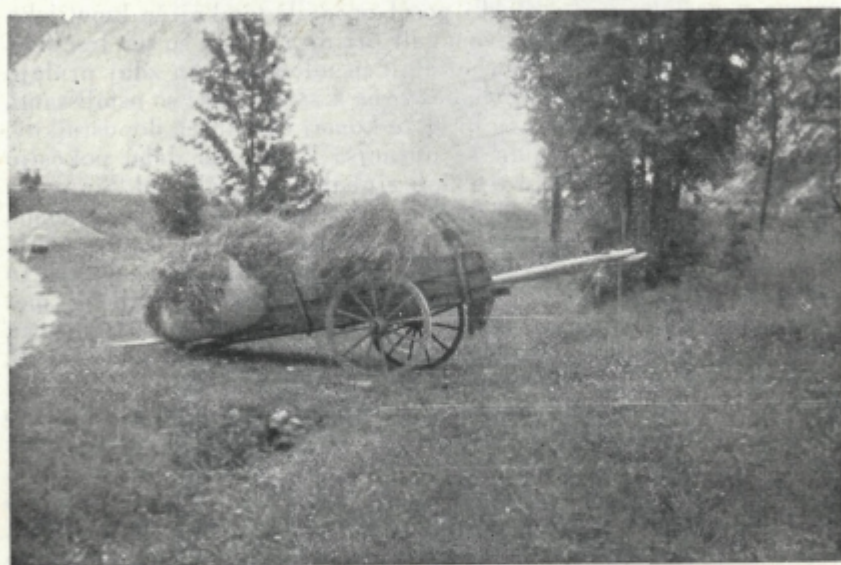
likem številu, da je začelo prav tako naglo primanjkovati delovnih moči za posle doma in na polju. In to je dandanes poglavitna karakteristika sedanjega gospodarskega stanja na Bovškem: delo na polju in sploh v kmetijstvu zastaja, ker ni ljudi, da bi ga vršili, ker so bili odšli v industrijo, na Jesenice, v Kranj in drugam pa k drugim urbanskim poslom v mesta. A ne k bližnjim, marveč v oddaljene kraje, tako da se niso mogli razviti odnošaji ekonomske simbioze, da bi se novi industrijski delavci zvečer ali že popoldne vračali na domove v vasi ter kot stranski posel opravili tamkaj še kmetijska dela ali vsaj od neke mere pomagali pri njih. Odšli so na Jesenice, v Kranj, v Ljubljano, se tam poženili in udomačili. In zdaj pridejo v poletnem času na dopust v domačo vas k staršem, ki so ostali sami, brez pridnih rok naraščaja in ki so že komaj čakali teh dopustnikov, da jim opravijo najhujša in najnujnejša kmetijska dela, pokosijo seno, ga posušijo in znosijo v težkih rjuhah pod streho itd. Sin pride z ženo in otroci; namesto da bi v počitku poležkovali okrog doma, vstajajo zgodaj in grede kesno spat, garajo cele dneve na senožetih, pri živini in na polju in ves čas nimajo ne miru, ne počitka. In končno se vračajo nezadovoljni in utrujeni, nespočiti zdoma spet k svojemu poslu v mesto, v tovarno. In slišati moreš od takšnega dopustnika pesimistično napoved: drugo leto raje ne bomo prišli, saj to ni dopust, ne zame, ne za ženo, samo garanje, hujše ko v fabriki. So tudi sinovi, ki so drugače usmerjeni. »Doma sta samo še oče in mati, oba stara. Trije sinovi smo bili, vsi partizani, zdaj smo vsi na delovnih mestih v Ljubljani. Pa se zvrstimo tako, da zaporedoma opravimo dopust in ta čas osamelim staršem opravimo najpotrebnejše. Sestra je omožena v Bovcu, ta pride včasih domu, da pomaga eno in drugo. Tako za silo pomagamo, ampak — kako dolgo bo še šlo tako? Oče so stari, mati tudi. Takšne tožbe se ponavljajo od domačije do domačije: Na Bovškem so domačije ostale brez mladih ljudi po vaseh, starši, ki so že v letih in naglo še lezejo vanje, komaj zmagujejo najpoglavitnejše posle, a z vsakim letom manj in slabše. Še nekaj let, pa bodo obnemogle njihove roke, delo bo utihnilo in dom bo onemel. Kako bo z domačijo? Ali bo res ostalo tako, da bo morala nehati ta kmečka domačija, ko staršev ne bo več. Tu so ostro postavljena vprašanja, usodna, resnična vprašanja.

Na vsakovrstne primere naletiš. Sediš v travi ob poti sredi polja, pa bolj prilize ko pride mimo zelo stara ženica, sključena, s košem na rami. Toliko še more, da nabere na njivi korenja, pese, krompirja za pujsa. Samo tega še oskrbuje, mož je še bolj obnemogel, od otrok ni nobenega doma. Še pred vojno so se odselili v Argentino in zdaj nič ne pišejo, da bi mislili na vrnitev v stari kraj. Kako bo jutri na tem domu?

Tudi taki primeri so: Še od izseljencev iz predvojne dobe je sin. Zdaj je na dopustu in pridno pomaga ta čas, saj starši ne zmorejo več. Pa pripoveduje z veseljem: še dve leti, pa dobim polno pokojnino. Tega čaka z veseljem. Potem prideta z ženo domov in prevzameta

vse delo na kmetiji. Kar samo se mu je smejalo, ko je želel, da bi teh dvoje let naglo minilo in bi spet živel v tem čudovitem gorskem zraku.

V zadnjih dveh letih se je začela novost za Bovško. V Bovcu, v opuščenih nekdanjih vojašnicah so začela delati tri industrijska podjetja. Eno je v kovinski stroki, drugo v lesni smeri, a tretje je v tekstilu in zaposluje predvsem ženske moči. To je velika bla-



Podoba 35. Ročni voz za prepeljavanje sena v rjuhah. Srpenica

godat, vsako od industrijskih podjetij ima na poslu že okrog sto ljudi. Ni se jim treba seliti z doma, da se zaposlijo v tovarniškem delu. To je ogromen napredek. Kar imajo sicer že od poprej nekmetijskega posla, je delo pri kopanju krede pri Srpenici, okrog 50 ljudi je zaposlenih pri tem delu, ob domači vasi je kopanje in zdaj delajo že z bagrom. Tudi to je velika blagodat. A na žalost skladovnic lepih košar v Žagi ni več in ni več tam pred hišo mladih žensk, ki so jih pletle; pletenje košar je nehalo, komaj da se je dobro začelo. A najstarejši delovni vir teh krajev, to je rudnik svinca ter cinka v Rablju tik onstran meje. Sicer še vedno drži v službi nekaj ljudi z Bovškega, iz Loga največ, a to je le malo starejših zaposlencev in ne morda na novo sprejetih. In potem, kar je še rokodelcev in obrtnikov v Bovcu, pa drugih zaposlencev v nekmetijskih poklicih v Bovcu, tudi k njim so usmerjene težnje mladih ljudi iz vasi na Bovškem, proč od kmetskega dela, ki drži samo še tiste, ki kratkomalo ne morejo drugam. A če hočete najeti ljudi za

kmetijske posle, za kakršnokoli delo na košenicah, na polju, pri živini, z vožnjo itd, jih ne dobite, jih kratkomalo ni na razpolago. Ali so na Jesenicah, ali v Kranju ali v Ljubljani, ali so v novih tovarnah v Bovcu ali pri rokodelcih, obrtnikih ali kjerkoli, za delo na polju jih ni. V letu 1961 je stala starina na travnikih okrog Boveca nepokošena še v avgustu; kjer so jo končno le mogli pokositi zadnje dneve avgusta, so s tem zapravili otavo. Poprej so kupovali košenice



Podoba 36. Starinska hiša koroške podobnosti v Zgornjem Logu

v visokih legah nad dolino, da si s tem izboljšajo svojo živinorejo; zdaj ostajajo te iste košenice neizkoriščene, čeprav se ljudje sami zavedajo, da spadajo med najboljše. Na Bovškem imajo navado, da puščajo na njivah na krompirju znameniti »rdeči« ali »laški« plevel (tisti, ki se mu v okolici Ljubljane reče dreselj), pa ga potem pokosijo ali požanjejo in jim služi za priboljšek v krmi mlečni živini. Zdaj imajo zadrego, kdaj ga bodo mogli pokositi. Pripovedujejo, da celo vejkov narežejo zdaj manj nego nekdanj. In res okrog bovških vasi ni videti jesenov, obrezanih za vejke, kako so sicer tako značilni za naše obalpske vasi še dandanes.

Po vaseh na Bovškem vedno znova naletiš na tarnanje, kako močno so nazadovali z živinorejo. A če pregledujemo statistične navedbe, ne delajo takšnega vtisa, vsaj ne v vseh panogah. Res je da je nazadovala konjereja. Konj izkazuje podatki za leto 1900 70 na vsem Bovškem, a za leto 1955 le 19, v letu 1960 celo samo še 16. Zdi se, da ne moremo dvomiti, da je konje izpodrinil avto in

avtobus, ki jih v letu 1900 še ni bilo, toda tudi železnice mimo Tolmina še ni bilo. Močno je nazadovala ovčjereja, saj je bilo ovac leta 1900 še 10.045, med tem ko jih navajajo za leto 1955 le še 5.380, za 1960 pa 6055. Da je koz v letu 1955 le še 573, a v letu 1960 318, je druga stvar. Število prašičev se v glavnem ni spremenilo, zakaj leta 1900 jih je bilo izkazanih 511, a v letu 1955 396, leta 1960 pa 375. Kar se govoda tiče, je stvar podobna kot v svinjereji: v letu 1900 so našli goved 1884, a v letu 1955 1945, pač pa v letu 1960 le 1800.

Statistični podatki potrjujejo zares močno nazadovanje ovčjereje in konjereje, med tem ko se stanje v prašičjereji in pri goveji živini drži dokaj stanovitno. Vendar ker je pomenila v velikem delu Bovškega ovca poglavitno žival tudi na planinah ter v izdelovanju znamenitega ovčjega sira, — v znatni meri skupaj s kozo, — pomeni nazadovanje ovčjereje hudo gospodarsko preizkušnjo. Podoba je, da je nazadovanje v govedoreji, zmanjšanje števila krav krajevni pojav najnovejšega časa, ki se uveljavlja posebno tam, kjer se najbolj odseljujejo, kakor postavimo v Loški Koritnici, v Možnici, v Bavšici. V teh krajih najbolj tarnajo, da so mnoge domačije že ostale prazne ali se nekatere spremenile v prestaje. V Moženci ni nobene trajno naseljene domačije več, v Loški Koritnici samo še dve ali tri, in sicer tiste, kjer so zaposleni pri elektrarni ali kako podobno.

Kakšne so tedaj perspektive za nadaljnji gospodarski razvoj na Bovškem? Kako gleda sedanost na osnovi premostrivanja in ocenitve prirodnih pogojev in družbenih faktorjev na možnosti bodočega razvoja in v katerih razvojnih smereh vidi optimalne možnosti za bodoče gospodarjenje?

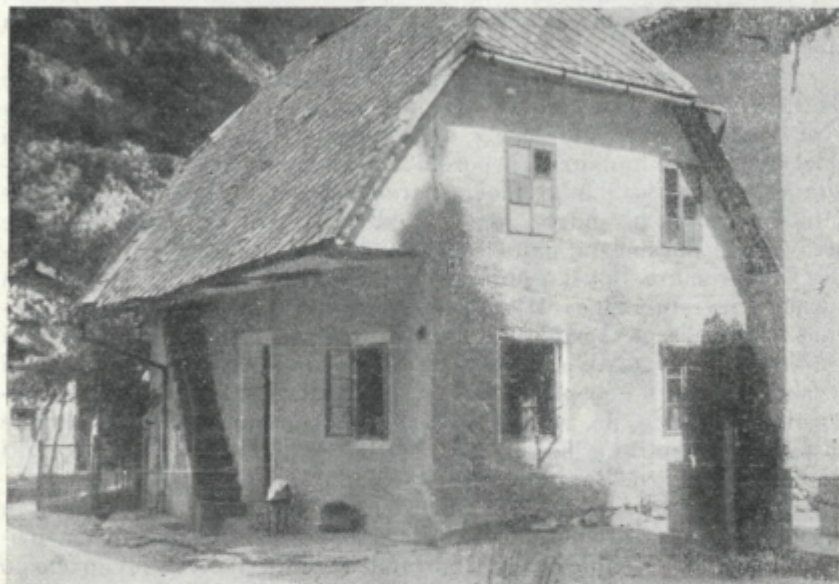
Eno je prav gotovo: za bodoči razvoj kmetijstva ni imenitnih perspektiv, čeprav je v glavnem to bila od nekdaj poglavitna vsebina gospodarske dejavnosti na Bovškem. Že pred pol stoletja so v goriškem deželnem zboru resno razpravljali o tem, da bi gospodarsko krizo, ki je bila dejansko kriza kmetijstva, rešili na ta način, da bi se ljudje kratkomalo odselili iz teh skopih visokogorskih dolin.

Leta 1872 se je zbrala v Bovcu posebna komisija, da se posvetuje, kako bi se moglo pomagati ljudem v teh gorskih dolinah, posebno Trentarjem in Sočanom (Rutar 11, str. 215). Pred stoletji si niso mogli pomagati drugače, kot da so Bovčanom podelili pravico (Bednarik, 188) krošnjarjenja, v čemer se prav gotovo zrcali potrditev, da od kmetijstva samega v teh gorskih krajih ni mogoče živeti.

Ob obravnavanju pogojev za kmetijstvo moramo takoj spočetka razlikovati pred vsem dvoje področij: Prvo področje, to so gorske doline ob zgornji Soči in ob Koritnici, ki za poljedelstvo sploh nimajo prirodnih pogojev in kamor so se ljudje naselili šele zelo kesno in v glavnem zaradi živinoreje, zaradi planinske paše. Drugo področje, to je Bovška kotlina, pri čemer mislimo vključen tudi

okolih Žage in Srpenice. Tu se je človek naselil tudi zaradi poljedelstva, tu je na razpolago tudi boljša obdelovalna zemlja, dasi je res, da je ob njej, v velikem delu ravnine, površje prekrito z zelo tenko preperelino — prstjo ter jako sušno, pa je v celem za mehanizacijo obratovanja slabo pripravno.

Docela določno sledi iz tega, da so po prirodi za kmetijstvo imenovane gorske doline bistveno pomanjkljivo opremljene, pa da



Podoba 37. Nizka bovška hiša v Srpenici

jih je treba v načrtnem gospodarstvu organizirati pred vsem za živinorejsko funkcijo. Kako naj se to zgodi in kako pa v kakšnih mehaniziranih obratnih oblikah naj se to veže z izrabo planinskih gorskih dopolnil, to je stvar nadaljnjih razgovorov in ustreznih izkušenj ter praktičnih in teoretskih študij. Prav tako tudi ne malo važno vprašanje, v koliko naj se del površja zopet prepusti gozdu, ki je prvotno zavzemal velik, vsekakor poglavitni del današnjega goličja. Kako urediti za živinorejsko in eventualno pastirsko ter sirarsko gospodarstvo te obsežne, primeroma ne visoko ležeče alpske doline, to je sila interesantna, pač ne šablonska naloga, ki zahteva tudi vpoštevanje želja turističnega gospodarstva. O tem kaže razmotrivati posebej bolj v drobnem.

Drugo teritorialno področje kmetijstva, območje Bovške kotline, je sposobno tudi za poljedelstvo, in to je treba skrbno obravnavati, tembolj ko je po reliefnih razmerah in celotnem položaju posebno

sposobno za kultivacijo v obliki vrtnarstva in sadjarstva, za kar imajo v Bovcu že močno tradicijo. Zdi se zelo umestno, da se Bovčani čimbolj oklenejo dobrih strani te tradicije, v cilju, da oskrbijo na svojih obdelovalnih površinah tako imenovane komercialne sadeže, tiste, ki jih bodo potrebovali za sproti v turističnem gospodarstvu, v oskrbovanju gostišč, pa za vsakodnevno oskrbo bodočega domačega industrijskega in sploh urbanskega prebivalstva. Vse to po načelu, da ne smemo zanemarjati nobenih drobnih možnosti, marveč jih moramo vse izkoristiti, po sistemu komercializiranega kmetijstva.

Marsikatero ploskev v površju Bovškega bo mogel v bodoče spet prevzeti gozd, v prehudih strminah itd., saj je podoba, da so ga v preteklosti razen človeka z njih pregnale naravne uime, snežni plazovi, podori, hudourniki, požari ter viharji. Prav gotovo bo moralo v bodoče Bovško premoči znatno več gozda, nego ga premore dandanes, in to bo moglo pomeniti hkrati tudi trajno pridobivanje surovine za posamezne panoge industrializacije. Posebej naj se opozori, da premore Bovško obilo ploskev v svoji površini, na katerih bi mogli izvrstno uspevati nasadi kvalitetnih vrb, da bi nudili surovino za bodoče pletarstvo, postavimo ob strugi Soče, ki se često cepi v rokave in se razliva ob njih v povodnji. Te bi kazalo zasaditi z vrbovjem ter s tem pletarje košar za bodoče sproti zalagati z materialom. Vse to pa zahteva seveda daljnovidne in sistematične gospodarske politike kakor tudi specialnih študij, ki morajo biti čimbolj konkretne in tudi dovolj drobno izvedene.

Ko smo odmerili kmetijskim panogam primeroma omejene in specializirane naloge v načrtnem gospodarstvu z upoštevanjem prirodnih ter družbenih pogojev, moramo razmotriti še osnovno važno stran gospodarstva: kako je na Bovškem z možnostmi za industrializacijo? Kaj prestave Bovško doma za industrializacijo potrebnega?

Predvsem je treba zelo zelo podčrtati, da ima Bovško izredno ugodne pogoje za pridobivanje elektroenergije. Dejansko ima v svojih gorah že dandanes iz prejšnjega obdobja troje manjših hidrocentral, ob Strmecu, pod Spodnjim Logom in pri Plužnah, zgrajenih na gorskih rečicah Predelici in Koritnici ter Gljunu. Izkoriščanje prvih dveh pa je v obratovalnih zvezah z rabeljskim rudnikom, tedaj z industrijskim obratom onstran sedanje državne meje, kamor hodijo na delo tudi še nekateri naši državljani z obmejnega ozemlja. Tudi ob Plužnah je hidrocentrala že iz prejšnje dobe. Dane pa so možnosti za nadaljnje hidrocentrale, ki naj izkoristijo velik padec vodnih tokov na Soči in na Koritnici. Italijani so hoteli s predorom preluknjati Polovnik ter napeljati vodo, posebno iz Koritnice, na projektirano večjo hidrocentralo pri Trnovem. V naši dobi je prevladal v hidrotehniko drugačen načrt, po katerem naj bi najprej zajezili Sočo z nasipom — jezom pri Logu Čezsoškem ter aluvialno dno Soške doline do Čezsoče navzgor spremenili v jezero. Ta načrt bi dovoljeval brž nižje na Soči napraviti še druge elektrarne. Soča



je reka, ki razpolaga z izredno zavitim tokom pa z neverjetno neizravnanim strmcem kakor tudi z zelo znatnimi višinskimi razlikami, in kar ni manj važno, z izredno velikimi množinami padavin v svojem porečju, sicer posebno jeseni, vendar znatnimi tudi v ostalih letnih časih. V vseh teh pogledih spominja Soča na Neretvo, zato je pričakovti, da bo kakor ta, privabila na svoj dinamično razgibani



Podoba 38. Dve tipični bovški hiši v Spodnjem Logu

vodni tok še več vodnih elektrarn, med temi ne majhne tudi v zgornjem toku, v območju Bovškega. Ne moremo dovolj prehvaliti teh možnosti kot atrakcijo za industrializacijo, čeprav je tudi soška elektroenergija lahko prenosljiva.

Kakor smo videli, ima na Bovškem izvor zelo velika množina moške in ženske delovne sile, ki se je v bližnji preteklosti izseljevala na tuje, v Ameriko, zlasti v Argentino, v naših časih k industriji ter v mesta v notranji Sloveniji in še kam. Res da je dandanes občutno pomanjkanje delovnih moči opazno zlasti v kmetijstvu po vaseh. Vendar ne sme ostati neomenjeno in podčrtano, da je v rezervi skrite še obilo delovne sile, ki jo bo mogoče boljše, ustreznejše ter intenzivnejše zaposliti. Mislimo s tem na gospodarsko ter socialno strukturo samega Bovca, ki se v njem še mnogi ljudje domačini

bavijo s kmetijstvom, ki pa so nedvomno pripravljeni, da te posle zamenjajo s koristnejšim ter donosnejšim delom v tovarnah in podobnih mestnih oblikah zaposlenosti. Podobno je z delovno silo po imenovanih gorskih dolinah, kjer v sedanjem stanju gospodarstva ljudje preslabo živijo ter jih moramo šteti med tiste rezerve delovne sile, ki čakajo, da jih pritegne k sebi nova industrija, ki pričakujemo, da se udomači v območju Bovškega samega, predvsem v Bovcu in Bovški kotlini v ožjem smislu.

Katere panoge industrializacije bodo v ospredju, to zavisi od raznih tudi družbenih okoliščin. Posebej naj naglasimo, kako bo tu smotrno, da se uveljavi lesna industrija, pa najbrž tudi posebne oblike v predelavi kamna-apnenca. Na nekovinsko osnovo je opozoril že dosedanji razvoj sam. Tu se je izkazalo, da krije zemlja v svojih zgornjih slojih izredno bogate množine znamenite krede. Toliike množine, dognane z vrтанjem, so nekaj posebnega, z njimi se morejo nemara meriti le velike, na žalost še premalo eksaktno dognane plasti krede v Bohinju, na južni strani Bohinjskega jezera. Ali ne bi kazalo, da bi mislili na to, da bi začeli kredo pri Srpenici porabljati za surovino doma, v sami Bovški kotlini, kot močno zalogo osnovne snovi za domačo industrializacijo. Ko se je posrečilo dognati na eksakten način z vrтанji tako izredno bogate zaloge krede v zemlji, bi kazalo, preiti na lastno predelavo krede v novi kemični industriji. Seveda bo treba poprej takšno možnost in takšne načrte vzporediti z načrti za napravo hidrocentral in lokacijo novih elektrarn ter osnovno potrebnih novih zaježitvenih jezer. Zakaj kreda leži in se koplje ter ima svoje glavne zaloge za bodočo eksploatacijo v dnu Soške doline, a prav tam v dnu Soške doline je po dosedanjih načrtih odmerjen prostor za veliko zaježitveno jezero nad Logom Čezsoškim. Hidrotehnikom najbrž ne bo neizvedljivo, vskladiti oba načrta, ki sta tipično bovška gospodarska stvar.

Prometna dosedanja zapostavljenost Bovškega ni stvar absolutne veljave. Res da železnica ni dosegla Bovškega in da je ostal Bovec 40 km oddaljen od najbližje sprejemljive železniške postaje. Toda dandanes je kamionski, avtobusni in sploh avtomobilski prevoz postal tako enakovreden in splošno uveljavljen, da oddaljenost od železnice zares ne pomeni več absolutne ovire, tembolj ko je Bovško dosegljivo po dobro urejenih cestah, čeprav se ne da tajiti, da veliki razvodni prevali niso ohrabrujoči.

Tudi bližina meje pri današnjih strateških dejstvih ne more več pomeniti absolutno negativnega faktorja, dasi je seveda v marsičem prikladneje, če je kraj postavljen centralno v razmerju z okolico v vseh smereh.

Če obravnavamo v naslednjem turistikto na koncu, s tem ni izrečeno, da je v pomembnosti in gospodarski veljavi na zadnjem mestu. Nasprotno je res. Bovec z Logom pod Mangartom in Trento je uvrščen med tistih deset krajev, ki so v Sloveniji priznani kot prednostno območje za sedanji in za bodoči turistični promet. To

ogromno pomeni in to je docela pravilno spoznanje, kako izvrstna svojstva imajo kraji na Bovškem za perspektive turističnega gospodarstva.

Prekrasne gorske pokrajine so to, visoko med gorami, med visokogorskimi alpskimi pogorji, ob Triglavu in Kanjavcu, ob Jalovcu in Mangartu, ob Bovškem Grintovcu in Rombonu ter Kaninu



Podoba 59. Hiša bovškega tipa v Srpenici  
Ob stopnišču levo vhod po stopnicah navzdol v hlev

pa Krnu in komenski Lepi Špici. Tu je čudovit gorski svet in zdravilni ter blažilni gorski zrak, spričo vremenske primesi Mediterana ne vlažen, marveč često prijetno sušen, čist in prozoren. Jezera tu ni, toda ni izključeno, da ga bomo v bodoče napravili. Pri tem niti ne mislimo na možnosti v genetični zvezi s projektiranimi hidrocentralami. Marveč naj opozorimo, da so mislili v Bovecu na takšno umetno jezero v kraju Jezerce, na južozahodnem robu mesta. V najnovejši dobi pa razpravljajo o možnosti, da bi takrat, ko bodo gradili projektirani novi vodovod iz spodnje Koritnice, del vode uporabili za napravo umetnega jezera v bližini nove weekenske in campingske postojanke pri stari cerkvici M. B. Na Polju, nedaleč

od Bovca. Razpravljali so tudi že o napravi jezerca s pritokom vode iz potoka Slatnika, spodaj v aluvialnem dnu Soške doline blizu Čezsoče.

Nemara kaže vendarle reči nekaj več o tem potoku Slatniku. Med domačim prebivalstvom je živo zanimanje za vodo tega potoka, ki je o njej od nekdaj razširjeno mnenje, da je zdravilna. Niso redki domačini in tudi posamezni gostje od drugod, ki prihajajo semkaj, da zauživajo vodo ali se tudi kopljejo v strugi, kjer potok doseže vznožje in se v vijugi izteka v Sočo. Da vsebuje voda v potoku zares mineralne snovi, na to kaže že ime potoka, ki ima iz davnine ime Slatenik. Ne razpolagam z znanjem iz strokovnega poročila, kaj vse vsebuje voda v Slateniku, kakor tudi ne s poročili, koliko je že raziskano, kje je tisti kraj v strugi ali ob strugi, kjer vodni tok načenja mineralne snovi vsebujoče pobočje. Potok namreč priteče navzdol po dokaj tesni, a dobro prehodni grapi, ki bi komaj zaslužila označbo doline, in sicer med vzhodnim Polovnikom ter Javorščekom, torej tik nad spodnjim koncem vasi Čezsoča. Verjetno je, da je struga potoka zarezana prav čez izvirek, ali pa seveda, da je izvirek nedaleč od struge in se slatina kot potoček izliva v Slatnik. Z drobnim ogledom v grapi ne bo pretežko raziskati vse to, tembolj ko je verjetno, da se nahaja izvirek slatine bolj v spodnjem toku, kjer poteka prelomnica, ki hkrati vidno loči stikajoče se različne geološke sloje.

V koliko se da ta slatina izkoristiti za turistične namene, bo seveda pokazala šele drobna raziskava glede kakovosti in množine vode v slatinskem izvirku.

Ne bi bilo prav, če ne bi omenili ob vsem tem tudi odpadne vode, ki jo spuščajo v znatnem predoru-kanalu iz svinčenega rudnika pri Rablju do Loga nad Bovcem. Od tamkaj teče po strugi nekdanjega potoka Jereke v Koritnico. In Koritnica, prekrasna gorska rečica, nosi v svoji strugi poleg čudovite gorske čiste vode tudi odpadno vodo iz Rablja, ki je ni malo in ki doteka trajno. Njena primes se sprva v strugi Koritnice dobro zaznava, potem pa čezdalje manj. Kaže, da se voda naglo čisti, zakaj pri Pustinarju, vzemimo, na ustju Možence, primesi svinčene odpadne vode že ni moči zaznavati. Če je to čiščenje docela zadovoljivo, to bi seveda mogla pokazati šele strokovna raziskava. Nemara bi takšna raziskava bila vseeno potrebna, preden pride do izvršitve načrt, da pod Kalom-Koritnico zajamejo vodo iz reke Koritnice ter jo napeljejo v Bovec za vodovod itd.

Za turistiko je ugodnega pomena izvrstna turistična prometna povezanost. Kar tri visokogorske nove ceste vežejo Bovec s soseditvom. Prva je lepo urejena cesta čez Vršič na Kranjsko goro, druga je starodavna cesta iz Bovca skozi Log na Predel ter dalje proti Trbižu in še naprej v Alpe itd. A končno je še tretja podobna cesta, ki je od Predelske speljana do višav pod Mangartom, skoro 2000 m visoko. S takšno visokogorsko povezavo se ne more ponašati noben

drug turistični kraj na Slovenskem. Mogoče bodo bodoče generacije dodale še visokogorsko cesto od Mojstrane čez Luknjo na Trento.

Slaba stran v turistikii je dejstvo, da ima Bovško v Sloveniji jako periferno lego in da je zlasti oddaljeno od naših vodilnih mest, Ljubljane, Maribora, Celja pa Zagreba itd. pa bolj približano le Jesenicam ter Kranju. Pač pa ima ugodnost, da je zelo lahko dostopno iz večjih mest na primorski strani, od Nove Gorice ter Kopra, kakor tudi da je blizu mediteranskim mestom onstran sedanjih



Podoba 40. Mediteranske hiše v ulicah, Vrsno

državnih meja, (stari) Gorici in Trstu. Zato se turistični obisk zelo živahno razpleta zlasti v novem obdobju drobnega obmejnega prometa. Ker družii Bovško več različnih vrst in kategorij turistične privlačnosti, je izven dvoma, da se bo njega turistična vloga še naglo razvijala, zlasti ko bodo zgrajeni novi, že začetii hoteli.

Ne pretiravamo tega, kar more turizem pomeniti v celotnem gospodarstvu pokrajine, a vsekakor ne smemo pustiti iz vida, kako ugodno vpliva na zaposlenost domačega prebivalstva, zlasti mlajših moči. Ne smemo prezreti, kako mnogo more pomeniti v uveljavljanju komercializiranega kmetijstva, zlasti v vrtnarstvu, sadjarstvu, pa v mlekarnstvu, izdelovanju sira in podobno. Prav v primeru Bovca morejo te gospodarske panoge ob turizmu pomeniti krepko novo poživitev, seveda vse to v prospektu intenzivnega načrtnega gospodarstva. Ne smemo si pa delati utvar o tem, da bi turizem mogel pomeniti temeljno gospodarsko zaposlitev, temveč samo dodatno dejavnost ob drugih osnovnih oblikah gospodarskega obstoja.

Saj je bistveno važno že dejstvo, da je turistična sezona primeroma zelo kratka, na Bovškem komaj dva, največ do tri mesece, pogostokrat pa mnogo manj. Za zimsko turistiko so na Bovškem na splošno manj ugodni prirodni pogoji. Prevladujejo hude strmine, snežne razmere privedejo sicer o velikih množinah snega, toda tudi



Podoba 41. Zgornji Log pod Mangartom

o plazovih, pogostnih in hudih odjugah in sploh o veliki spremenljivosti vremena itd. Za smučanje v namene turisticke so znatnejši pogoji le ponekod v višjih legah, postavimo v Logu, Loški Koritnici in v višavah ob Mangartu, zlasti pa na podih pod Kaninom. Posebno je važno, da se zavedamo, kako je Bovškemu treba dati trajne gospodarske osnove, z industrializacijo pogoje za vse leto trajajoče zaposlovanje, česar ne more nadomestiti še tako živahna turistična sezona, ki se drži samo čez kratko poletje, a nudi posla le primeroma zelo majhnemu sektorju prebivalstva.

Se na dve stvari kaže opozoriti ob obravnavanju usposobljenosti Bovca in Bovškega nasploh za turistični promet. Prvič naj se še posebej podčrta, da tu ni takšnih velikih, sklenjenih gozdov, kakor,

postavimo, okrog Kranjske gore, Podkorena, Rateč ali na Pokljuki in Možaklji, pa okrog Golnika. Na Bovškem je sklenjenega z gozdom poraslega površja vendarle manj, v celem ne več kot za 28 % celotne površine. Skozi stoletja so ga uničevali ljudje. Prvič pastirji, pravzaprav sploh kmetje, v nameri, da povečajo površine, sposobne za živinsko pašo. Drugič smo tu na neposredni meji mediteranskega območja, kjer primanjkuje gozda ter lesa in nedvomno je takšno sosedstvo pripomoglo, da je šel les v obilni meri na tuje. Saj so ga v prejšnjih stoletjih močno plavili po Soči navzdol v južne kraje. Zato že v zgodnjih obdobjih poročajo o ukrepih v zaščito gozda (Rutar 11). Tretjič pa je narava že sama tukaj manj naklonjena gozdni rasti, saj ga z večjo sušnostjo, s pogostnimi in zelo hudimi nalivi, pa snežnimi plazovi in silovitimi viharji pomaga izpodkopavati. Zelo pogostna so poročila iz prejšnjih časov, kako so se ne redko pojavljali veliki gozdni požari, ki so se za njimi strma pobočja le počasi in z velikimi težavami spet zarasla. V tem pogledu v območju Julijskih Alp le nekatera področja v Bohinjski kotlini spominjajo na Bovško; saj so se tamkaj še v nedavnih letih večkrat pojavljali hudi gozdni požari v sušnih prisojnih legah na Studoru, na Pršivcu itd. Nemara prav zato v Bovški kotlini pogled na gore razodeva manj temno, če se sme reči: manj mračno pokrajino, bolj svetlo in sončno, tako rekoč bolj južnjaško. Nemara je prav v tem tudi eno od prirodnih svojstev, da ima Bovško nekako nadih mediteranskih gora, pa da se marsikdo raje napoti semkaj na oddih, kakor v naše klasične privlačne gozdne alpske pokrajine. Prav zato bi kazalo, da se tukaj potrudimo in ustvarimo z umetnimi sredstvi kopališča v umetnih jezerih. Seveda ne sme ostati pri tem neomenjeno, da je uspevanje takšnih kopališč zelo kompleksna stvar in da zavisi predvsem od zelo, zelo veliko jasnih sončnih dni ter močnega obsevanja, pa malo malo sence ter vetra. Veliko vremensko spremenljivost ima Bovško skupno z ostalimi alpskimi kraji.

Končno je še ena stvar, ki imamo z njo opravka ob prizadevanju, da stopnjujemo turiziko. To je prometni položaj Bovškega.

Da smo tu daleč od železnice, to težavo nam naglo in zelo uspešno premagujejo dobre cestne zveze in hitro naraščajoči promet z osebnimi avtomobili. Posebno privlačne postajajo visoke alpske ceste, zlasti ko so prevozne tudi z avtobusi. Ob tem dela v prilog turistični privlačnosti položaj, ugoden zlasti za dostop iz inozemstva. Bovško leži tako rekoč ob trojni meji: motorizirani turisti iz zahodne in srednje Evrope imajo tu izvrstne možnosti za zelo interesanten in privlačen dostop. In sicer bodi v smislu malega obmejnega prehajanja, kakor tudi v smislu tranzitne vožnje s ciljem turističnega obiska na naši novonastajajoči jadranski magistrali ter po ostali Jugoslaviji. Vse to bo pomenilo zelo pozitivne postavke za turizem na Bovškem.

## LITERATURA

1. A. Melik: Vitranc, Zelenci in Bovško. Geografski zbornik VI, str. 287—331.
2. J. Planina: Soča. Monografija vasi in njenega področja. Geografski zbornik II, SAZU, Ljubljana 1954.
3. M. Gortani: Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Societa Alpina Friulana. Udine 1930.
4. R. Bednarik: Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi. Gorica 1952.
5. S. Rutar: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana 1892.
7. Dr. V. Dvorsky: Die Handelsplätze in den Gebirgsregionen der Grafschaft Görz. Prag 1907.
8. A. Desio: L'evoluzione morfologica del Bacino della Fella in Friuli. 1926.
9. A. Winkler: Zur Eiszeit des Isonzotales. Z. für Gletscherkunde XV, 1926.
10. G. Cumin: Note geografiche sulla Val Bausizza (Alpi Giulie). Bolletino d. R. Societa Geogr. Italiana, 1933, str. 256—292.
11. S. Rutar: Zgodovina Tolminskega. Gorica 1882, str. 333.
12. F. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev.
13. M. Kos: Tolminska gastaldija.
14. M. Kos: Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek drugi: Urbarji Slovenskega Primorja, I. del, SAZU, Ljubljana 1948.
15. Zvezek tretji: Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del, Ljubljana 1954, SAZU.
16. C. Freiherr von Czoernig: Das Land Görz und Gradisca. Geographisch-statistisch-historisch dargestellt, Wien 1873, str. 993.
17. A. Melik: Slovenski alpski svet. Ljubljana 1954.
18. Bohinec-Planina-Söttler: Slovensko Primorje v luči turizma. Ljubljana 1952.
19. Tolminski zbornik, Tolmin 1956. Berginc Janko: Gibanje prebivalstva na Tolminskem, str. 18—21.
20. O. Reya: Padavine na Slovenskem v dobi 1919—1959. Geografski vestnik XVI, 1940, str. 25—40.
21. O. Reya: Padavinska karta Slovenije. Ljubljana 1946, str. 10.
22. D. Furlan: Padavine v Sloveniji. Geografski zbornik VI, str. 5 do 160.
23. Dr. E. Biel: Klimatographie des ehemaligen österreichischen Küstenlandes. Wien 1927.
24. B. Nice: La casa rurale nella Venezia Giulia. Bologna 1940.
25. Dr. S. Ilešič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Dela SAZU, 2, Ljubljana 1950.
26. F. Bezljaj: Slovenska vodna imena, II. del. Ljubljana 1961, SAZU.
27. S. Ilešič: Kmetiska naselja na Primorskem. Geogr. vestnik XX in XXI, Ljubljana 1949.
28. A. Melik: Planine v Julijskih Alpah. Dela SAZU, Inštitut za geografijo 1, Ljubljana 1950.
29. E. Massi: L'Ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano. Gorizia 1935.
30. Antonio R. Toniolo-Ugo Giusti: Lo spopolamento montano nelle Alpi Giulie. Roma 1957.
31. Dr. J. Beran: Doneski k zgodovini prava na Goriškem (Bovško glavarstvo v 17. stoletju). Zbornik znanstvenih razprav, XXVIII. letnik. Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1959, str. 5—50.



## LA VILLE ET LA RÉGION DE BOVEC

## Etude de géographie régionale

## Résumé

La région de Bovec est un des paysages alpins les plus caractéristique du nord-ouest de la Slovénie. Elle appartient au bassin de la Soča supérieure. La Soča et ses affluents y ont creusé dans un terrain où prédomine le calcaire des vallées profondes aux flancs très escarpés. Dans les parties hautes de ce territoire on rencontre des formations karstiques, tandis que le fond de la vallée semble être recouvert de multiples effets morphogénétiques de la glaciation pléistocène: moraines, débris fluvioglaciaires, sédiments lacustres, rochers provenant de grands éboulements et de nombreuses et belles gorges. Ce paysage superbe et très accidenté présente de nombreuses particularités morphogénétiques. En ce qui concerne le climat, il s'agit d'une région typiquement alpine caractérisée par des précipitations extrêmement abondantes; à l'air pur des montagnes se mêlent parfois des souffles méditerranéens, les vents sont très variables et le brouillard pratiquement inconnu.

L'homme et ses activités économiques trouvent dans la région de Bovec des conditions très spéciales. La circulation y est très animée, car Bovec se trouve sur la route qui relie le Littoral avec les régions alpines de l'intérieur et qui passe par le col de Predil (1156 m). Les conditions pour l'agriculture sont extrêmement défavorables, car dans toute la région de Bovec, seulement 1,5 % des terres se prêtent à la culture des champs, tandis que 50 % de la surface sont absolument stériles, pierreux. Les prés n'occupent que 8,3 % de la surface, les pâturages avec les alpages 32 %, et les forêts 28,5 %. Des siècles durant, la région de Bovec fut surtout un pays d'élevage avec de nombreux pâturages alpestres où l'on élevait pour la plus grande partie des moutons et des chèvres. Vu la pauvreté du sol, les cultures ne peuvent prospérer que dans le bassin de Bovec et dans la partie plus large de la vallée de la Soča.

Il est donc compréhensible que les premiers habitants de cette région aient choisi le bassin de Bovec, soit son bout supérieur, à l'endroit où débouche le passage du col de Predil, entre le Raveljnik et le Bovec. Plus tard, au cours du haut moyen âge, ont été construits quelques villages relativement petits, mais au plan assez serré, qui se trouvaient dans le bassin de Bovec et dans le fond de la vallée de la Soča. Tout le reste de la région a été colonisé à une époque relativement tardive. C'est de cette dernière période que datent les villages montagnards des vallées Bavšica, Moznica, Loška Koritnica et de la vallée supérieure de la Soča avec Trenta, Lepena et Vrnsnik. Ces villages étaient à l'origine des pâturages alpestres où les habitants des villages de la vallée venaient d'abord seulement en été, et non seulement à cause du pâturage, mais aussi pour y récolter le foin dont leur bétail avait besoin pendant les longs mois d'hiver. Mais ce foin n'allait pas aux villages trop éloignés, on le gardait sur place, dans des chalets appelés «prestaja», qui étaient une combinaison d'étable et de fénil, avec un local pour le pâtre. Au cours de l'hiver, le troupeau refit, de station, le chemin vers la vallée et consuma en cours de route les réserves de foin. Peu à peu, les gens commençaient à rester aussi pendant l'hiver dans ces pâturages situés dans le fond des vallées de montagne, et les abris temporaires finirent par se transformer en habitations permanentes.

Et c'est justement là que les phénomènes économiques du capitalisme ont abouti très tôt à une situation critique. Dans ces vallées de montagne, qui sont presque entièrement dépourvues de terre arable et où les hameaux se sont développés des anciens pâturages alpestres, la dépopulation a commencé à se faire sentir déjà au seuil du XX<sup>e</sup> siècle. L'époque actuelle avec

sa rapide industrialisation l'a amenée aussi dans le bassin de Bovec dont la jeunesse est attirée de plus en plus vers les centres industriels les plus proches: Jesenice, Kranj et Ljubljana. Mais dans ces dernières années, on a créé quelques entreprises industrielles à Bovec même, ce qui donne à la main d'œuvre la possibilité de rester près de leurs foyers, et permet une évolution normale de l'industrialisation et de l'urbanisation. Dans les vallées de montagne cependant, qui sont trop éloignées de Bovec, le problème de leur activité économique dans le futur n'est pas encore résolu, car les conditions naturelles et sociales prédisposent ces régions surtout à l'élevage avec la production de lait et de fromage, à la sylviculture et l'exploitation des forêts, et, évidemment, au tourisme.

La région de Bovec présente également des conditions naturelles excellentes pour l'exploitation de ses forces hydrauliques pour l'électrification du pays. Elle possède déjà trois petites usines hydroélectriques, et on y construira bientôt d'autres usines plus importantes. Quant aux matières premières nécessaires à l'industrie, il y a, outre le bois, d'abondants gisements de l'argile pléistocène que l'on exploite déjà à Srpenica.

L'auteur étudie aussi les bases historiques et sociales sur lesquelles s'est développée la population de cette région, ainsi que le type spécial et très harmonieux de la maison de Bovec qui domine dans toute la vallée, depuis la Trenta jusqu'à Srpenica, confirmant lui aussi l'unité de cette région caractéristique. Il souligne en conclusion le fait intéressant que l'agglomération principale de la région, Bovec, qui est de nos jours une petite ville, a conservé pendant toute son évolution un caractère où prédominent des traits ruraux.

